



İSTANBUL
SANAYİ ODASI

HAYVANCILIK SEKTÖRÜNE BAKIŞ

Hayvancılıkta
Yaşanan Sorunlar ve
Çözüme Dair
Yeni Yaklaşımlar





İSTANBUL
SANAYİ ODASI

HAYVANCILIK SEKTÖRÜNE BAKIŞ

Hayvancılıkta
Yaşanan Sorunlar ve
Çözüme Dair
Yeni Yaklaşımlar

2025

ISBN: 978-625-6720-16-9 (Basılı)
ISBN: 978-625-6720-18-3 (Elektronik)
İSO Yayın No: 2025/4
Sertifika No: 52731
Baskı, 600 Adet

Mayıs 2025
İstanbul

İstanbul Sanayi Odası
Meşrutiyet Caddesi No:63
34430 Beyoğlu İstanbul
Tel: (212) 252 29 00 (pbx)
www.iso.org.tr

Grafik Tasarım ve Uygulama:
EditMedya
www.editmedya.com

Basım Yeri:
İmak Ofset Basım Yayın A.Ş.
Akçaburgaz Mah. 137. Sok. No:12 Esenyurt İstanbul
Tel: (212) 656 49 97
www.imakofset.com.tr

Tüm hakları İstanbul Sanayi Odası'na aittir.
Bu yayındaki bilgiler ancak kaynak gösterilmek suretiyle kullanılabilir.

RAPORUN HAZIRLANMASINDA KATKIDA BULUNAN MESLEK KOMİTESİ ÜYELERİ

5.Grup Hayvansal Gıda Ürünleri Sanayii

Erdal BAHÇIVAN

İSO Yönetim Kurulu Başkanı
Bahçivan Gıda Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi

Hakan AKKOYUN

Meclis Üyesi
Bonfilet Et Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi

İsmail KAAN

Meslek Komitesi Başkanı
Kaanlar Gıda Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi

Burak KAYAR

Meslek Komitesi Başkan Yardımcısı
Namet Gıda Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi Marmara Bölge
Müdürlüğü Şubesi

Cevat GENÇ

Meslek Komitesi Üyesi
Trakya Süt Ürünleri Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi

9.Grup Endüstriyel Yemek Sanayii

Sedat ZİNCİRKIRAN

Meclis Üyesi / Meslek Komitesi Başkanı
Sardunya Gıda Mutfak İşletmeleri Ticaret Anonim Şirketi

Hüseyin BOZDAĞ

Meclis Üyesi
Emn Can Yemek Servis Hizmetleri Sanayi ve
Ticaret Limited Şirketi

Nihat KARTAL

Meclis Üyesi
Turkaş Gıda Hizmet ve İşletmecilik Anonim Şirketi

Adem TEMİZ

Meslek Komitesi Başkan Yardımcısı
Temaş Gıda Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi

Hasan MERCAN

Meslek Komitesi Üyesi
Doğuşzade Gıda Pazarlama Ticaret ve Sanayi
Limited Şirketi

Yasemin SARIKURT

Meslek Komitesi Üyesi
Gusto Toplu Yemek Üretim Hizmetleri ve
Gıda Sanayi Ticaret Limited Şirketi

Mustafa SELİMOĞLU

Meslek Komitesi Üyesi
Saray Yemek Sanayi İnşaat ve Ticaret Limited Şirketi

RAPORU HAZIRLAYANLAR

İsmail KEMALOĞLU

Bekir YILDIZ

Prof. Dr. Armağan HAYIRLI

Prof. Dr. Hakan SAĞIRKAYA

GRAFİK VE TABLOLAR DİZİNİ	6
SUNUŞ	9
YÖNETİCİ ÖZETİ	10
1- GİRİŞ	16
2- DÜNYADA HAYVANCILIK	22
2.1 Canlı Hayvan Varlığındaki Gelişmeler	24
2.2 Et Üretimindeki Gelişmeler	27
2.3 Süt Üretimindeki Gelişmeler	39
2.4 Hayvancılıkta Verimlilik	43
2.5 Yem Hammaddeleri Üretimi ve Ticaret	44
2.6 Genetik Materyal Ticareti	46
2.7 Laboratuvar Eti ve Vegan Et	46
2.8 Gelişmiş Ülkelerdeki Hayvancılığın Dinamikleri	49
2.8.1 ABD	49
2.8.1.1 Doğal Şartlar	49
2.8.1.2 Yasalar ve Kurumlar	51
2.8.1.3 Tarımsal İşletme Profili	55
2.8.1.4 Tarımın Finansmanı	58
2.8.1.5 Sözleşmeli Tarım	60
2.8.1.6 Tarımda Örgütlenme	61
2.8.2 Avrupa Birliği	64
2.8.2.1 Tarımsal Arazi Kullanımı	64
2.8.2.2 Tarım İşletmelerinin Yapısal Özellikleri	65
2.8.2.3 Hayvancılıkta AB-Türkiye Ticareti	67
2.8.3 Almanya	68
2.8.3.1 Teknoloji Kullanımı	69
2.8.3.2 Örgütlenme	69
2.8.3.3 Federal Gıda ve Tarım Bakanlığı (BMEL)	70
2.8.3.4 Özet	71
2.9.Dünya Hayvancılığına Dair Tespitler	72
3. TÜRKİYE'DE HAYVANCILIK	74
3.1 Canlı Hayvan Varlığı	78
3.2 Et Üretimi	80
3.3 Süt Üretimi	87
3.4 Hayvan Başına Verimlilik	90
3.5 Dış Ticaret	90
3.6 Meralar, Kaba ve Karma Yem Sektörü	95
3.6.1 Meralar	96
3.6.2 Kaba Yem Üretimi	98
3.6.3 Karma Yem Sektörü	100
3.7 İşletme Yapıları	103
3.8 Buzağı Ölümleri	106
3.9 Doğu Anadolu'da Hayvancılık	107
3.10 Hayvancılık Desteklemeleri / Teşvikler	113

3.11 Kredilerin Bölgelere Göre Dağılımı	119
3.12 Üretim Maliyetleri – Fiyatlar ve Pariteler	121
3.13 Hayvancılık için SWOT Analizi	128
3.14 TOB 2024-2028 Stratejik Planında Hayvancılık	129

4. GENEL TESPİTLER-SORUNLAR 132

5. ÇÖZÜME DAİR YENİ YAKLAŞIMLAR 140

5.1 Kısa Vadeli Çözümler	142
5.1.1 Süt Fiyatlarının İyileştirilmesi	142
5.1.2 Tarım Sayımı ve İstatistikler	142
5.1.3 Üretim ve Tüketimde Küçükbaş Hayvanların Payının Artırılması	143
5.1.4 Düşük Verimli Sütçü Anaçların Et Amaçlı Kullanılması	143
5.1.5 Hayvancılık Desteklerinde Küçükbaş Hayvancılığa Ayrılan Kaynaklar	144
5.1.6 Çobanların Sigorta/Bağkur Primlerinin Destekleme Bütçesinden Karşılanması	144
5.1.7 Tarımsal Krediler Mevzuatının Revize Edilmesi	145
5.1.8 Canlı Hayvan İthalatının Yeniden Düzenlenmesi	145
5.1.9 Tarım Ürünleri Piyasa Düzenleme Kurumu'nun Kurulması	145
5.1.10 Üretici Örgütlerinin İşlevselleştirilmesi	146
5.1.11 Küçük İşletmelere Anaç Sayısına Göre Destek Verilmesi	147
5.1.12 Yeminli Tarım Müşavirliği	147
5.1.13 Et ve Balık A.Ş. Kurulması	147
5.1.14 Sözleşmeli Üretimin Etkin Olarak Uygulanması	148
5.2 Orta Vadeli Çözümler	148
5.2.1 "Organize Aile İşletmeciliği" Hayvancılık Modeli	148
5.2.2 Hayvan Irkı-Coğrafi Bölge Eşleştirmeleri	152
5.2.3 Küçükbaş Etinde Mevsimselliğin Yönetilmesi (Dondurulmuş Ürünler)	153
5.2.4 Kırsal Alanlarda Altyapının İyileştirilmesi (Göletler, Çoban Barınakları vb.)	153
5.2.5 Hayvancılıkta İşgücü/İnsan Kaynağının İyileştirilmesi	153
5.2.6 Tarım-Hayvancılık Meslek Liselerinin Canlandırılması	153
5.2.7 Kurumsal İşletmelerin Konumlandırılması	154
5.2.8 Yem Bitkileri Üretimi ve Kaba Yem Borsası'nın Kurulması	154
5.2.9 Arazi Kiralama ve Satın Almaların Kolaylaştırılması	155
5.2.10 Hayvan Hastalıkları İle Mücadelede Etkinliğin Artırılması	155
5.2.11 Üreme Teknolojilerinden Daha Etkin Yararlanılması	156
5.2.12 Finansmana Erişimin Kolaylaştırılması	156
5.2.13 Gençlerin Hayvancılığa Teşvik Edilmesi	157
5.2.14 Hayvanlarda İzlenebilirliğin Artırılması	157
5.2.15 TİGEM'in İhtiyaç Duyulan Alanlara Odaklanması	157
5.2.16 Müdahale Fiyatlarının ve Zamanlamasının İsaletli Tayin Edilmesi	159
5.2.17 Kamunun Hayvancılık Piyasasındaki Rolünün Yeniden Tanımlanması	161

EK 164

Tarım ve Orman Bakanlığı Stratejik Planları

KAYNAKÇA 170

KISALTMALAR 172

Grafik-1: Dünya Canlı Hayvan Stok Endeksi	24
Grafik-2: Dünya Canlı Hayvan Envanteri	24
Tablo-1: En Büyük Tavuk Stokuna Sahip 25 Ülke	25
Tablo-2: En Büyük Sığır Stokuna Sahip 25 Ülke	25
Tablo-3: En Fazla Koyun Stokuna Sahip 25 Ülke	26
Tablo-4: En Fazla Keçi Stokuna Sahip 25 Ülke	26
Tablo-5: Koyun, Keçi ve Manda Varlığı Büyüyen Başlıca Ülkeler (1961-2022)	27
Grafik-3: Dünya Et Üretim Kompozisyonundaki Değişim (1961-2022)	28
Grafik-4: Çin Et Üretimi	28
Grafik-5: 1kg Yenilebilir Et Elde Etmek İçin Gereken Yem (kuru madde) Miktarı	29
Grafik-6: Sığır ve Domuzda Üreme Hızı	29
Grafik-7: ABD'de Perakende Et Satış Fiyatları	29
Grafik-8: 18 Müslüman Nüfuslu Ülke+İsrail Et Üretimi	32
Grafik-9: Sığır Etinde İhracatçı Ülkelerden Bazılarında Et Üretim Deseni (%)	33
Tablo-6: Sığır/Sığır Eti İhracatı = Katma Değerli Tahıl/Yağlı Tohum İhracatı	34
Grafik-10: Avustralya Et Üretimi	35
Grafik-11: Yeni Zelanda Et Üretimi	35
Grafik-12: 2021-2030 Döneminde Dünya Et Üretimi ve Tüketiminde Büyüme Beklentileri (FAO-OECD)	36
Grafik-13: Kişi Başı Et Tüketimi Projeksiyonu (FAO-OECD)	37
Grafik-14: FAO Dünya Et Fiyat Endeksi	37
Grafik-15: 2024-2033 Dünya Et Fiyatları Projeksiyonu (FAO-OECD)	38
Tablo-7: İnek Sütü Üretiminde Başlıca Ülkeler (FAOSTAT)	39
Grafik-16: Başına Süt Ürünleri Tüketimi (Dünya)	40
Grafik-17: Dünya (Süt Ürünleri) ve Türkiye (Süt) Fiyat Endeksi	42
Grafik-18: Dünya Karkas Et Verimi (1961-2022)	43
Grafik-19: Dünya İnek Sütü Verimi (1961-2022)	43
Tablo-8: Dünya Karma Yem Üretimi (2023)	44
Grafik-20: Dünya Tahıl Üretimine Seyri (2000-2021)	40
Grafik-21: Dünya Yağlı Tohumlar Üretimi (%)	45
Grafik-22: Laboratuvarlarda Et Üretimini Kaynak Tüketimi ve Sera Gaz Salımı Açısından Konvansiyonel Et Üretimi ile Karşılaştıran Testlerin 2011 ve 2014 Sonuçları	47
Tablo-9: Üretim Şeklinde Göre Ette Pazar Payı Projeksiyonları	48
Tablo-10: ABD Tarım Bakanlığı'nca Beslenme Destek Programları Kapsamında Yapılan Harcamalar	54
Grafik-23: Tiplerine Göre Çiftliklerin Sayısal Dağılımı, İşledikleri Toplam Arazi ve Gerçekleştirdikleri Üretim Değerleri (ABD)	56
Grafik-24: Çiftlik Tiplerine Göre Bazı Ürünleri Üretim Değerleri (ABD)	57
Grafik-25: Borç Veren Türüne ve Krediyi Kullanan İşletme Tipolojilerine Göre ABD'de 2022 Yılında Kullanılan Tarımsal Krediler	58
Tablo-11: Bazı Ürünlerde Sözleşmeli Üretim Oranları (ABD)	60
Tablo-12: Sözleşmeli Üretim Oranları ve Sözleşme Türüne Göre Kırılımlar (ABD)	61
Grafik-26: AB Ülkelerinde Tarımsal Arazi Kullanımı	64
Grafik-27: Tarım İşletmelerinin Arazi Büyüklüklerine Göre Dağılımı (AB)	64
Tablo-13: AB Hayvancılık İşletmelerinde Bitkisel Üretim Deseni	66
Grafik-28: Tarım İşletmelerinde Çeşitli Teknolojik Araçların Kullanım Oranları (Almanya)	68
Grafik-29: Kesilen ve İller Arası Sevk Edilen Büyükbaş Hayvan Sayıları (Türkiye)	76
Grafik-30: Kesilen ve İller Arası Sevk Edilen Küçükbaş Hayvan Sayıları	77
Grafik-31: Kesilen Sığır Sayısı ve Üretilen Sığır Derisi Adedi	77
Grafik-32: Türkiye Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Envanteri (1991-2023)	78
Grafik-33: Türkiye Yumurta ve Et Tavuğu Sayısı (1991-2023)	79
Grafik-34: Türkiye Canlı Hayvan Varlığı (2010-2023)	80
Grafik-35: 1.000 Kişiye Düşen Canlı Hayvan Sayısı	81
Tablo-14: Kesilen Hayvan Sayıları	82
Tablo-15: Nüfus ve Et Üretimi	83
Tablo-16: Et İthalat ve İhracatı	84

Tablo-17: Et Tüketimi	85
Tablo-18: TOB ve Cumhurbaşkanlığı Kırmızı Et Üretim Hedef/Tahminleri	86
Grafik-36: Türkiye Kişi Başı Et Tüketim Endeksi (2014=100)	86
Tablo-19: Türkiye Çiğ Süt Üretimi	88
Tablo-20: Tür ve Irklarına Göre Büyükbaş Hayvan Sayıları	89
Grafik-37: Sığırdaki Karkas Verimi (1961, 1991, 2022 Türkiye, ABD, Fransa karşılaştırması)	90
Grafik-38: Süt Verimi (1961, 1991, 2022 Türkiye, ABD, Fransa karşılaştırması)	90
Tablo-21: Türkiye Canlı Hayvan İthalatı (2010-2023)	91
Tablo-22: Türkiye Kırmızı Et İthalatı (2010-2023)	92
Tablo-23: Hayvancılığa Aktarılan Destekler ve İthalat İçin Ödenen Tutarlar	93
Grafik-39: Türkiye Süt Ürünleri Dış Ticareti	94
Tablo-24: Canlı Hayvan, Et, Balık ve Süt Ürünlerinde Dış Ticaretin Gelişimi	94
Tablo-25: Türkiye Mera Varlığının 1970'ten Bugüne Değişimi	96
Tablo-26: Coğrafi Bölge Bazında Sığır Başına Düşen Mera Alanı (2023)	97
Grafik-40: Türkiye Kaba Yem Bitkileri Ekilişi (2000-2023)	98
Tablo-27: Bazı Yem Bitkilerinde Üretilen Tohumluğun İhtiyacı Karşılama Oranı	99
Tablo-28: Yem ve Yeşil Alan Tohumluk İthalatı	99
Tablo-29: Türkiye Karma Yem Üretimi ve Canlı Hayvan Varlığı	100
Grafik-41: Karma Yemde Üretim ve Dış Ticaret	101
Grafik-42: 2022-2023 Karma Yem Fiyatları (aylık bazda)	101
Grafik-43: Bazı Karma Yem Hammaddelerinde İthalatın Seyri (2000, 2013, 2023)	102
Tablo-30: Büyükbaş Hayvancılıkta İşletme Ölçeklerinin Değişimi (2006-2016)	103
Tablo-31: Büyükbaş Hayvancılık Süt ve Besi İşletmelerinde Ölçek (2023)	104
Grafik-44: Türkiye Sığır Varlığında Bölgelerin Payı	106
Tablo-32: Kültür Irkı ve Yerli Irk Sığırların Coğrafi Dağılımları	107
Grafik-45: Doğu Anadolu Bölgesi'nden İl Dışına Büyük Baş Hayvan Sevkleri (2014-2023 karşılaştırmalı)	108
Grafik-46: Erzurum'da Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Kapasitelerine Göre Dağılımı	109
Tablo-33: Ziraat Bankası'nca Kullandırılan Tarımsal Kredilerin İl Bazında Dağılımı	110
Tablo-34: Tarımsal Destekleme Ödemeleri ve Hayvancılığın Aldığı Paylar	113
Tablo-35: 2024-2027 Döneminde Uygulanacak Hayvancılık Destekleri	114
Tablo-36: 6 Gebe Düve İle Başlanan Süt Hayvancılığı İşletmesinin 36 Aylık Finansal Döngüsü	118
Tablo-37: Ziraat Bankası Tarafından Tarım Kredilerinin Bölgesel Dağılımı (2010-2023)	119
Grafik-47: Türkiye Sığır Varlığının Coğrafi Dağılımı	120
Grafik-48: Tarımsal Girdi Fiyat Endeksi	121
Grafik-49: Süt/Yem Paritesi (Ocak 2016-Temmuz 2024)	123
Grafik-50: Dana Karkas Et/Besi Yemi Paritesi	124
Tablo-38 : Güney Amerika Danası İle Besi Maliyeti Ve Karlılık (Ekim 2024)	125
Tablo-39: Yerli Dana İle Besi Maliyeti ve Karlılık (Ekim 2024)	126
Grafik-51: Çiğ Süt ve Karkas Et Fiyatları (2022-2023)	127
Tablo-40: Türkiye'de Sperma Üretimi ve Suni Tohumlama Sayıları	158
Grafik-52: Türkiye'de Karkas Et ve Süt Fiyatları	159
Grafik-53: AB Ülkelerinde Karkas Et-Süt Fiyatları	160



İSTANBUL
SANAYİ ODASI

Kaynaklarımızı doğru kullanmalıyız

Bugün dünyada gıda ve su kaynakları, ülkelerin birincil ulusal güvenlik konusu haline gelmiş bulunmaktadır. Bu alanda kaynaklarını koruyamayan, doğru kullanamayan, sürdürülebilir kaynak oluşturamayan ve dışarıya bağımlı olan ülkeleri, gelecek yıllarda çok zor günlerin beklediği açık. Ülkemiz bu anlamda şanslı bir ülke. Hem su kaynakları ve hem de tarım ve gıda kaynakları bakımında birçok ülkeye göre daha zengin. Fakat konu bu kaynakların doğru ve sürdürülebilir bir strateji ile kullanılıp kullanılmadığına gelince, bu konuya dört başı mamur bir “evet kaynaklarımızı doğru kullanıyoruz” yanıtı vermekte zorlanıyoruz.

Dünyada birçok ülke adeta bir “tarımsal ürünler ve gıda milliyetçiliği” politikaları üretmeye başladı. Bizim de kendimizi savunmak adına gıda ve tarım alanını ülke savunmamıza dönük en stratejik alanlardan biri olarak belirlememiz gerekiyor. Nasıl ki endüstrimizin en temelini oluşturan iki alanda; petrokimya ve demir çelik alanında stratejik bir akılla uzun vadeli stratejik yatırımları devreye almamız gerekiyorsa, artık gıda ve tarım alanını da bu iki stratejik alanın yanında konumlamamız kaçınılmaz bir hal almış bulunuyor. Bu bağlamda Gıda Güvenliği kavramı ülkemiz için de önemlidir. BM Gıda ve Tarım Örgütü’nün (FAO) ‘Gıda Güvenliği’ni bütün insanlar için aktif ve sağlıklı bir hayatın gereği olan beslenme ihtiyaçlarını ve gıda tercihlerini karşılayacak, yeterli, güvenli gıdalara ekonomik erişime sahip olmak şeklinde tanımlamaktadır. Ülkemiz geleceği için hayati önemdeki büyüme çağındaki çocuk ve gençlerin sağlıklı gelişiminde hayvansal proteinler önceliklidir.

Bu nedenle İstanbul Sanayi Odası olarak ilgili komitelerimizin aldığı karar ile sektörlerle ilgili kamunun alacağı kararları desteklemek ve bu konunun kapsamlı olarak ele alınması ihtiyacından hareketle Hayvancılık Sektör Raporu hazırladık.

Türkiye; üretebilen, üretemediğini ithal ederek işleyip ihraç edebilen ve transit ticaretten pay alabilen dünyanın sayılı tarım ülkeleri arasındadır. Bulunduğu coğrafya olarak tarım-gıda üssü, köprü konumundadır. Yurtiçi üretim potansiyelini daha verimli kullanarak uluslararası üstünlüğünü pekiştirmelidir. Hayvancılık bu açıdan son derece kritik bir sektördür. İthalat bağımlılığını, raporda da detaylı bir şekilde ortaya koyan çözüm önerilerimizle

ortadan kaldırabilen bir Türkiye, bölgesinde ihracat üssü olmaya da adaydır.

Hayvancılık ayrıca gıda temini yanında, kırsal alanların ve biyolojik çeşitliliğin korunması, kırsal nüfusun hayat standardının yükseltilmesi açısından da son derece önemli işlev görmektedir.

Ekonomik açıdan bakıldığında da ülkemizde, son 13 yıl içinde yapılan canlı hayvan ve et ithalatı için 10,6 milyar dolar döviz ödenmiş ve yıllık ithalat ortalama 750 milyon doları seviyesindedir. Hayvancılık bu yönüyle de cari açık, kırsal politikalar, sosyal denge, beslenme dahil her açıdan ülke güvenliği için en kritik konulardan biri demektir.

Türkiye, et sorununu ve canlı hayvan dahil ithalat bağımlılığını yeni bir üretim modeli ve kırsal hayvancılık hikayesi ile çözmelidir. Buna imkân verecek arazi varlığı, üretim kapasitesi, kamusal yaklaşımı ve tarımsal dinamikleri mevcuttur.

Hayvancılık Sektör Raporu’nda, yaklaşık olarak 30 ilde gerçekleştirilen saha analizleri, yetiştirici ve besici görüşmeleri, sektör temsilcileri ile yapılan istişareler ile dünyadaki hayvancılık dinamikleri de taranarak sorunların tespiti ve çözüme dair yaklaşımlar ortaya konmuştur. Raporun hazırlanmasında saha analizleri çok önemsenmiş, istatistik ve verilerdeki doğruluk endişesi ile hayvancılık işletmelerinin güncel durumları tespit edilmeye çalışılmıştır.

İnsan hayatı ve ülkemiz için kritik öneme sahip olan hayvancılık ile ilgili yapılan bu çalışmaya katkıda bulunan değerli Meslek Komitesi üyelerimize, İsmail Kemaloğlu başta olmak üzere raporun hazırlanmasında emeği geçen kıymetli akademisyenlerimize ve uzmanlarımıza teşekkürlerimi sunuyor, üzerinde titizlikle çalışılan bu raporun sanayimize ve tüm paydaşlarımıza faydalı olmasını ümit ediyorum.

Erdal BAHÇIVAN
İstanbul Sanayi Odası
Yönetim Kurulu Başkanı



Bir ülkenin ulusal güvenliği denince öncelikle savunma güvenliği, asker sayısı ve silahlı kuvvetler kapasitesi akla geliyor. Oysa en az savunma kadar önemli ve kritik bir sektör de tarım-gıda sektörüdür. Zira, çoğu Asya ve Ortadoğu ülkelerinde görüldüğü üzere gıda güvenliği sorunu beraberinde iç çatışmaların, darbelerin, siyasi isyanların ve göçlerin de tetikleyicisi olabilmektedir.

BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) gıda güvenliğini; bütün insanlar için aktif ve sağlıklı bir hayatın gereği olan beslenme ihtiyaçlarını ve gıda tercihlerini karşılayacak, yeterli, güvenli ve besin değeri yüksek gıdalar için fiziksel, sosyal ve ekonomik erişime sahip olmak şeklinde tanımlamaktadır. Özellikle büyüme çağındaki çocuk ve gençlerin sağlıklı gelişiminde hayvansal proteinler çok önemlidir. Hayvansal gıdaların başlıca kaynağı ise et ve süt ürünleridir.

Türkiye; üretebilen, üretemediğini ithal ederek işleyip ihraç edebilen ve transit ticaretten pay alabilen dünyanın sayılı tarım ülkeleri arasındadır. Bulunduğu coğrafya olarak tarım-gıda üssü, köprü konumundadır. Yurtiçi üretim potansiyelini daha verimli kullanarak uluslararası üstünlüğünü pekiştirmelidir.

Hayvancılık bu açıdan son derece kritik bir sektördür. İthalat bağımlılığından kurtulabilen bir Türkiye, bölgesinde ihracat üssü olmaya da adaydır. Hayvancılık; gıda temini yanında, kırsal alanların ve biyolojik

çeşitliliğin korunması, kırsal nüfusun hayat standardının yükseltilmesi açısından da son derece önemli işlev görmektedir.

Ülkemizde, son 13 yıl içinde yapılan canlı hayvan ve et ithalatı için 10,6 milyar dolar döviz ödenmiş ve yıllık ithalat ortalama 750 milyon doları bulmuş ise hayvancılık, cari açık, kırsal politikalar, sosyal denge, beslenme dahil her açıdan ülke güvenliği için en kritik konulardan biri demektir.

Türkiye, et sorununu ve canlı hayvan dahil ithalat bağımlılığını yeni bir üretim modeli ve kırsal hayvancılık hikayesi ile çözmelidir. Buna imkân verecek arazi varlığı, üretim kapasitesi, kamusal yaklaşımı ve tarımsal dinamikleri mevcuttur.

Bu rapor, yaklaşık olarak 30 ilde gerçekleştirilen saha analizleri, yetiştirici ve besici görüşmeleri, sektör temsilcileri ile yapılan istişareler ile dünyadaki hayvancılık dinamikleri de taranarak sorunların tespiti ve çözüme dair yaklaşımların ortaya konması amacıyla hazırlanmıştır.

Raporun hazırlanmasında saha analizleri çok önemsenmiş, istatistik ve verilerdeki doğruluk endişesi ile hayvancılık işletmelerinin güncel durumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Doğu Anadolu için daha detaylı saha istişareleri gerçekleştirilmiştir.

Dünya hayvancılık sektörünün değişen dinamiklere baktığımızda, Dünya et tüketiminin;

%37'si tavuk etinden,

%36'sı domuz etinden,

%20'si sığır etinden,

%3'ü koyun etinden,

%2'si keçi etinden ve aynı oranda manda etinden sağlanmaktadır.

Dünya şarküteri pazar büyüklüğü **484** milyar dolardır. Şarküteri ürünlerinde genel olarak sığır eti kullanımı düşük olup, örneğin Fransa'da üretilen şarküteri ürünlerinin **%84**'ü domuz etinden imal edilmektedir.

Dini inançları gereği domuz eti tüketmeyen ülkelerde ise et tüketiminin ortalama **%67**'si tavuk eti, **%20**'si sığır eti, **%8**'i koyun eti, **%5**'i de keçi etidir.

Bu ülkelerde son 30 yılda tavuk etinin payı **%44**'den **%67**'ye yükselirken, sığır etinin payı **%27**'den **%20**'lere gerilemiştir.

Müslüman nüfuslu ülkeler ile domuz eti tüketmeyen diğer ülkelerde toplam et tüketimi içinde tavuk etinin payına baktığımızda; Malezya'da **%87**, Suudi Arabistan'da **%86**, Mısır'da **%85**, Endonezya'da **%82**, İsrail'de **%72**, Fas'ta **%54**, Türkiye'de **%52**, Pakistan'da ise **%49**'dur.

Büyükbaş hayvan eti üretimi 2023 yılında **76 milyon ton** olup bunun **%49**'unu 4 ülke/ ülke grubu gerçekleştirmektedir: ABD, AB, Brezilya, Çin.

Sığır etinde uluslararası ticaret hacmi üretimin **%20**'si kadardır (yıllık 11-13 milyon ton). İhracatçı ülke sayısı son derece sınırlı olup ABD, AB, Brezilya ve Arjantin ihracatın **%65**'ini gerçekleştirmektedir.

Dünya canlı koyun ticareti **12 milyon baş** civarındadır,

2023-30 yıllarında dünya et tüketiminin **%14** artması beklenirken, en büyük artışın tavuk etinde gerçekleşmesi, bunu sırası ile domuz eti ve sığır etinin izlemesi öngörülmektedir.

Dünya süt üretimi **930 milyon ton**'dur. Üretimin **%81**'i inek sütüdür. 2022 yılında üretilen **753 milyon ton** inek sütünün **1/3**'ü üç ülkede gerçekleşmiştir: Hindistan, ABD, Çin.

FAO istatistiklerine göre Çin, Pakistan ve Türkiye son **20 yılda** süt üretimini en çok artıran ülkeler olarak, en büyük **10 süt üretici ülke** arasına girmişlerdir.

Uluslararası ticarete konu hayvan genetik ürünlerinin ticaret hacmi 2023 yılında **7,7 milyar dolar** olarak gerçekleşirken, 2032 yılı öngörüsü **14,78 milyar dolardır**.

Dünyanın en büyük hayvansal ürünler ihracatı yapan, süt üretimi, sığır ve kırmızı et ticaretinde lider ülkelerde;

Geniş arazi varlığı ve meralara sahip olmaları ve/veya yem hammaddeleri üretim kapasitelerinin çok büyük oluşu,

Tarım arazilerinin büyük kısmının hayvansal üretim için ayrılmış olması,

Üretici örgütlenmesinden finansa erişime, teknoloji kullanımından gen kaynaklarındaki verimliliğe, pazara ulaşımdan yatırım kanallarına, arazi yönetiminden devletin sistematik yapısına kadar sektöre son derece bütüncül bir bakış açısının olması,

Kırmızı et tüketiminde önemli üretici ve ihracatçı ülkelerde; yurtiçi tüketimin sığır eti ile karşılanması yönünde bir önceliğin olmaması, aksine bunun sınırlı tutulması, toplam tüketimde kişi başı sığır eti tüketim payının %20'lerde bulunması dikkat çekicidir,

Sözleşmeli üretimin son derece yaygın uygulanması (ABD kanatlı ve yumurta sektöründe sözleşmeli üretim %80, sığırda %20, meyvelerde %63),

Aile işletmelerinin son derece yaygın olması (ABD'de tarımsal işletmelerin %88'i aile işletmesi iken AB genelinde bu oran %93'lere çıkmaktadır.)

Sığır yetiştiriciliğinde meralardan geniş ölçüde yararlanılması (Fransa'da süt sığırlarının %92'si merada otlatmakta, %87'si yılda 170 günden fazla merada kalmaktadır. İrlanda'da arazilerin %52'si daimi meradır. Almanya'da sığırların %31'inin meraya erişimi vardır).

Kırsaldan göç arttıkça geride kalan arazilerin boş kalmaması, büyük işletmelerin bu alanları kiralayarak ölçeklerini büyütmesi,

Süt sanayicilerinin aynı zamanda yem üreticisi olmaması dikkat çekicidir.

Ülkemiz açısından hayvancılık sektörüne dair tespitlerimiz ise özetle;

Hayvancılık sektörünü analiz etmek için başvurulacak veri ve istatistiklerde tutarlılık sorunu yaşanması,

Büyükbaş hayvancılıkta, canlı hayvan varlığımızın nüfus ve tüketimle paralel artmaması,

Ekonomik kriz nedeniyle daralan talebe rağmen kırmızı et üretiminin talebi karşılamaması,

Son 3-4 yıl içinde karlılık sebepleri kaynaklı kesime giden hayvan sayısında hızlı artış olması,

Et tüketimi içinde büyükbaş hayvan eti payının %39 oranıyla yüksek olması, küçükbaş hayvan eti payının ise %16'larda kalması,

Süt/yem paritesinin genel olarak 1.50'nin altında kalmış olması; 2021-22 yıllarında ise bazı dönemlerde 1.0'in altına düşmesi,

AB ülkeleri ile mukayese edildiğinde ülkemizde süt fiyatlarının et fiyatlarına kıyasla çok düşük kalması,

Süt üreticisinin, süt sattığı sanayici ile arasındaki "yemimi satın almazsan ben de senin sütünü satın almam!" zorlamasından zarar görmesi,

Son 10 yılda (2014-2023) hayvancılığa aktarılan desteklerin dolar karşılığı **8,88 milyar dolar** iken aynı dönem içinde büyükbaş ve küçükbaş canlı hayvan ile kırmızı et ithalatı için yurtdışına transfer edilen döviz tutarları toplamının **7,41 milyar dolar** gibi büyük meblağlara ulaşması,

2023 yılında bütçeden hayvancılık destekleri için ayrılan tutarın döviz karşılığı **490 milyon dolar** olurken, bu rakamın aynı yıl canlı hayvan ve kırmızı et ithalatına harcanan tutarın (**1,38 milyar dolar**) çok altında kalması,

Global ticarete konu canlı sığırın yaklaşık **%10**'unu her yıl ülkemizin ithal etmesi,

Meralarımızın hem verimsizlik hem de mülkiyet sorunları sebebi ile etkin kullanılamaması,

Ülkemizin kaba yemde yeterlilik seviyesinin **%75**'lik oranı ile hayvan varlığımızın ihtiyacını karşılamada yetersiz kalması,

Hayvanlar ile meralar arasındaki irtibatın kopması,

Ülkemizdeki çayır ve mera alanlarının **%42,13**'ünü barındıran Doğu Anadolu bölgesinde hayvan sayılarının artmaması, işletmelerin kapanması, aile işletmelerinin daralması,

Hayvancılıkta bölgesel dengelerin değişmesi, tüketici nüfusun yoğun olduğu Batı bölgelerimizde kümelenmenin artması,

Tarımsal kredi tahsislerinde bölgesel şartlar ve kaynak potansiyellerinin yeterince gözetilmemesi,

Zirai kredi tahsislerinde girişimcilerin sektörel tecrübeleri ve tarımsal arazi varlıkları ile yeni yatırımlarda, yatırım yapılacak yörenin hayvan besleme kapasitesi gibi faktörlerin gerektiği ölçüde dikkate alınmaması,

Son 10 yılda; sığır varlığımızdaki artış **%14**, küçükbaş hayvan varlığımızdaki artış **%36** iken, büyükbaş ve küçükbaş karma yemlerinde üretim artışının **%78**'i bulması; her ne kadar kültür ırkı büyükbaş hayvan varlığımız oran olarak artıyorsa da bu yüksek verimli hayvanların, kaba yem açığımız nedeniyle, daha çok karma yem ağırlıklı rasyonlarla beslenmesi,

Besi işletmelerinin **%2**'sinde **50 baş ve üzerinde** hayvan barındırılması, bu işletmelerin sahip olduğu toplam hayvan sayısının besi işletmelerindeki hayvanların **%30**'una karşılık gelmesi; bu durumun, spekülasyonlara açık, fiyat istikrarı için oynaklıkları artıran önemli bir faktör olarak görünmesi,

Her yıl çeşitli sebeplerle kaybedilen buzağı sayısının yıllık besi materyali ithalatına yakın olması,

Hayvancılığın tarımsal destekleme bütçesinden aldığı payın yıllar itibarı ile azalması,

Sözleşmeli üretimin etkin uygulanamaması, şeklindedir.

Gelinen noktada; tarım alanlarında azalma yaşanırken ekilen alanlarda daha fazla daralma yaşanması, verimli ovaların çok yıllık bitkilere dönüşmesi, kırsaldaki nüfusun ve çiftçi sayısının düşmesi, gençlerin tarım sektörüne ilgisizliği, şehirleşmenin artışı, daha az üreticinin daha fazla tüketiciyi beslemek zorunda kalması, iklim riskleri, su sorunu gibi çok sayıda olumsuz faktörün hayvancılık sektöründe doğurduğu arz güvenliği riskini ülkemiz şartlarına uygun radikal politikalarla azami verimlilikte yönetmek zorundayız.

Bu rapor çalışmasında ortaya konan sorunlar ve gelişmiş ülkelerdeki hayvancılık dinamiklerinin karşılaştırmalı analizleri mevcut problemlerin çözümü noktasında yeni yaklaşımların ortaya konmasını da mümkün kılmıştır. Zira, halen 1-2 milyon hektar arasında kullanılmayan, atıl, boş ve verimsiz tarım arazisinden söz ediyorsak, hayvancılık için kırsal odaklı çözüm yolları için atılması gereken önemli adımlar var demektir.

Hayvancılık, tarımsal üretimin sürdürülebilirliği ve katma değeri için önemlidir. Aynı zamanda gıda sektörünün çok sayıda yan ürününü değerlendirmesi bakımından sıfır atık politikasının da güvencelerindendir.

Bu kapsamda, yapılan tespitler sonrasında çözüme dair yaklaşımlar kısa ve orta vadeli olarak ele alınmıştır.

Raporda yer alan çözüm önerileri arasında öne çıkan en önemli başlıklarından biri ‘Organize Aile İşletmeciliği Hayvancılık Modeli’nin hayata geçirilmesidir. Hayvancılığın geleceği, bulunduğu havzanın üretim potansiyelini zorlayan dev işletmeler yerine kırsala dağılmış ve ölçek ekonomisine uygun aile işletmelerinin çoğaltılmasından geçmektedir. Çünkü hayvancılık bir yaşam tarzıdır, kırsal faaliyettir. Hububat üretmek

için insanları kırsalda tutmak zordur. Oysa üreticiler hayvancılık yapacaksa kırsalda yaşayacak, işinin başında olacaktır. Bulunduğu bölgedeki arazileri de kaba yem dahil verimli üretim için kullanacaktır.

Türkiye’de et tüketiminin dağılımına bakıldığında sığır etinin payının gelişmiş ülkelere bakıldığında oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Sığır etinin üretim maliyetinin yüksekliği, ülkenin mera varlığı ve arazilerin ölçek kapasitelerine bakıldığında bu durumun sürdürülebilirliğini zor olduğu görülmektedir. Bu nedenle kırmızı et tüketimi içinde küçükbaş hayvanların ve özellikle de hindi etinin payının artırılması gerekmektedir. Bu konuda kampanyalar yapılmalı ve özellikle uzun vadede hindi tüketiminin payının artırılması için strateji geliştirilmelidir. Yine şarküteri üretiminde büyük oranda büyükbaş hayvan eti kullanılmakta, bu alanda küçükbaş hayvan eti ve hindi eti kullanımını artıracak çalışmalar da arz talep dengesi açısından faydalı olacaktır.

Kırmızı et tüketimi içinde küçükbaş hayvanların ve hindi etinin payı artırılmalıdır. Bu kapsamda şarküteri ürünlerinde de küçükbaş eti kullanımı yaygınlaştırılmalıdır. Bu amaçla kampanyalar yapılmalıdır.

Yoğun canlı hayvan ve kırmızı et ithalatı yapılırken, Et ve Süt Kurumu üretimleri dahil şarküteride kullanılan etlerin ağırlıklı olarak büyükbaş eti olması tüketimin küçükbaş lehine artırılabileceği yönündeki politikalar ile uyum göstermemektedir.

Çözüme dair yukarıda kısaca özetlediğimiz yaklaşımlarımızı raporun son bölümünde daha detaylı bir şekilde bulabilirsiniz.







1

GİRİŞ



%15

TÜİK verilerine göre 2014-2023 yılları arasında ülkemiz büyükbaş hayvan varlığı %15 artmıştır.

Türkiye’de 1930’lu yıllardan itibaren hayvancılık konusu hayat pahalılığı ile mücadele ve halkın et ihtiyacının uygun fiyatlarla karşılanması amaçları çerçevesinde ele alınmıştır. İstanbul’un iâşesi meselesi ise bu konudaki tartışmaların çıkış noktasını oluşturmuştur. Et Balık Kurumu (1952), bu konu etrafında yapılan tartışma ve arayışların bir sonucu olarak doğmuştur. O yıllarda hayvancılığın odak noktası; bugünkü gibi buzağı üretiminin yetersizliği değil, kırsalda yetiştirilen hayvanlardan elde edilen etin başta İstanbul olmak üzere büyük kentlere ulaştırılabilmesidir. Çünkü ülkede hayvan boldur, belediyelerin işlettiği çok sayıda mezbaha mevcuttur ancak kesim ve tüketim yerel düzeydedir. Doğu Anadolu’daki celepler de İstanbul’a hayvan sevk etmekteyse komşu ülkelere ihracatı tercih etmektedir. Bu nedenle çözüm olarak akla gelen fikir; buz üretim fabrikaları, kesimhaneleri, depoları ve soğuk taşıma yapabilen motorlu araçları ile ulusal ölçekte hizmet verecek bir kurumun (EBK’nın) kurulması olmuştur.¹

EBK’nın kurulması üzerinden geçen 70 yıllı aşkın süre içinde Türkiye’nin ulaştırma altyapısı ve soğuk taşıma lojistiği bakımından önemli bir eksiği kalmamıştır. Buna rağmen et meselesi ülke gündeminden düşmemiş, yaşanan sosyo-ekonomik gelişmelere bağlı olarak boyut değiştirmiştir. Yaşanan değişim ve gelişmelerin bir kısmı et talebini artırırken, aynı zamanda tüketim alışkanlıklarında da değişime sebep olmuştur. Kentleşme ve göçler arz ve talep dengesini önemli ölçüde

değiştirmiştir. Özellikle 1970’lerden başlayarak kırsalın çözülmesi ve artan kentleşme nedeniyle tarımda üretici nüfus azalırken tüketici nüfusu hızla artmıştır. Diğer taraftan, turizm sektörünün 1980’lerden başlayarak hızla büyümesi de et talebini artıran bir yan gelişme olmuştur. 2000’li yılların başında ülke ekonomisinde yaşanan hızlı büyüme ve tüketicilerin alım gücünde yaşanan iyileşme ile kişi başı et tüketimindeki artış ivmelenmiş, artan talebe karşın zayıflayan arza bağlı olarak üretim-tüketim dengesi giderek bozulmuş, iç piyasada yükselen kırmızı et fiyatlarını kontrol etmek için 2010 yılından başlayarak aralıklarla karkas et, kasaplık dana ve besilik dana ithalatı yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Şehirleşme ve tüketim alışkanlıklarındaki değişim, kırmızı et talebinde küçükbaş ağırlıklı tüketimden büyükbaş ve kanatlı yoğunluklu tüketime yönelişi artırmıştır.

Bu gelişmeler yaşanırken, 2005 yılından itibaren Türkiye’nin Avrupa Birliği ile katılım müzakerelerine başlanmış, beraberinde topluluk standartlarına uyum için tarım ve hayvancılığa AB’den önemli kaynaklar aktarılmıştır. Gerek AB kaynakları (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı destekleme kurumu tarafından kullanılan IPARD fonları) gerekse Ziraat Bankası üzerinden

¹İstanbul’u Beslemek: Et ve Balık Kurumu Nasıl Kuruldu? => https://ctad.hacettepe.edu.tr/19_38/04.pdf

kullandırılan düşük faizli zirai krediler, kırsalda yaşayan küçük aile işletmelerinden çok, kentlerdeki farklı sektörlerden girişimcilerin erişimine açık olmuş, bunun sonucunda hayvancılıkta üretici profili değişmeye başlamıştır. Süregelen kentleşme ve tarıma finansman sağlayan mekanizmaların üretici profilini dönüştürücü etkisi bir araya gelince Türkiye’de büyükbaş hayvancılığın dinamikleri kısa sayılabilecek bir sürede hızla değişmiştir.

Bu değişimi; büyükbaş hayvancılığın et üretimi bakımından iki farklı safhasını oluşturan süt ve buzağı üretimi alanı damızlık/yetiştiricilik ile genç erkek danaların kasaplık oluncaya kadar bakılmasından ibaret olan besicilik halkasındaki gelişmelerden anlayabiliriz. Sektörde ithalat devam ederken büyükbaş hayvancılığın damızlık/yetiştiricilik tarafı (buzağı üretimi) zayıf kalırken besicilik ayağında kısa sürede ciddi bir barınak kapasitesi oluşmuştur. Böylece geçmişte kırsal bölgelerde, geleneksel tarzda, ağırlıklı olarak küçük aile işletmeleri eliyle yapılan büyükbaş hayvancılık, son dönemde büyük şehirlerin etraflarında yapılan, büyük ölçekli, karma yem tüketimine dayalı yoğun besiciliğin baskın olduğu bir yapıya bürünmüştür. TÜİK tarafından yayınlanan istatistikler de bunu teyit etmektedir: 2014-2023 yılları arasında ülkemiz büyükbaş hayvan varlığı %15 artmış olup, il bazında artış oranlarına bakıldığında Ankara’da %85, İzmir’de %47 artış gözlenirken, Erzurum’daki artış %6 ile sınırlı kalmış, Van’da ise %19 azalma görülmüştür.

%50

1990 yılında et üretim kompozisyonu içindeki payı %35 olan tavuk eti, 2023 yılında % 50'nin üstünde paya erişti.

Ülke içindeki hayvan varlığı ile buzağı üretimimiz yeni kurulan besi işletmelerinin canlı materyal talebini karşılayamaz hale geldiğinden ihtiyaç ithal besi materyali ile karşılanmıştır.

Karma yem tüketimine dayalı besicilik yem sanayiinin büyümesini de teşvik etmiştir. Ancak içeride bu büyümeyi besleyecek ölçüde hammadde üretilemediğinden karma yem sektörünün ihtiyaç duyduğu girdiler de giderek artan oranlarda ithalatla karşılanır olmuştur. Sektörde ithalat bağımlılığının çok yönlü artışıyla sonuçlanan ve birbirini tetikleyen bu gelişmeler, özellikle döviz kurlarında dalgalanma yaşanan dönemlerde besi materyali ve kırmızı et fiyatlarının da dalgalı bir seyir izlemesine yol açmıştır.

Diğer taraftan, hayvancılık, Türkiye’ye yem hammaddeleri, besilik ve kesimlik canlı materyal ile karkas et ihraç eden ülkelerde yaşanan piyasa gelişmelerine ve Çin gibi büyük ithalatçıların pazardaki pozisyonuna da duyarlı hale gelmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken 2011 yılından itibaren sektördeki işgücü ihtiyacının yabancı (Afgan, Suriyeli, Özbek Türkmen vb.) uyruklu insanlar tarafından karşılanır hale gelmesi sektördeki ithalat bağımlılığını yeni bir boyuta taşımıştır.

Kırmızı et fiyatlarının dalgalı bir seyir izlemeye başlaması, piyasa gelişmelerine çok hızlı cevap verebilen kanatlı sektörünün (et tavukçuluğunun) büyümesini teşvik etmiş, 1990 yılında et üretim kompozisyonu içindeki payı %35 olan tavuk eti, 2023 yılında %50'nin üstünde paya erişmiş, %30'un üstünde payı olan koyun-keçi etinin oranı %15'in altına düşmüştür. Aynı dönemde sığırın et üretimindeki payı da %32'den 34'e yükselmiştir.²





Büyükbaş besiciliğinde artan besleme kapasitesine rağmen sığır etinin pazar payını ciddi oranda artıramaması sığırcılıkta yetiştiricilik tarafının zayıfladığını teyit etmektedir.

Ülkemiz Hayvancılığına Bakışımız Ne Olmalı?

Gelinen noktada her şey yolunda ve arz güvenliği sağlanıyor mu diyeceğiz, yoksa hayvancılık politikalarımızda iktisadi mecralardan kayan yol ayrımlarının yarattığı sorunlar mı var?

Kırmızı et talebini karşılamak için ülke kaynaklarını yeterince zorluyor muyuz? Bu coğrafya büyükbaş hayvancılık için verimli değil mi? Yem üretim kapasitemiz hayvan sayılarına dair hedeflerle örtüşmüyor mu? Altyapıdaki sorunlar giderilemiyor mu? Neden yoğun şekilde canlı hayvan ve kırmızı et ithalatı yapıyoruz? gibi çok sayıda sorunun cevabı hayati önem taşıyor.

Cumhurbaşkanlığı Strateji planlarında ülke arz güvenliğini sağlamaya yönelik hedefler var. Bakanlıklar düzeyinde çok sayıda eylem ve proje hayata geçiriliyor. Örneğin Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) ve Kırsal Kalkınma Yatırımlarını Destekleme Programı (KKYDP) kapsamında sağlanan hibe destekleri sayesinde hayvancılık altyapısında işletme düzeyinde önemli iyileşmeler sağlanmıştır.

Yakın zamanda üretici örgütlerinin sınıflandırılması ve belirli şartları sağlayan çiftçi örgütlerine ve bunların ortaklarına bazı imtiyazlar sağlanacağını duyurulması, örgütleri kurumsal işleyişlerini düzeltmeye teşvik etmek bakımından önemlidir.

Bakanlığın hayvancılık desteklerinin üçer yıllık dönemler için açıklanmasına ilişkin kararının 2024 yılı temmuz ayı içinde resmileşmesi sektörün beklentilerine uygun bir gelişmedir.

Sözleşmeli üretimin yaygınlaştırılması için Bakanlık tarafından tip sözleşmelerin hazırlanmış olması ve çiftçilerin bu sözleşmeleri kullanmaya teşvik edilmesi de üreticilerin haklarının sanayici ve tüccar karşısında korunmasına hizmet etmesi yönünden yerinde bir adım olmuştur.

Atılan olumlu adımların istenen sonuçları verebilmesi için sık sık canlı hayvan ve kırmızı et ithalatı ile gündem olan sektörün durumunu daha bütüncül bir anlayışla değerlendirmeye ihtiyaç vardır. Bu düşünceden hareketle, bu çalışmada gelişmiş ülkelerdeki hayvancılık dinamiklerini analiz ederek ülkemiz hayvancılığında yaşanan sıkıntıları dünya hayvancılığındaki gelişmeler ve et tüketim kalıplarındaki değişim ışığında analiz etmeye; sorunlarımızı doğru tarif ederek neden-sonuç ilişkilerini berraklaştırmaya; uygulanabilir, pratik çözümler şeklinde formüle etmeye çalıştığımız önerilerimizi kısa ve orta vadeli programlara bölmeye gayret ettik.





2

DÜNYADA
HAYVANCILIK



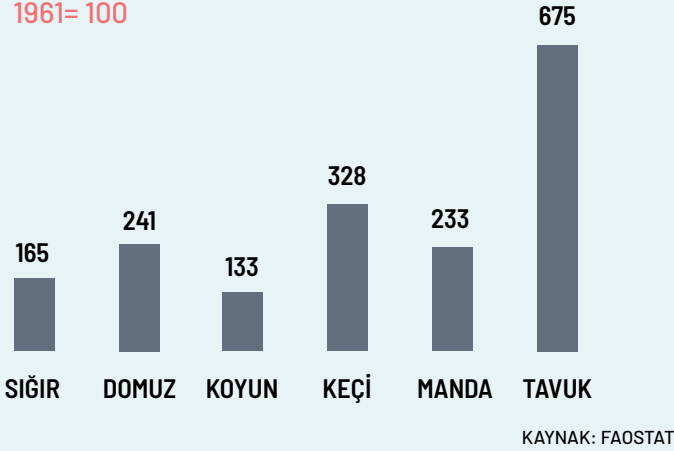
2.1 Canlı Hayvan Varlığındaki Gelişmeler

Dünyada hayvansal protein üretmek için beslenen hayvanların sayısında 1961-2022 yılları arasında önemli oranda artış görülmektedir. Popülasyon artışı her türde farklı oranlarda gerçekleşmiş, ortalama artış oranı yaklaşık 3 kat olmuştur.

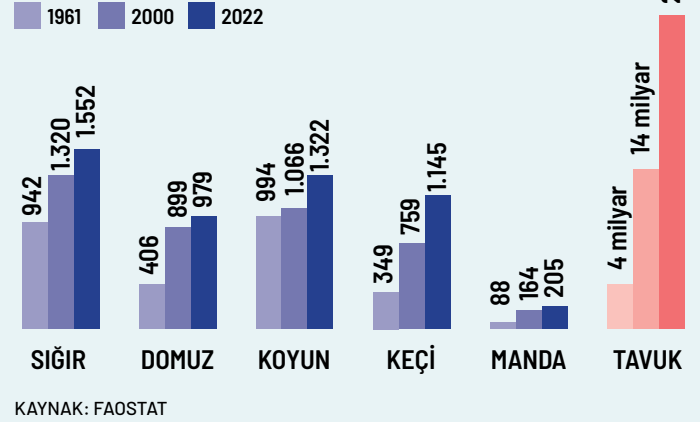
Bu dönemde yaklaşık 7 kat artışla en hızlı çoğalan hayvan tavuk olmuştur. Tavuğu sırasıyla keçi, domuz, manda, sığır ve koyun izlemiştir.

Aynı dönemde dünya nüfusu ise 2,57 kat artarak 3,07 milyardan 7,91 milyara çıkmıştır. Dolayısıyla hayvan envanterindeki büyüme hızının insan nüfusuna oranla bir miktar yüksek olduğu görülmektedir.

Grafik-1: Dünya Canlı Hayvan Stok Endeksi (2022)
1961= 100



Grafik-2: Dünya Canlı Hayvan Envanteri
(Milyon baş, Tavuk => Milyar)



Yirminci yüzyılın son döneminde dünya tavuk sayısında gerçekleşen büyüme yaygın bir global trend olarak göze çarpmaktadır.

FAO, tavuk etindeki üretim artışının hem yüksek gelir grubu ülkelerde hem de düşük gelir grubunda yüksek seyrettiğine dikkat çekmektedir. Ancak Çin ve Endonezya'daki envanter genişlemesi özellikle çarpıcıdır. Bu iki ülkeden birincisi nüfus bakımından (Hindistan'la beraber) dünyanın en büyük iki ülkesinden biriyken ikincisi ise en büyük Müslüman nüfuslu ülkedir. Bununla beraber, Endonezya dışındaki Müslüman nüfusun ağırlıklı olduğu ülkelerde dünya canlı tavuk envanterinde giderek daha çok pay sahibi olmuştur. Öyle ki 1961 yılında en çok canlı tavuk stokuna sahip 25 ülke içinde sadece 2 Müslüman nüfuslu ülke varken 2000 yılına gelindiğinde bu sayı 7'ye ulaşmış, 2022 yılında ise 10 olmuştur.

Tablo-1: En Büyük Tavuk Stokuna Sahip 25 Ülke (Milyar Adet)

1961	2000	2022
ABD 0,75	Çin 3,62	Çin 5,29
Çin 0,54	ABD 1,38	Endonezya 3,48
SSCB 0,45	Endonezya 0,86	Pakistan 1,73
Fransa 0,17	Brezilya 0,84	Brezilya 1,59
Brezilya 0,13	Hindistan 0,37	ABD 1,53
Birleşik Krallık 0,11	Meksika 0,37	İran 1,04
Hindistan 0,11	Rusya 0,34	Hindistan 0,85
Almanya 0,10	Japonya 0,30	Meksika 0,61
İtalya 0,09	Pakistan 0,29	Rusya 0,49
Japonya 0,07	Türkiye 0,26	Vietnam 0,40
Kanada 0,07	İran 0,25	Türkiye 0,36
Polonya 0,06	Tayland 0,22	Japonya 0,32
Meksika 0,06	Fransa 0,21	Bangladeş 0,31
Endonezya 0,06	İspanya 0,17	Mısır 0,30
Filipinler 0,05	Kanada 0,16	Malezya 0,29
Hollanda 0,05	Birleşik Krallık 0,15	Tayland 0,29
Arjantin 0,04	Vietnam 0,15	Nijerya 0,25
Etiyopya 0,04	Fas 0,14	Fransa 0,23
Tayland 0,04	Bangladeş 0,13	Dominik Cum. 0,22
Romanya 0,04	Ekvator 0,13	Bolivya 0,22
Nijerya 0,04	Güney Afrika 0,13	Fas 0,22
Vietnam 0,03	Malezya 0,12	Kolombiya 0,22
İspanya 0,03	Tayvan 0,12	Suudi Arabistan 0,21
Belçika-Lüks. 0,03	Venezuela 0,12	Peru 0,19
Danimarka 0,03	Filipinler 0,12	Ukrayna 0,19
3,20	10,96	20,83

Tablo-2: En Büyük Sığır Stokuna Sahip 25 Ülke (Milyon Baş)

1961	2000	2022
Hindistan 175,6	Hindistan 191,9	Brezilya 234,4
ABD 97,7	Brezilya 169,9	Hindistan 193,6
SSCB 75,8	Çin 104,6	ABD 92,1
Brezilya 56,0	ABD 98,2	Etiyopya 68,0
Çin 49,5	Arjantin 48,7	Çin 61,4
Arjantin 42,5	Sudan 37,1	Arjantin 54,2
Etiyopya 24,9	Etiyopya 33,1	Pakistan 53,4
Bangladeş 19,9	Meksika 30,5	Meksika 36,3
Fransa 19,5	Rusya Fed. 28,1	Çad 35,7
Almanya 17,5	Avustralya 27,6	Sudan 32,3
Avustralya 17,3	Kolombiya 24,4	Tanzanya 31,9
Meksika 16,5	Bangladeş 22,3	Kolombiya 29,6
Kolombiya 15,7	Pakistan 22,0	Bangladeş 24,7
Pakistan 14,2	Fransa 21,3	Avustralya 24,4
Güney Afrika 12,5	Tanzanya 16,7	Kenya 23,5
Türkiye 12,4	Venezuela 15,2	Nijerya 20,9
Birleşik Krallık 12,0	Nijerya 15,1	Endonezya 18,6
Kanada 10,7	Almanya 14,7	Nijer 18,1
İtalya 9,8	Güney Afrika 13,6	Rusya 17,6
Polonya 9,2	Kanada 13,2	Fransa 17,0
Uruguay 8,8	Çad 11,5	Türkiye 16,9
Tanzanya 8,1	Kenya 11,4	Venezuela 16,6
Madagaskar 8,0	Birleşik Krallık 11,1	Uganda 14,6
Kenya 7,2	Türkiye 11,1	Özbekistan 13,9
Sudan 7,0	Endonezya 11,0	Güney Sudan 13,6
748,3	1.004	1.164

KAYNAK: FAOSTAT

Dünya sığır varlığında Hindistan geleneksel olarak lider durumdadır. Bununla birlikte bu ülkedeki et tüketim kültüründen kaynaklı hayvan sayısında oransal olarak geçmişe göre çok büyük bir sıçrama görülmemektedir. Hindistan'da sığır eti neredeyse hiç tüketilmez, inek başına süt verimi ise ancak 1.947 kg'dır (2022, FAOSTAT).

Diğer taraftan, Brezilya ve Çin'in 1961 yılına kıyasla sığır envanterlerini büyük oranda artırdıkları dikkat çekmektedir. Bu gelişme sonucunda Brezilya bugün sığır etinde dünyanın en büyük ihracatçısı durumuna gelmiştir. Ancak Brezilya'nın aksine daha çok iç tüketim için et üretimi yapan Çin'in 2000 yılına kadar

ciddi oranda büyüyen sığır varlığı takip eden 20 yıl içinde büyük ölçüde gerilemiştir. Bu gelişmede Çin'in büyük ölçekli mısır ve soya ithalatı yaparak domuz ve tavuk gibi tek mideli hayvanlarla yoğun yetiştiriciliğe yönelmesi ve hayvansal protein talebini büyük oranda bu kaynaklardan temin etmesi en önemli etken olmuştur. Dünya sığır envanterinin gelişimi ile ilgili istatistikler yorumlanırken nicelik kadar niteliğin de önemli olduğu aşikardır. Nitekim Almanya, Fransa, Avustralya ve ABD gibi gelişmiş ülkeler sığır varlığında Hindistan ve Brezilya'nın çok gerisinde kalsalar da sürekli seleksiyon yapmak ve ıslah programları uygulamak suretiyle hayvan başına et/süt verimini artırmışlardır.

Dünya koyun ve keçi varlığındaki büyüme büyük ölçüde kalabalık nüfuslu Çin ve Hindistan ile birkaç Müslüman ülkede gerçekleşmiştir. 2022 itibariyle sığır sayısının sadece %13'ü kadar popülasyonu olan mandada sayısal büyüme dar bir coğrafya ile sınırlı kalmış, artışın %84'ü Hindistan ve Pakistan'da gerçekleşmiştir.

Tablo-3: En Büyük Koyun Stokuna Sahip 25 Ülke (Milyon Baş)

1961	2000	2022
Avustralya 152,7	Çin 131,1	Çin 194,0
SSCB 133,0	Avustralya 118,6	Hindistan 75,3
Çin 61,6	Hindistan 59,4	Avustralya 70,2
Arjantin 50,2	İran 53,9	İran 55,6
Yeni Zelanda 48,5	Sudan 46,1	Nijerya 50,3
Hindistan 40,2	Birleşik Krallık 42,3	Çad 45,1
Güney Afrika 37,9	Yeni Zelanda 42,3	Türkiye 44,7
Türkiye 34,5	Türkiye 30,3	Sudan 41,3
ABD 32,7	Güney Afrika 28,6	Etiyopya 35,1
İran 31,8	Nijerya 26,0	Birleşik Krallık 33,1
Birleşik Krallık 29,1	Pakistan 24,1	Moğolistan 32,7
Etiyopya 23,5	İspanya 24,0	Pakistan 32,0
İspanya 22,6	Cezayir 17,6	Cezayir 31,2
Uruguay 21,7	Fas 17,3	Kenya 25,8
Afganistan 18,0	Moğolistan 15,2	Yeni Zelanda 25,3
Peru 15,9	Afganistan 15,0	Suudi Arabistan 21,8
Brezilya 14,0	Brezilya 14,8	Fas 21,8
Fas 13,0	Peru 14,7	Brezilya 21,5
Moğolistan 12,1	Somali 13,8	Güney Afrika 21,4
Romanya 11,5	Arjantin 13,6	Mali 20,2
Yugoslavya 10,8	Suriye 13,5	Özbekistan 19,9
Pakistan 0,2	Uruguay 13,2	Kazakistan 19,5
Irak 9,5	Rusya 12,6	Rusya 19,1
Yunanistan 9,4	İtalya 11,0	Suriye 17,8
Bulgaristan 9,3	Etiyopya 11,0	Endonezya 15,6
853,8	809,7	990,5

Tablo-4: En Büyük Keçi Stokuna Sahip 25 Ülke (Milyon Baş)

1961	2000	2022
Hindistan 60,9	Çin 148,5	Hindistan 150,0
Çin 51,3	Hindistan 123,5	Çin 132,4
Türkiye 24,6	Pakistan 47,4	Nijerya 88,0
Etiyopya 17,5	Nijerya 42,5	Pakistan 82,5
İran 12,5	Sudan 38,5	Bangladeş 60,0
Somali 11,8	Bangladeş 34,1	Etiyopya 49,3
Meksika 8,9	İran 25,8	Çad 46,4
Pakistan 8,8	Endonezya 12,6	Kenya 34,5
Endonezya 7,9	Çad 12,4	Sudan 32,6
Bangladeş 7,6	Somali 12,3	Mali 27,8
SSCB 7,3	Tanzanya 11,9	Moğolistan 27,6
Fas 7,0	Moğolistan 11,0	Tanzanya 22,1
Sudan 6,3	Kenya 10,0	Nijer 20,4
Moğolistan 5,6	Mali 9,5	Endonezya 19,4
Güney Afrika 5,1	Brezilya 9,3	İran 18,3
Yunanistan 5,1	Nijer 9,2	Uganda 16,9
Arjantin 5,0	Meksika 8,7	Güney Sudan 16,4
Nijer 4,9	Burkina Faso 8,6	Burkina Faso 16,3
Brezilya 4,9	Etiyopya 8,6	Nepal 14,0
Kenya 4,7	Türkiye 7,8	Brezilya 12,4
Tanzanya 4,5	Afganistan 7,3	Malawi 11,8
Afganistan 4,2	Yemen 6,9	Türkiye 11,6
Mali 4,2	Güney Afrika 6,7	Somali 11,2
Peru 3,8	Uganda 6,4	Yemen 10,3
Nepal 3,6	Nepal 6,3	Meksika 8,8
288	626	941

KAYNAK: FAOSTAT

Tablo-5: Koyun, Keçi ve Manda Varlığı Büyüyen Başlıca Ülkeler (1961-2022)

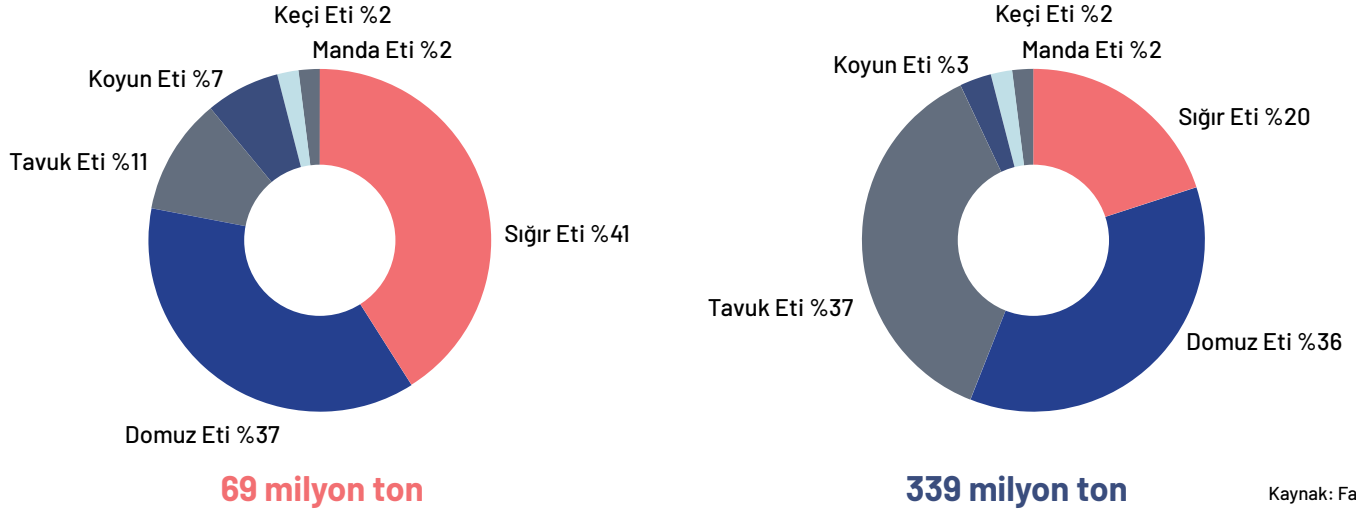
Koyun	+328 Milyon +%33	Çin 133 Milyon (61 = > 194) Hindistan 35 Milyon (40 = > 75) İran 24 Milyon (32 = > 56) Pakistan 22 Milyon (10 = > 32) S. Arabistan 20 Milyon (2 = > 22) Suriye 15 Milyon (3 = > 18)	Artışın %76'sı (249 Milyon) 6 ülkede gerçekleşti
Keçi	+796 Milyon +%228	Hindistan 89 Milyon (61 = > 150) Çin 81 Milyon (51 = > 132) Pakistan 74 Milyon (9 = > 83) Bangladeş 52 Milyon (8 = > 60)	Artışın %37'si (296 Milyon) 4 ülkede gerçekleşti
Manda	+117 Milyon +%133	Hindistan 61 Milyon (51 = > 112) Pakistan 37 Milyon (7 = > 44)	Artışın %84'ü (98 Milyon) 2 ülkede gerçekleşti

KAYNAK: FAOSTAT

2.2 Et Üretimindeki Gelişmeler

Dünya et üretimi son 60 yıl içinde 5 kat büyüyerek yaklaşık 340 milyon tona ulaşmıştır. Eti için beslenen canlı hayvan stokunun değişmesi ile üretilen etin kompozisyonu da önemli ölçüde farklılaşmıştır. 1961 ve 2022 yılları karşılaştırıldığında et üretiminde şu gelişmeler dikkat çekmektedir:

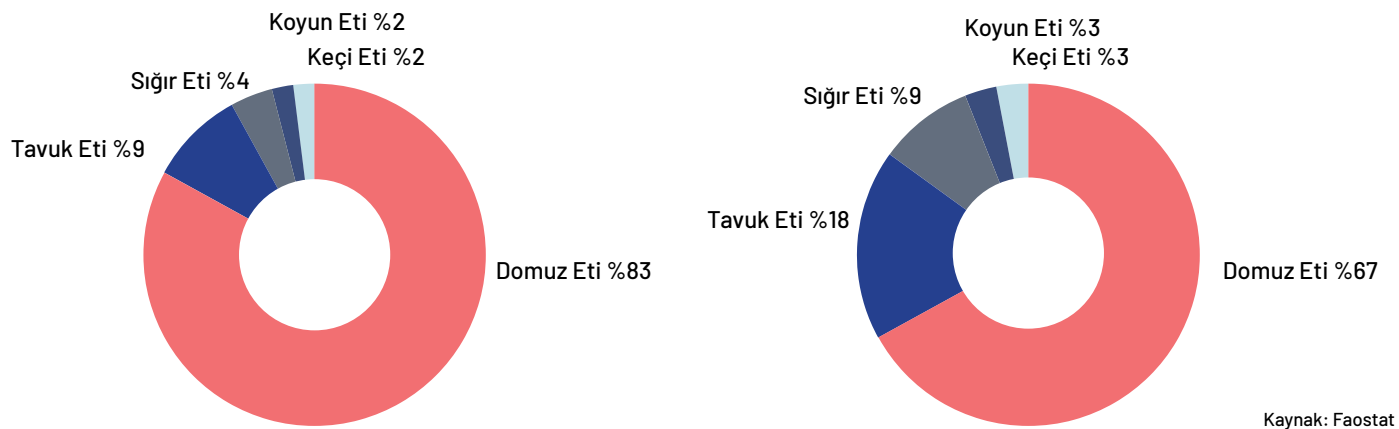
- Sığır etinin toplam içindeki oranı yarı yarıya azalmıştır.
- Domuz etinin payı aynı seviyelerde kalmıştır.
- Tavuk etinin payı üç kattan fazla artarak domuz etini yakalamıştır.
- Koyun etinin üretimdeki sınırlı payı yarıdan fazla düşerek daha da azalmıştır.
- Manda ve keçi etinin üretimdeki çok sınırlı payları değişmemiştir.

Grafik-3: Dünya Et Üretim Kompozisyonundaki Değişim (FAO) (1961-2022)

Çin et tüketiminde istisnai özellikler sergilemekte olup bu ülkede domuz eti üretimi (%67) tavuk etinin (%18) dört katıdır. Geleneksel olarak hayvansal protein ihtiyacını büyük oranda domuzdan karşılayan Çin'de geçmiş yıllara doğru gidildiğinde domuz etinin üretimdeki payının bir dönem %80'i aştığı, zaman içinde görece gerilediği görülmektedir.

Grafik-4: Çin Et Üretimi

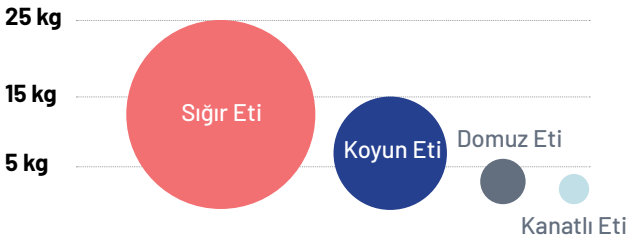
1990		2022	
Domuz Eti	23,559 Milyon ton	Domuz Eti	56,321 => + 1,434 ithalat. FAO.
Tavuk Eti	2,663 => + 0,232 ithalat. FAO.	Tavuk Eti	14,999 => + 1,757 ithalat. FAO
Sığır Eti	1,122 => + 0,119 İthalat. FAO.	Sığır Eti	7,192 => + 3,984 ithalat. FAO
Koyun Eti	0,548 Milyon ton	Koyun Eti	2,678 Milyon ton
Keçi Eti	0,521 Milyon ton	Keçi Eti	2,489 Milyon ton
28 Milyon ton		84 Milyon ton	



Kırmızı et kaynağı olarak dünyada domuzun sığra göre daha fazla tercih edilmesinin nedeni domuzun sığra göre daha hızlı üremesi, daha kısa sürede kesim olgunluğuna ulaşması ve yemi ete dönüştürme veriminin koyun ve sığra göre daha yüksek olmasıdır³. Bu durum domuz etini daha düşük bir maliyetle üretme imkânı sağlamakta ve özellikle düşük gelirli, yüksek nüfuslu ülkeler için kırmızı et kaynağı olarak cazip hale getirmektedir.

Diğer taraftan, tavuk etinin kırmızı ete göre mutfakta daha kolay hazırlanması (daha çabuk pişmesi) ve sığra yetiştiriciliğinin son yıllarda giderek artan oranda sera gazı salımı ve iklim değişikliği ile ilişkili olumsuz söylemlerin hedefi haline gelmesi de özellikle yüksek gelirli ülkeler grubunda üretimde tavuğa kaymanın diğer nedenleri olmuştur.

Grafik-5: Farklı Hayvan Türlerinden 1 kg Yenilebilir Et Elde Etmek İçin Gereken Yem (kuru madde) Miktarı

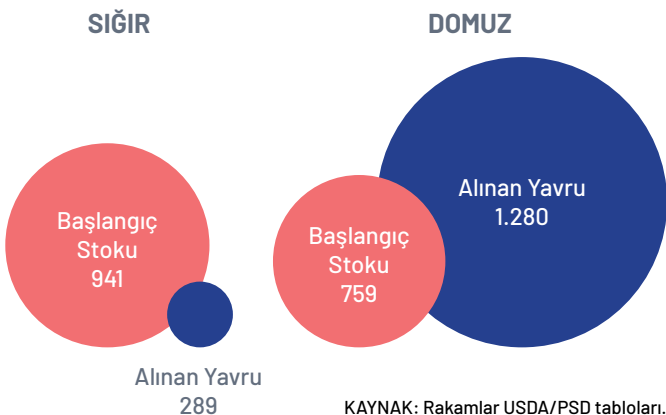


KAYNAK: OECD/FAO

Domuzun üreme hızı hakkında fikir veren aşağıdaki grafik bize şunları söylemektedir: ABD Tarım Bakanlığı verilerine göre 2024 yılı başında dünya sığra envanteri 941 milyondur. Aynı yıl içinde 289 milyon buzağı alınacağı tahmin edilmektedir. Aynı yılın başında yetişkin domuz sayısı 759 milyon, yıl içinde alınması beklenen domuz yavrusu sayısı 1,3 milyardır. Diğer

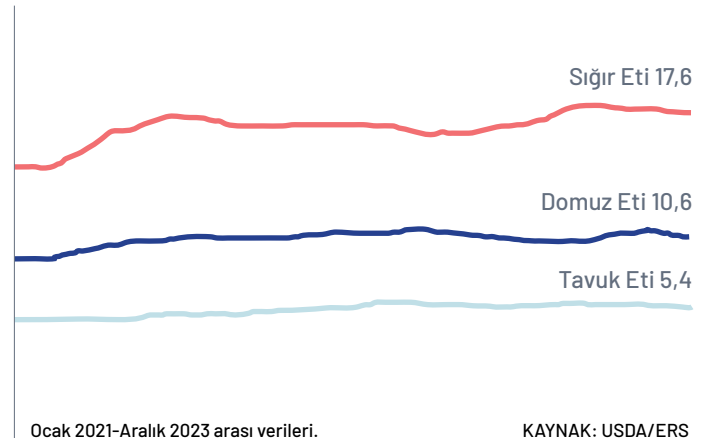
bir ifade ile başlangıç stoku sığırdan %24 daha düşük olan domuz sene içinde sığra göre 4,5 kat fazla yavru üretecektir. Yemden yararlanma kabiliyeti sığırdan yüksek olan domuz üreme hızı ile de sığra göre avantajlıdır. Bu durum, Grafik-7'de de görüldüğü üzere, doğal olarak üretim maliyetlerine ve et fiyatlarına yansımaktadır.

Grafik-6: Sığra ve Domuzda Üreme Hızı



KAYNAK: Rakamlar USDA/PSD tabloları.

Grafik-7: ABD'de Perakende Et Satış Fiyatları (Dolar/kg)



Ocak 2021-Aralık 2023 arası verileri.

KAYNAK: USDA/ERS

3- Dişi domuz 29 haftalıkken çiftleşir. Gebelik müddeti 113 gündür. Bir batında ortalama 11 yavru doğurur. Besiye alınan erkek domuzlar 6 ay içinde 123-129 kg canlı ağırlığa ulaşarak kesime hazır hale gelir. <https://www.ers.usda.gov/topics/animal-products/hogs-pork/sector-at-a-glance/>

Dünyada Şarküteri Pazarı

Et konusu ile bağlantılı bir alt başlık da şarküteri ürünleridir. Dünya şarküteri pazarının büyüklüğü 484 milyar dolardır. 67 milyar dolar (14.5 milyon ton) büyüklüğündeki Avrupa şarküteri pazarı parasal değer olarak dünya şarküteri piyasasından %13 pay almaktadır.

Buzdolabının icat edilmediği çağlarda kadınlar eti uzun süre muhafaza edebilmek için tütsülemek, tuzlamak gibi usullere başvururdu. Bir zorunluluk olarak başlayan bu iş zaman içinde gelişmiş ve şarküteri ürünleri bugün lüks tüketim maddeleri olarak algılanan özel bir kategori haline gelmiştir. Taze et nasıl ki aslında ot, soya fasulyesi ve mısır gibi bitkisel ürünlerin katma değerli bir formu ise şarküteri ürünleri de taze etin insan emeği ile değer katılmış ve ticarileşmeye (dolaşıma girmeye) daha müsait hale getirilmiş bir formudur. Dünya et endüstrisi içerisinde en hızlı büyüyen segment şarküteri grubudur.

Şarküteri kelimesi Fransızca kökenlidir (charcuterie). Fransa'da 450 farklı şarküteri ürünü üretilir. Avrupa'nın geleneksel şarküteri kültürü büyük ölçüde domuz eti etrafında şekillenmiştir. Bu durum öncelikle domuz etinin dünya genelinde en önemli kırmızı et kaynağı olmasından ileri gelmektedir. Diğer sebep ise domuz etinin tavuk etine göre şarküteri olarak işlenmeye daha uygun olmasıdır.

Domuz eti-şarküteri ilişkisini somutlaştırmak bakımından Fransa iyi bir örnektir. Bu ülkede kişi başına domuz eti tüketimi 34 kilogram olup bunun sadece %30'u taze et şeklinde, %70'lik kısım ise şarküteri ürünleri olarak tüketilmektedir. Pazara sunulan şarküteri ürünlerinin %84'ü domuz etinden üretilmektedir⁴. ABD'de İtalya menşeli, yüksek fiyatlı şarküteri ürünleri büyük rağbet görmektedir. Fransa'da faaliyet gösteren Business France adlı teşekkül Fransız şarküteri imalatçılarına yönelik yayınlarında sektördeki büyük ihracat potansiyeline dikkat çekmekte ve ABD pazarında İtalyan şarküteri ürünleri 7.93 Euro/kg fiyatla müşteri bulurken, Fransız ürünlerinin ortalama 4.30 Euro/kg fiyattan ihraç edilmesi eleştiri konusu yapılmaktadır.

MÜSİAD'ın Cumhurbaşkanlığı için hazırladığı kırmızı et konulu bir çalışmada, Türkiye'de üretilen ısıtılmış işlem görmüş et ürünleri (şarküteri ürünleri) hacmi 286.075 ton olarak verilmektedir. Sektör birliği üyelerinden edinilen bilgiye göre Türkiye'de şarküteri imalatında kullanılan etin %60'ının kanatlı eti, %40'ının sığır eti olduğu ifade edilmektedir⁵. Bu iki veriyi birlikte değerlendirdiğimizde Türkiye'de şarküteri imalatı için (286.075 ton x 0,40) 114.430 ton sığır eti kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. 114.430 ton sığır eti (% 20 kemik, soğutma ve parçalama firesi hesabıyla) yaklaşık 143 Bin ton karkas ete karşılık gelmekte, bu ise sığır başına ortalama 320 kg karkas et hesabıyla, 447 bin baş canlı sığırdan elde edilen etin şarküteri imalatında kullanıldığını göstermektedir. (Şarküteri imalatında kullanılan etin bir kısmının fermentasyon ve kurutma gibi işlemler nedeniyle fire olarak kaybolduğu düşünüldüğünde, üretimde kullanılan taze etin 114.430 tonun üstünde olduğunu varsaymak mümkündür). 447 Bin Baş canlı sığır, Et ve Süt Kurumu'nun 2025 yılı ithalatı için planladığı 520 bin baş besilik sığır adedi ile karşılaştırılabilir bir rakamdır. Dolayısıyla şarküteri sektörünün sığır eti talebi azaldığı ölçüde taze et olarak tüketime sunulacak miktar artacaktır. Küçükbaş hayvan etinin bir ölçüde şarküteri imalatına yönlendirilebilmesi halinde sığır eti arzında kısmi bir genişleme mümkün hale gelebilecektir.

Dini inançları gereği domuz eti tüketmeyen Müslüman toplumlar ve İsrail'de hayvansal protein ihtiyacı domuz dışındaki kaynaklardan sağlanmaktadır. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 18 Müslüman nüfuslu ülke ve İsrail'in et üretimleri topluca incelendiğinde bu ülkelerin toplam et üretimi içinde tavuk etinin %67 ile en büyük payı aldığı, sığır etinin % 20 pay ile üretime katkı verdiği görülmektedir.

4- <https://www.sialparis.com/en/exhibit/i-want-to-exhibit/key-sectors-in-the-global-food-industry/cured-meat>

5- Perakende sektöründe faaliyet gösteren 3 zincir marketin satış rakamlarından yola çıkılarak yapılan bir araştırmaya göre şarküteri sektöründe sığır etinin payı %25'e kadar düşmüştür.



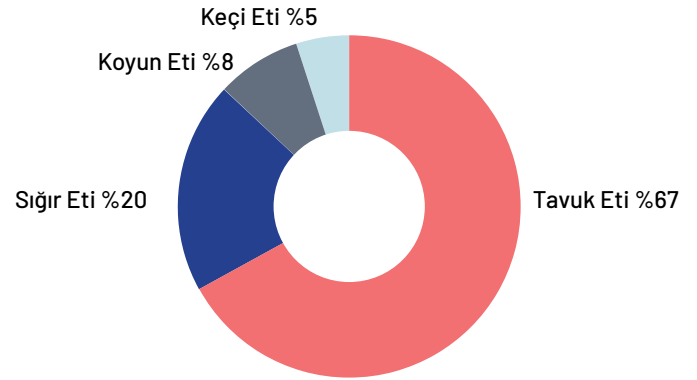
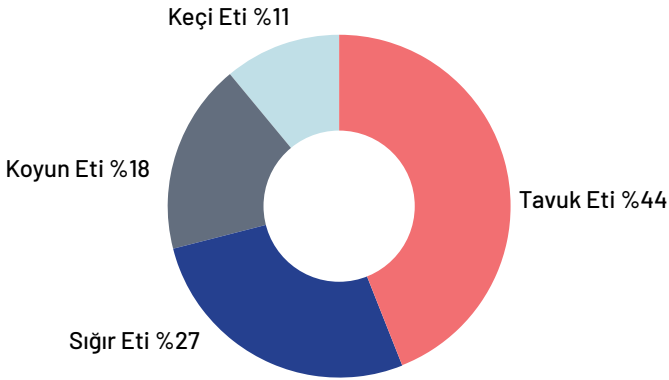
484 Milyar Dolar

Dünya şarküteri pazarının büyüklüğü 484 milyar dolardır. 67 milyar dolar (14.5 milyon ton) büyüklüğündeki Avrupa şarküteri pazarı parasal değer olarak dünya şarküteri piyasasından %13 pay almaktadır.

Grafik-8: 18 Müslüman Nüfuslu Ülke*+İsrail Et Üretimi

1990	
Tavuk Eti	3,033 Milyon ton
Sığır Eti	1,81 Milyon ton
Koyun Eti	1,26 Milyon ton
Keçi Eti	0,72 Milyon ton
6,823 Milyon ton	

2022	
Tavuk Eti	18,04 Milyon ton
Sığır Eti	5,38 Milyon ton
Koyun Eti	2,2 Milyon ton
Keçi Eti	1,39 Milyon ton
27,01 Milyon ton	



* Bahreyn, Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Irak, Kuveyt, Libya, Malezya, Fas, Umman, Pakistan, Suudi Arabistan, Suriye, Tunus, Birleşik Arap E., Yemen, Türkiye

KAYNAK: Faostat veri tabanı

Domuz eti tüketilmeyen başlıca ülkelere tek tek bakıldığında ise tavuk etinin üretimdeki payı şu şekildedir (2022):

Malezya **%87**
 S. Arabistan **%86**
 Mısır **%85**
 Endonezya **%82**
 İsrail **%72** (sığır eti %21)
 Fas **%54** (sığır eti %26)
 Türkiye **%52** (sığır eti %34)
 Pakistan **%49** (sığır eti %32, keçi eti %13, koyun eti %6)
 Bangladeş **%34** (keçi eti %34, sığır eti %31)

Yukarıdaki verilerden anlaşılabacağı üzere, Müslüman nüfuslu ülkeler genel olarak et ihtiyaçlarını büyük ölçüde tavuk etinden karşılamaktadır. Bununla birlikte kırsal nüfus oranı hala çok yüksek olan⁶ Pakistan ve Bangladeş gibi ülkelerde hayvancılık kırsal ekonominin önemli bir bileşeni olmaya devam ettiğinden, bu ülkelerde geleneksel olarak yapılan keçi, koyun ve

sığır yetiştiriciliği büyük oranda sürdürülmektedir. Bu nedenle, adı geçen ülkelerde tavuk etinin toplam et üretimi içindeki payı daha düşüktür. Canlı sığırdaki uluslararası ticaret 5 milyon baş civarındadır. Sığır etinde ise uluslararası ticaret hacmi üretimin yaklaşık %20'si kadar olup yıllık 11-13 milyon ton civarında gerçekleşmektedir.

ABD Tarım Bakanlığı verilerine göre 2023 yılında ihracata konu olan 5 Milyon baş civarındaki canlı sığırın %90'ı beş ülke (Brezilya, Avustralya, Kanada, ABD, Meksika) ve Avrupa Birliği tarafından sevk edilmiştir. Benzer şekilde 12 Milyon ton sığır etinin %60'ı dört ülke (Brezilya, Avustralya, ABD, Hindistan) tarafından satılmıştır⁷.

İhracatçı pozisyonunda olan az sayıda ülkenin ortak özellikleri incelendiğinde; bu ülkelerin ya geniş, kaliteli (bol yağış alan) meralara sahip oldukları, bir kısmının mera varlığına ilave olarak tahıl ve soya gibi bitkisel protein kaynaklarında da büyük üretici ve ihracatçı pozisyonunda bulundukları görülmektedir. Dolayısıyla

et üretim deseninde sığır etinin ağırlık kazanabilmesi için en önemli şart geniş, verimli meralara ve/veya bol miktarda kaba yem üretme potansiyeline sahip olmaktır.

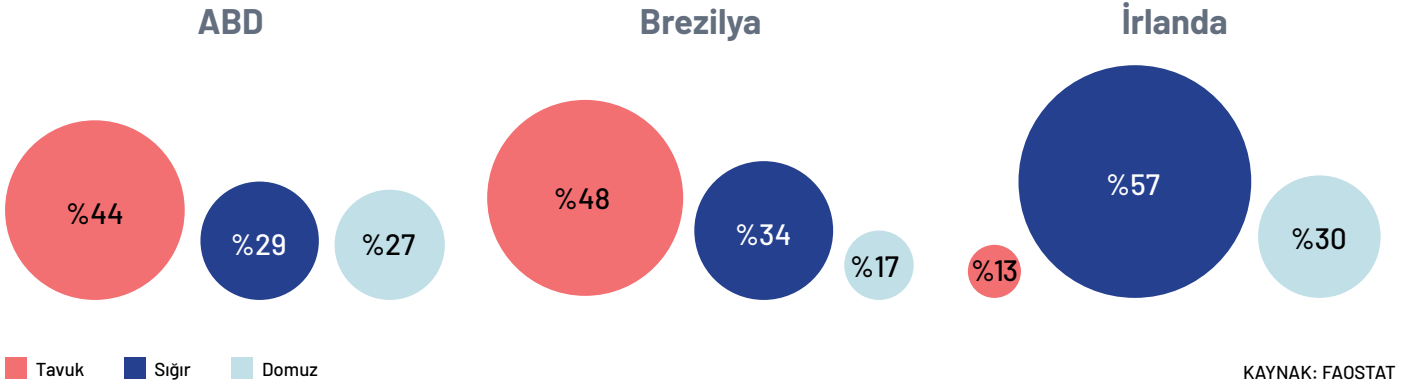
Dünya canlı koyun ticareti 12 milyon baş (2022) civarındadır. Canlı koyun ihraç eden önemli ülkeler Romanya, Sudan, İspanya'dır. İthalatın % 40'ı S. Arabistan ve Ürdün tarafından büyük ölçüde kurbanlık amaçlı gerçekleştirilmektedir.

Koyun (kuzu) etinde global ticaret 1.2 milyon ton civarındadır. Önemli ihracatçılar Yeni Zelanda ve

Avustralya'dır. Çin, ABD ve Fransa ithalatın %50'sini gerçekleştirmektedir.

Doğal mera alanı bakımından zengin olmayan ancak ekilebilir geniş, verimli arazilere sahip olan ülkeler yonca ve silajlık mısır başta olmak üzere yem bitkileri üreterek kaba yem ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Mera varlığı ve kaba yem üretimine ilaveten büyük hacimli tahıl ve protein bitkileri üretimi de yapabilen ülkelerin rekabet gücü artmaktadır. Sığır ve/veya koyunun et üretimindeki payı arttıkça domuzun payı görece azalmaktadır.

Grafik-9: Sığır Etinde İhracatçı Ülkelerden Bazılarında Et Üretim Deseni (%)



Not: Türkiye gibi kaba yem açığı bulunan, karma yem hammaddelerinde ciddi bir ithalat bağımlılığı olan, diğer taraftan sığır başına süt verimi gelişmiş ülkelerin çok gerisinde olan bir ülkenin et üretim kompozisyonu içinde sığır eti oranını Brezilya'ya denk bir oranda tutmak (%34) ancak yüksek maliyetler ödeyerek sürdürülebilecek bir durumdur. Konu raporun Türkiye'de ile ilgili bölümünde incelenmektedir.

Tahıl ve yağlı tohumda net ihracatçı olan ülkeler için sığır ihraç etmek bitkisel üretimlerinin bir kısmını katma değeri daha yüksek hayvansal ürünler formunda ihraç etmek anlamına gelmektedir.

Tablo-6: Sığır/Sığır Eti İhracatı = Katma Değerli Tahıl/Yağlı Tohum İhracatı

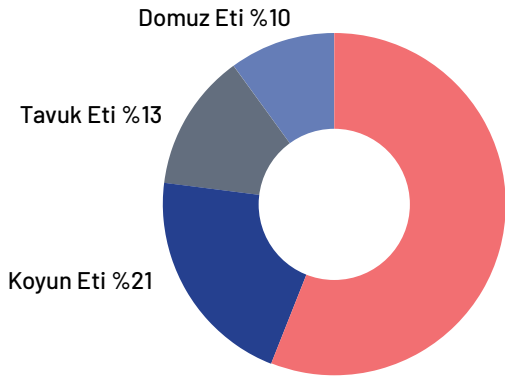
Canlı Sığır veya Sığır Eti İhracat Eden Ülkeler	Yağlı Tohum ve/veya Küspe İhraç Ediyor (+), Etmiyor (-)	Mısır İhraç Ediyor (+), Etmiyor (-)	Arpa İhraç Ediyor (+), Etmiyor (-)	Hayvancılık Açısından Önemli Diğer İhraç Ürünleri
Arjantin	+	+	+	Buğday, pirinç, sorgum ihraç ediyor.
Kanada	+	+	+	Bakliyat, buğday, yulaf, ot (hay) ihraç ediyor.
Brezilya	+	+	-	Buğday, pirinç ihraç ediyor.
ABD	+	+	-	Buğday, pirinç, sorgum, DDGS, kaba yem ihraç ediyor.
Romanya	+	+	+	Buğday ihraç ediyor.
Macaristan	+	+	+	Buğday ihraç ediyor.
Fransa	+	+	+	Buğday, buğday kepeği ihraç ediyor.
Avustralya	+	-	+	Buğday, sorgum, bakliyat, yonca ihraç ediyor.
Almanya	+	+	+	Buğday ihraç ediyor.
İspanya	+	-	-	Buğday ihraç ediyor.
Meksika	-	+	-	Buğday ihraç ediyor.
Kolombiya	-	-	-	Tarım arazilerinin 3/4'ünde otlatmaya dayalı sığırcılık yapılıyor
Y. Zelanda	-	-	-	Mera bazlı sığır ve koyun yetiştiriciliği yapılıyor (complimentary).
İngiltere	-	-	-	Tarım arazilerinin %54'ü daimi çayır-mera.
İrlanda	-	-	-	Mevcut arazilerin %61-63'ü çayır-mera.
Hollanda	-	-	-	Sütçü damızlık sığır ihraç ediyor.

KAYNAK: FAOSTAT istatistiklerinden derlenmiştir.

Avustralya ve Yeni Zelanda sığır eti yanında koyun etinde de büyük ihracatçı durumundadır. Bu iki ülkeden Yeni Zelanda geniş meraları ile Avustralya ise hem mera hem de tahıl üretim potansiyeli ile kazandığı rekabet avantajı sayesinde kırmızı et üretiminde sığır ve koyunu öne çıkarmıştır. Bu nedenle bu ülkelerde üretilen et kompozisyonu içinde domuz etinin payı (%10) benzer demografiye sahip diğer ülkelere (%30-40) kıyasla hayli düşüktür.

Grafik-10: Avustralya Et Üretimi*

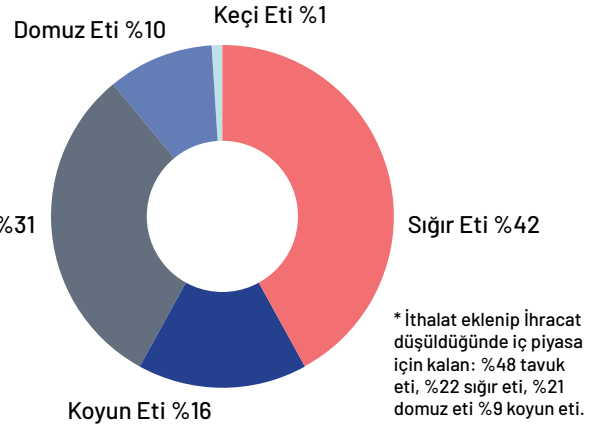
1990
Domuz Eti 0,317 Milyon ton
Tavuk Eti 0,385 Milyon ton
Sığır Eti 1,677 => 0,821 ihracat. FAO
Koyun Eti 0,628 => 0,158 ihracat. FAO
Keçi Eti 0,008 => 0,008 ihracat. FAO
3,015 Milyon ton



KAYNAK: FAOSTAT

* İhracat rakamları düşüldüğünde iç piyasa için kalan: %42 sığır eti, %19 tavuk eti, %23 koyun eti %16 domuz eti.

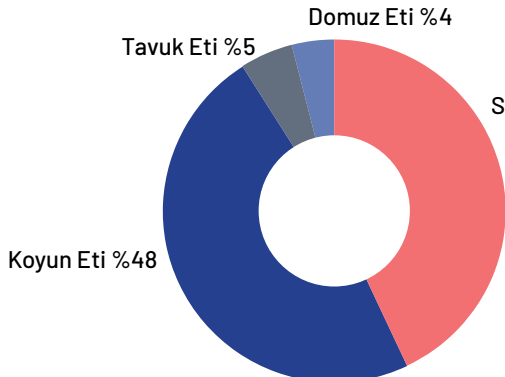
2022
Domuz Eti 0,436 => 0,176 ithalat FAO
Tavuk Eti 1,362 Milyon ton
Sığır Eti 1,878 => 1,238 ihracat. USDA
Koyun Eti 0,707 => 0,458 ihracat. FAO
Keçi Eti 0,028 => 0,021 ihracat. FAO
4,411 Milyon ton



* İthalat eklenip ihracat düşüldüğünde iç piyasa için kalan: %48 tavuk eti, %22 sığır eti, %21 domuz eti %9 koyun eti.

Grafik-11: Yeni Zelanda Et Üretimi*

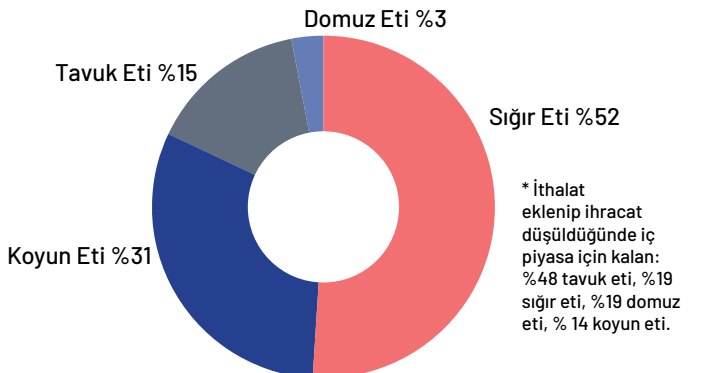
1990
Domuz Eti 0,043 Milyon ton
Tavuk Eti 0,056 Milyon ton
Sığır Eti 0,479 => 0,294 ihracat. FAO.
Koyun Eti 0,530 => 0,372 ihracat. FAO.
Keçi Eti 0,002 => 0,002 ihracat. FAO.
1,110 Milyon ton



KAYNAK: FAOSTAT

* İhracat rakamları düşüldüğünde iç piyasa için kalan: %42 sığır eti, %36 koyun eti, %12 tavuk eti %10 domuz eti.

2022
Domuz Eti 0,045 => 0,044 İthalat. FAO.
Tavuk Eti 0,219 Milyon ton
Sığır Eti 0,728 => 0,643 ihracat. USDA.
Koyun Eti 0,437 => 0,374 ihracat. FAO.
Keçi Eti 0,002 => 0,001 ihracat. FAO.
1,431 Milyon ton



* İthalat eklenip ihracat düşüldüğünde iç piyasa için kalan: %48 tavuk eti, %19 sığır eti, %19 domuz eti, %14 koyun eti.

ABD Tarım Bakanlığı tahminlerine göre 2024 yılında dünyada üretilecek olan;

Domuz etinin **%74**'ü üç ülke/ülke grubunda (Çin **58 Milyon ton**, AB ülkeleri **18.1 Milyon ton**, ABD **10 Milyon ton**)

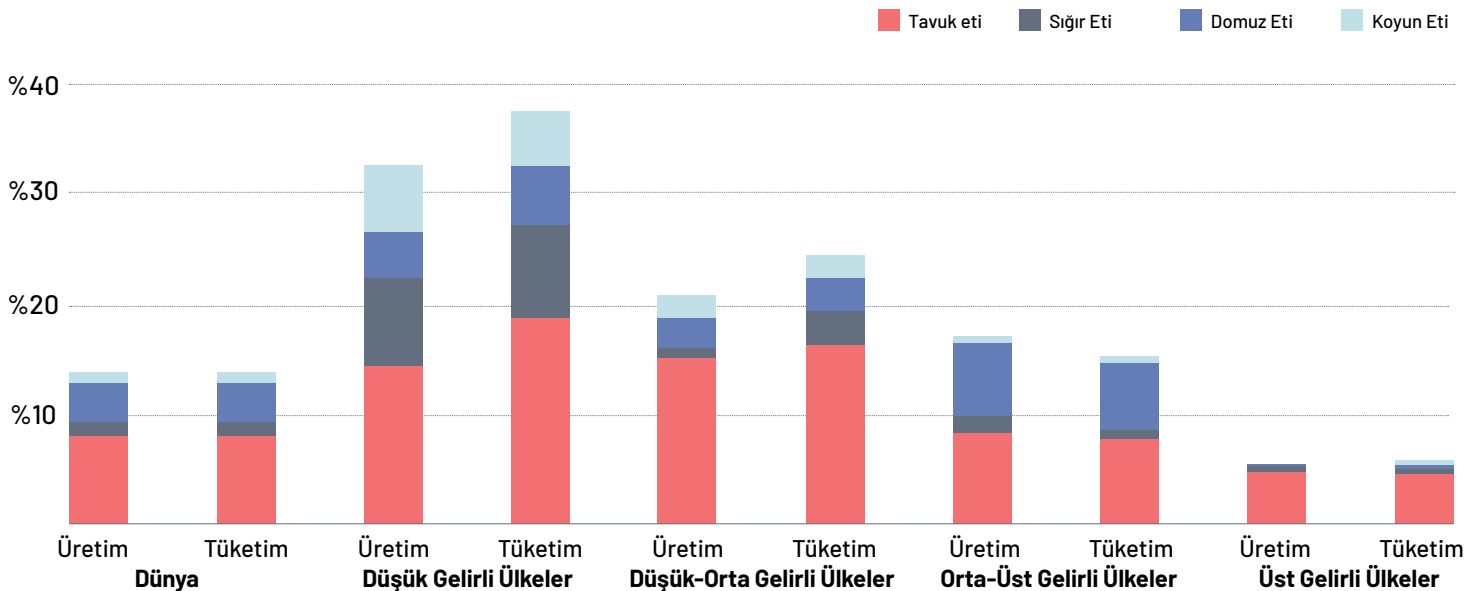
Sığır etinin **%65**'i dört ülke/ülke grubunda (ABD **12.7 Milyon ton**, Çin **11.7 Milyon ton**, Brezilya **8.1 Milyon ton** ve AB ülkeleri **6.2 Milyon ton**)

Tavuk etinin **%52**'si dört ülke/ülke grubunda (ABD **18.3 Milyon ton**, Çin **14.9 Milyon ton**, AB ülkeleri **10.2 Milyon ton**, Brezilya **10.2 Milyon ton**) tüketilecektir⁸

FAO-OECD tarafından yapılan ortak analize göre⁹ dünya et tüketimindeki artış daha düşük hızla önümüzdeki yıllar boyunca da devam edecektir. 2023-2030 yılları arasında dünya et tüketiminde **%14** büyümeye öngörülmüşken, söz konusu büyümenin büyük bölümünün tavuk etinde gerçekleşmesi, bunu sırasıyla domuz eti, sığır eti ve koyun etinin takip etmesi beklenmektedir.

Yapılan tahminlere göre oransal olarak en yüksek üretim ve tüketim artışı düşük ve düşük-orta gelirli ülke gruplarında görülecektir. Tüketilen etin gerek miktarında gerekse türünde demografi, tüketici gelirleri, kültür, gelenekler, dini inançlar, kentleşme, sağlık, hayvan refahı gibi çok sayıda parametre etkili olsa da en belirleyici unsur nüfus artışıdır. Farklı gelir gruplarındaki ülkelerde üretim ve tüketimin farklı oranlarda artacak olmasının temel nedeni de her grupta nüfus artış oranının farklı olmasıdır¹⁰.

Grafik-12: 2021-2030 Döneminde Dünya Et Üretimi ve Tüketiminde Büyüme Beklentileri



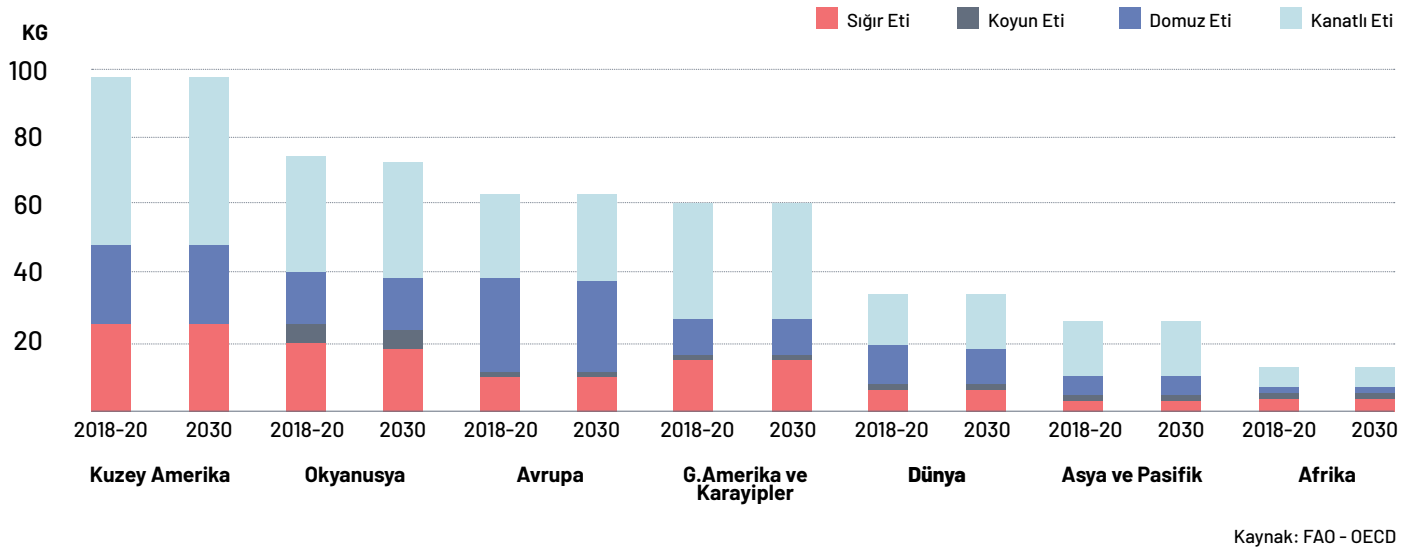
Kaynak: OECD-FAO AGRICULTURAL OUTLOOK 2021-2030 © OECD/FAO 2021

8- <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/app/index.html#/app/downloads>

9- OECD-FAO Agricultural Outlook 2021-2033

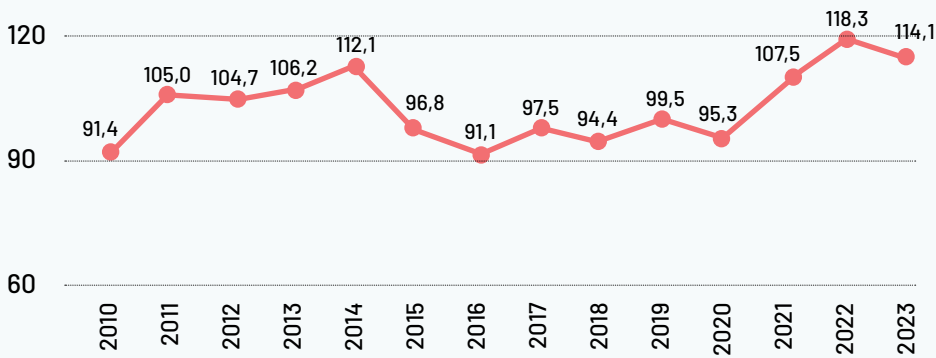
10- OECD-FAO AGRICULTURAL OUTLOOK 2021-2030 © OECD/FAO 2021

Grafik-13: Kişi Başı Et Tüketimi Projeksiyonu (FAO-OECD)



Dünya et fiyatları son yıllarda pandemi etkisiyle ortaya çıkan enflasyon ve yem maliyetlerindeki artışla beraber yükselmiştir. Bu artışı FAO fiyat endeksinde görmek mümkündür.

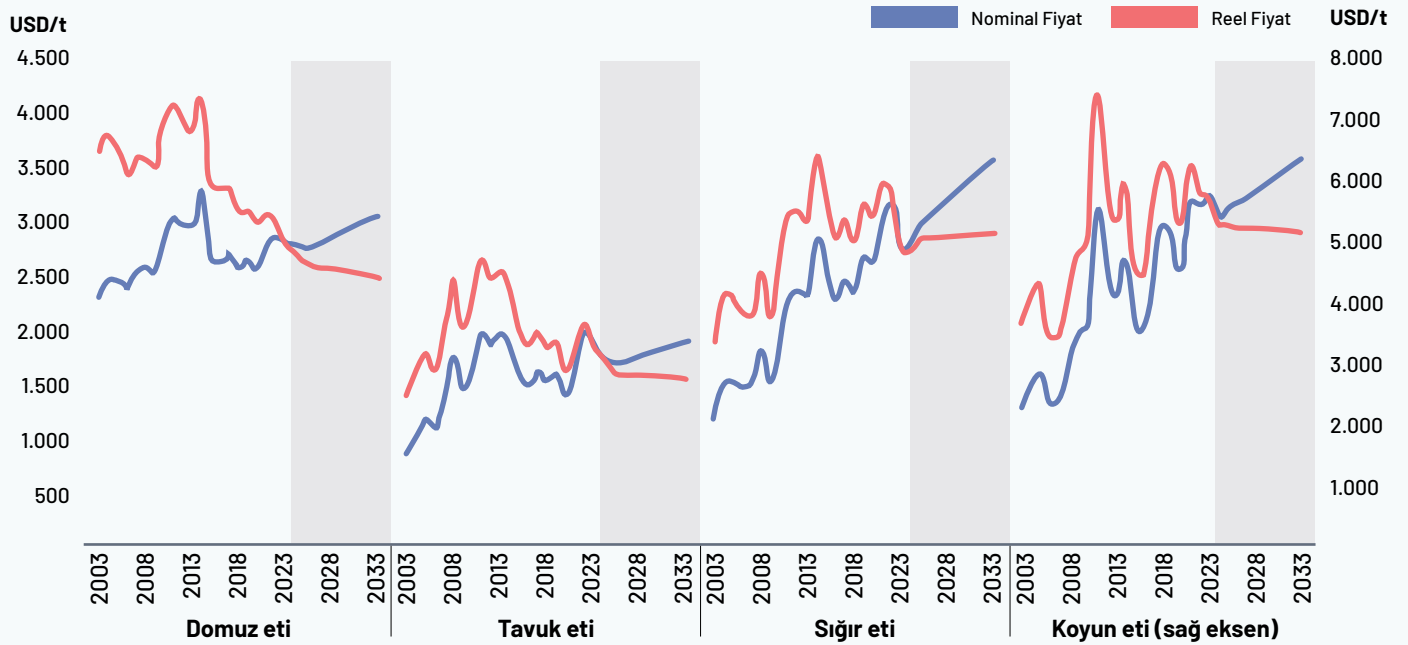
Grafik-14: FAO Et Fiyat Endeksi (2014-2016=100)



Kaynak: FAO

OECD-FAO tarafından yapılan 2024-2033 projeksiyonunda; dünyada son yıllarda artan et fiyatlarının -genel enflasyon oranlarında ve yem maliyetlerindeki düşüşlere bağlı olarak- projeksiyon dönemi başında hem reel hem de nominal olarak tedricen düşmesi beklenmekte, tüketici gelirlerinin artmasıyla beraber başta kanatlı eti olmak üzere et harcamalarının tekrar eski seviyelerine ulaşacağı tahmin edilmektedir. Yapılan projeksiyona göre yem maliyetlerindeki reel düşüş ve üretimde verimlilik artışlarının devam etmesine bağlı olarak orta vadede reel fiyatların tekrar normal seviyelerine gelmesi (fiyatlar nominal olarak artmaya devam etse de reel fiyatların düşmesi), bununla beraber kırmızı et talebindeki artış hızının da azalması beklenmektedir. Söz konusu projeksiyona göre fiyatlar nominal olarak artsa da reel olarak 2021-2023 dönemi ortalamasına göre %7-19 arasında düşük seyredecektir.

Grafik-15: 2024-2033 Dünya Et Fiyatları Projeksiyonu



KAYNAK: FAO-OECD

2.3 Süt Üretimindeki Gelişmeler

Dünya süt üretimi 930 milyon ton civarında olup bu rakamın %81'i inek sütüdür (FAOSTAT, 2022). İnek sütü üretiminin birkaç ülkede yoğunlaştığı görülmekte olup 2022 yılında üretilen 753 milyon ton inek sütünün üçte biri üç ülkede üretilmiştir: Hindistan, ABD ve Çin.

Süt üretimi 1961 yılından bugüne yaklaşık 2,5 kat artış göstermiştir. Süt üretimindeki global artış hızı etin yarısı kadar olmuştur. Çin, Pakistan ve Türkiye son 20 yılda üretimlerini önemli ölçüde artırarak en büyük 10 üretici arasına girmiştir. FAO-OECD projeksiyonuna göre dünya süt üretiminin yıllık ortalama %1.6 artışla 2033 yılında 1.085 milyon tona ulaşması beklenmektedir.

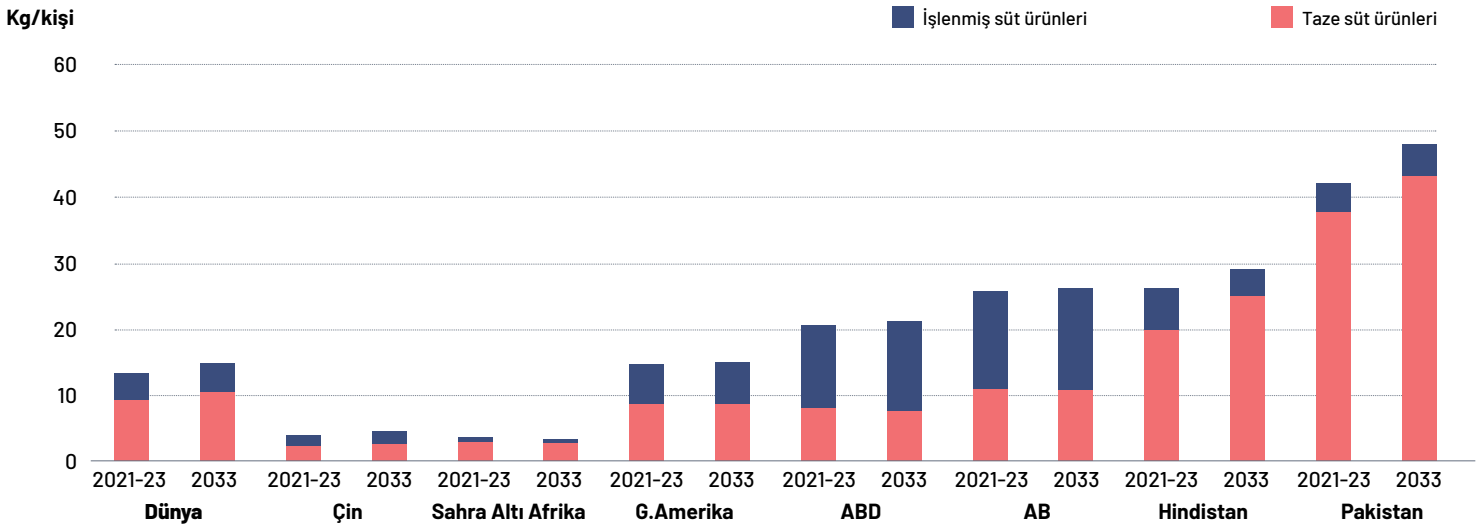
Tablo-7: İnek Sütü Üretiminde Başlıca Ülkeler (Milyon ton, FAOSTAT)

	1961	%		2000	%		2022	%
1 SSCB	62	20	1 ABD	76	16	1 Hindistan	108	14
2 ABD	57	18	2 Hindistan	33	7	2 ABD	103	14
3 Almanya	25	8	3 Rusya F.	32	7	3 Çin	36	5
4 Fransa	19	6	4 Almanya	28	6	4 Brezilya	36	5
5 Polonya	13	4	5 Fransa	23	5	5 Rusya F.	33	4
6 Birleşik Krallık	12	4	6 Brezilya	20	4	6 Almanya	32	4
7 İtalya	10	3	7 Birleşik Krallık	14	3	7 Fransa	24	3
8 Hindistan	9	3	8 Ukrayna	12	3	8 Pakistan	23	3
9 Kanada	8	3	9 İtalya	12	3	9 Yeni Zelanda	21	3
10 Hollanda	7	2	10 Yeni Zelanda	12	2	10 Türkiye	20	3
11 Avustralya	6	2	11 Polonya	12	2	11 Birleşik Krallık	16	2
12 Danimarka	6	2	12 Hollanda	11	2	12 Polonya	15	2
13 Brezilya	5	2	13 Avustralya	11	2	13 Hollanda	15	2
14 Yeni Zelanda	5	2	14 Arjantin	10	2	14 Meksika	13	2
15 Türkiye	5	2	15 Meksika	9	2	15 İtalya	13	2
Diğer	65	21	Diğer	172	35	Diğer	245	33
TOPLAM	314	100	TOPLAM	490	100	TOPLAM	753	100

KAYNAK: FAOSTAT

Kişi başına süt ve süt ürünleri tüketimi gelir seviyesine göre ülkeler arasında önemli farklılıklar göstermektedir. AB ülkeleri, ABD, Hindistan ve Pakistan'da tüketim yüksektir. Süt düşük gelir grubundaki ülkelerde daha çok taze ürün olarak tüketilmektedir. AB ve ABD gibi gelişmiş ve yüksek gelir grubundaki ülkelerde ise tereyağı, peynir ve süt tozu gibi işlenmiş süt ürünlerinin tüketimdeki ağırlığı daha fazladır. FAO-OECD tarafından yapılan projeksiyona göre önümüzdeki 10 yıl boyunca süt ürünleri tüketiminin yılda ortalama % 1 artması beklenmektedir.

Grafik-16: Kişi Başına Süt Ürünleri Tüketimi*



KAYNAK: FAO-OECD

*Taze süt ürünleri inek sütü cinsinden, işlenmiş süt ürünleri rakamları süt kuru maddesi eşdeğeri olarak verilmiştir.

Dünya süt ürünleri ticareti üç kalem üründe yoğunlaşmıştır: 3.5-4.0 milyon ton süt tozu, 2.5-3.0 milyon ton peynir, 1 milyon ton civarında tereyağı. Yeni Zelanda, Avustralya, ABD, AB ülkeleri, Rusya ve Belarus süt mamullerinde ihracatçı ülkelerdir. Sayılan ülkelerden Avustralya ve Yeni Zelanda düşük nüfuslu ülkeler olduğundan hayvansal üretim büyük ölçüde ihracat odaklı yapılmaktadır. Yeni Zelanda tamamen meraya dayalı (pastoral) hayvancılık yaptığından sığır başına süt üretimi gelişmiş ülkelerin gerisinde olup 5.000 kg'ın altındadır. Ancak üretim maliyetlerine

dayalı rekabet üstünlüğü nedeniyle süt ürünlerinde en önemli ihracatçılar arasındadır. İthalatçılar arasında ilk sıralarda Çin, Meksika, Endonezya, Filipinler, Cezayir, Rusya, Japonya, İngiltere görülür.

FAO süt ürünleri fiyat endeksi incelendiğinde 2010 yılından bugüne iki kırılma dönemi dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı işgal etmesi ve sonrasındaki siyasi gelişmelerle bağlantılı olarak bu ülkenin Avrupa Birliği ülkelerinden süt ürünleri ithalatını yasaklamasına bağlı global fiyat

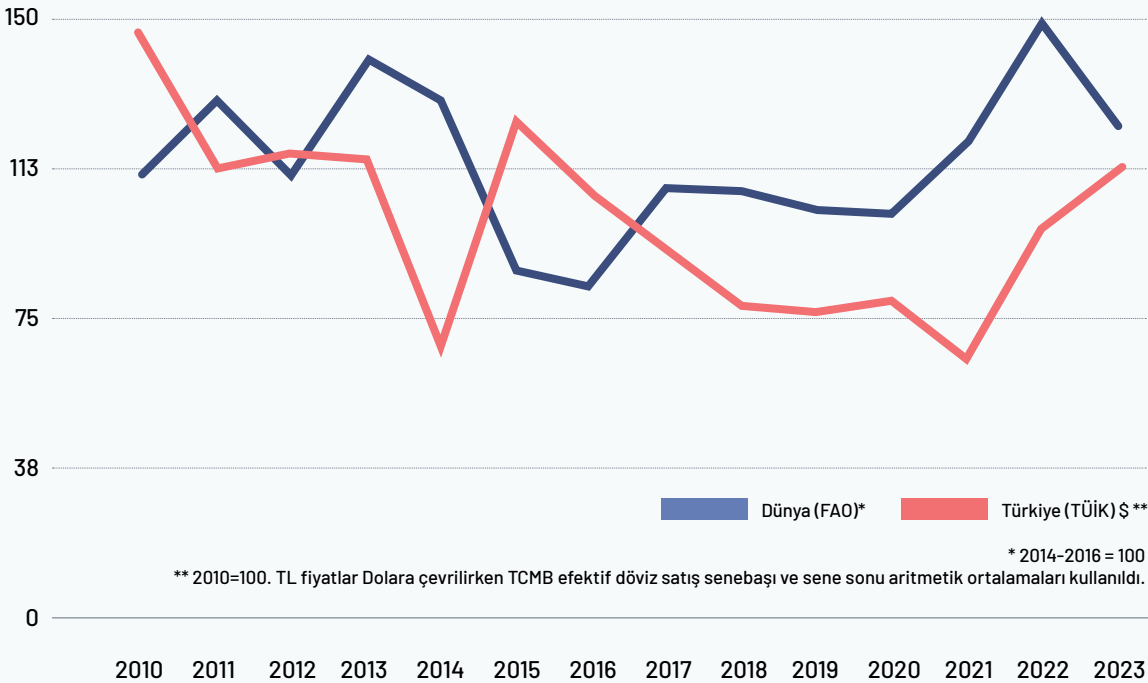
1.1 Milyar Ton

FAO-OECD projeksiyonuna göre dünya süt üretimin yıllık ortalama %1.6 artışla 2033 yılında 1.085 milyon tona ulaşması beklenmektedir.

düşüşleridir. Fiyatlardaki ikinci kırılma dönemi ise 2020 yılında yaşanan global ölçekli Covid pandemisine denk gelmektedir. Bu dönemde ortaya çıkan ve üretimi olumsuz etkileyen gelişmeler diğer pek çok gıda ürününde olduğu gibi süt ürünleri fiyatlarının da yükselmesine yol açmıştır. Salgının etkisinin azalmasına bağlı normalleşmesinin etkisi ile 2023 yılında fiyatların önemli oranda düştüğü görülmektedir. Ette olduğu gibi süt ürünlerinde de gerek ihracatın birkaç ülkenin elinde olması gerekse uluslararası siyasette ortaya çıkabilen olumsuz gelişmeler fiyatlamada önemli risk unsurları olarak değerlendirilmektedir. FAO tarafından 2033 yılına kadar yapılan fiyat projeksiyonlarında fiyatların nominal olarak düşük hızda artması ancak reel olarak düşmesi beklenmektedir.

Türkiye’de süt fiyatlarının seyrindeki sert kırılmalar Türk Lirası’nda dönem dönem yaşanan devalüasyonlardan kaynaklanmaktadır. Dünya fiyatlarından ayrışmaların önemli bir nedeni de gıda enflasyonu ile mücadele amaçlı fiyat baskılama politikalarıdır.

Grafik-17: Dünya (Süt Ürünleri) ve Türkiye (Süt) Fiyat Endeksi

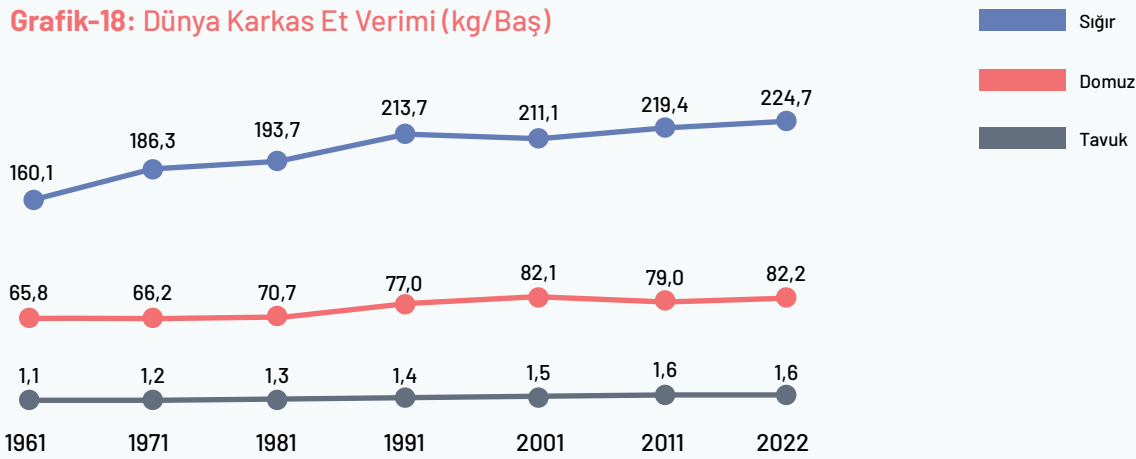


KAYNAK: FAO - TÜİK

2.4 Hayvancılıkta Verimlilik

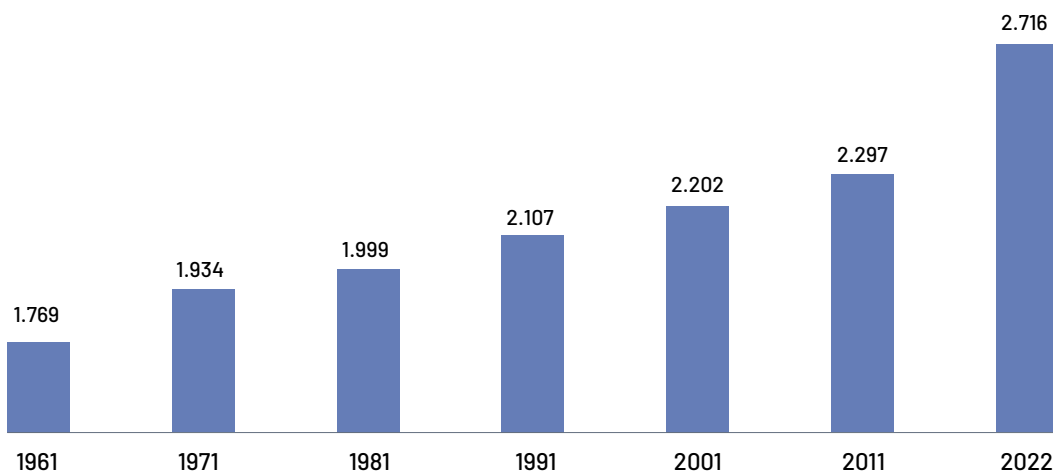
1961-2022 arası dünyada sığır, domuz ve tavuktan hayvan başına elde edilen karkas et miktarında önemli gelişmeler olduğu, Grafik 18’de görülmektedir. Aynı dönemde hayvan başına alınan inek sütünde de önemli gelişmeler görülmüştür.

Grafik-18: Dünya Karkas Et Verimi (kg/Baş)



KAYNAK: FAOSTAT

Grafik-19: Dünya İnek Sütü Verimi (kg/Baş)



KAYNAK: FAOSTAT

Hayvan başına verim artışları ülkelerin gelişmişlik düzeyine ve besleme şartlarına göre farklı oranlarda gerçekleşmiştir. 2022 yılında sığır başına karkas veriminde dünya ortalaması 225 kg iken Türkiye’de 287 kg, Fransa’da 320 kg, Almanya’da 325 kg, ABD’de 370 kg olmuştur. Benzer durum sütte de geçerli olup dünya verim ortalaması 3 tonun altındadır. Gelişmiş ülkelerden Avustralya ve Yeni Zelanda’da mera bazlı hayvancılık yapıldığından inek başına yıllık süt verimi 5 tonun altındayken Almanya’da 8 ton, ABD’de 11 ton süt alınmaktadır.

2.5 Yem Hammaddeleri Üretimi ve Ticareti

Hayvancılıkta en önemli maliyet kalemi hayvan besleme giderleridir. Dolayısıyla yem hammaddelerini bol miktarda ve uygun maliyetlerle üretebilen ülkeler hayvancılıkta rekabet avantajı kazanırlar.

Kaba yem olarak bilinen yonca, taze ve kuru otlar, hasıl, silaj ve saman gibi ürünlerin uzak mesafelere nakliyesi maliyetli olduğundan bu ürün grubunda uluslararası

ticaret hacmi son derece sınırlıdır. Bu nedenle bu bölümde sadece karma yem (veya fabrika yemi) olarak bilinen ve çuvalı olarak satışa sunulan ürünlerin imalatında kullanılan protein ve enerji kaynaklarına temas edeceğiz.

2023 yılı itibarıyla dünyada üretilen karma yem miktarı 1.33 Milyar tondur. En çok üretilen karma yemler et tavukçuluğu ve domuz beslemede kullanılan yemlerdir.

Tablo-8: Dünya Karma Yem Üretimi (2023)

Karma Yemin Türü	Üretim (Milyon ton)	Pay
Et tavukçuluğu (broiler)	398	%30
Yumurta tavukçuluğu	171	%13
Domuz	317	%24
Süt sığırcılığı	124	%9
Et sığırcılığı	112	%8
Su ürünleri	50	%4
Pet hayvanları ve diğer hayvanlar için üretilen yemler	159	%12
TOPLAM	1.331	%100

KAYNAK: ALLTECH

Karma yem imalatında enerji kaynağı olarak tahıllar, protein kaynağı olarak ise yağlı bitkilerin işlenmesi sonucu ortaya çıkan yan ürünler kullanılmaktadır. Tahıl ve yağlı tohumların işlenmesiyle ortaya çıkan küspe, kepek, DDGS gibi endüstriyel yan ürünler de yem hammaddesidir.

Dünyada en fazla üretime konu olan tahıllar mısır ve buğdaydır. Bunların dışında arpa, çavdar ve yulaf da kayda değer miktarda üretimi yapılan kalemlerdir. Yağlı bitki olarak dünyada soya fasulyesi, ayçiçeği, pamuk, kanola, aspir ve palm gibi bitkiler yetiştirilmektedir.

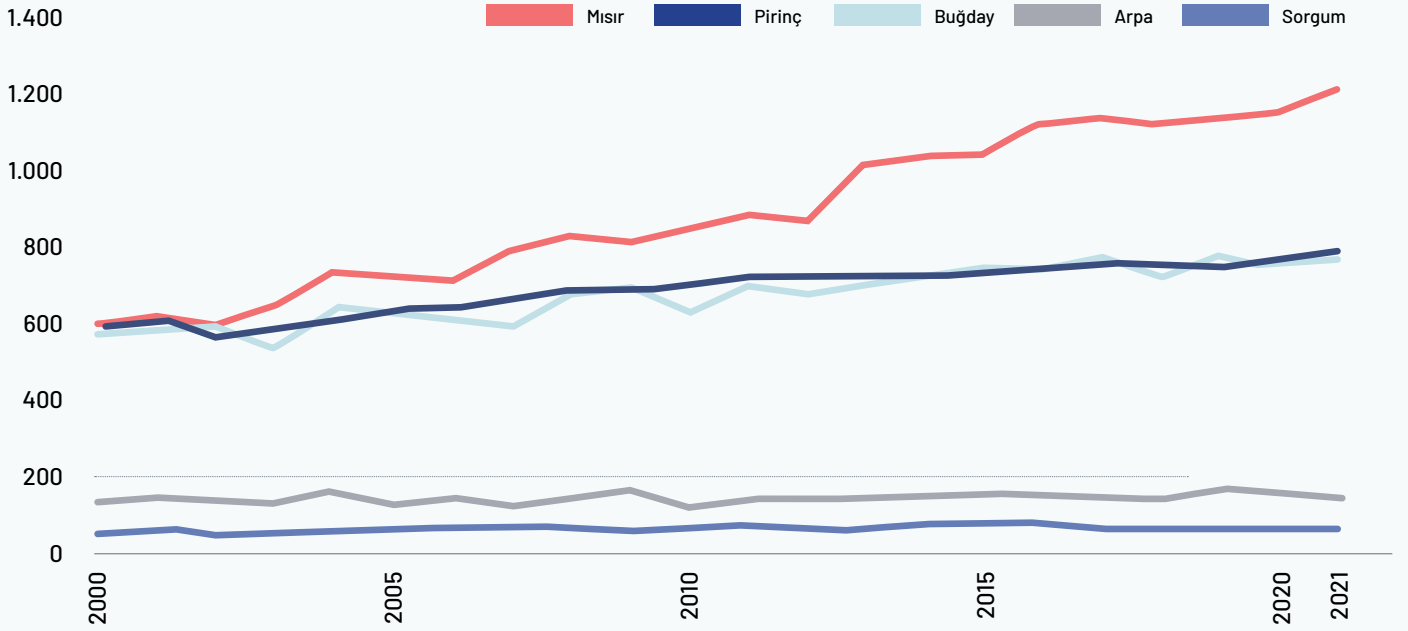
FAO tahminlerine göre 2024/25 sezonda toplam 2.9 milyar ton tahıl üretilmesi, bunun 481 milyon tonunun (%16) uluslararası ticarete konu olması beklenmektedir. Üretimin yaklaşık %30'u büyüklüğünde bir tahıl stoğu genel olarak bir sonraki sezona devretmektedir¹¹.

2000 yılından itibaren yemlik tahıllarda üretiminin seyrine baktığımızda en önemli üretim artışının %104'lük oranla mısırdaki meydana geldiği görülmektedir. Aynı dönemde buğdaydaki üretim artışı %32, arpada ise %8 olmuştur¹².

11- <https://www.fao.org/worldfoodsituation/csdb/en>

12- <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/58971ed8-c831-4ee6-ab0a-e47ea66a7e6a/content>

Grafik-20: Dünya Tahıl Üretiminin Seyri (Milyon Ton)



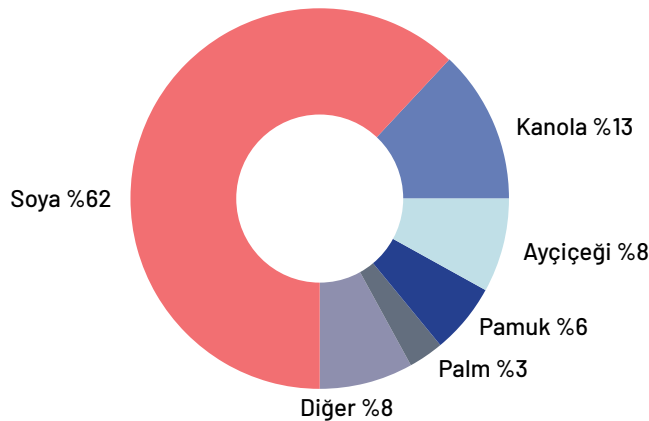
KAYNAK: USDA

ABD Tarım Bakanlığı verilerine göre 2024/25 sezonunda dünyada 1.2 milyar ton mısır, 800 milyon ton buğday, 145 milyon ton arpa üretilmesi beklenmektedir.

Yan ürünleri yem sanayiinde protein kaynağı olarak kullanılan yağlı tohumların 2024/25 sezonu üretimi 691 milyon ton olarak beklenmektedir. Üretimde soya 429 milyon tonla (%62) en büyük pay sahibidir. Kanola tohumu 89 milyon ton, ayçiçeği tohumu 52 milyon, pamuk 42 milyon, palm 21 milyon tonla üretime katkı vermektedir.

Yağlı tohumlar üretiminde ABD ve Brezilya açık ara ile en büyük iki üretici durumundadır. 691 milyon tonluk üretimde Brezilya'nın payı %25 (176 Milyon ton), ABD'ninki %19'dur (135 Milyon ton). Bu iki ülkeden Brezilya ürettiği yağlı tohumların %59'unu (105 Milyon ton), ABD ise %37'sini (51 Milyon ton) ihraç etmektedir. Brezilya ve ABD'de üretilen yağlı tohumların büyük bir kısmı soya fasulyesidir. Çin 67 milyon tonluk üretimine ilaveten 114 milyon ton ithalat yapmaktadır. Avrupa Birliği ülkeleri ise 22 milyon ton ile Çin'den sonra ikinci büyük yağlı tohum ithalatçısıdır.

Grafik-21:
Dünya Yağlı
Tohumlar
Üretimi (%)



KAYNAK: USDA-PSD

Yukarıda sözü edilen 691 milyon ton yağlı tohumun işlenmesiyle 384 milyon ton (%55) küspe ortaya çıkması beklenmektedir. Soya küspesinin bu rakam içindeki payı 272 milyon ton'dur (% 70). 384 milyon ton yağlı tohum küspesinin 101 milyon tonu Çin'de, 54 milyon tonu ABD'de, 44 milyon tonu Brezilya'da, 33 milyon tonu Arjantin'de, 31 milyon tonu AB ülkelerinde ortaya çıkmaktadır. Yağlı tohumlarda olduğu gibi yağlı tohum küspesinde de AB ülkeleri önemli bir ithalatçı olup 22 milyon tonluk ithalat söz konusudur. Küspede AB ülkelerinden sonra en büyük ikinci ithalatçı 10 milyon tonluk hacimle Çin'dir. Yağlı tohum küspelerinde Arjantin (28 Milyon ton) ve Brezilya (21 milyon ton) en büyük ihracatçı durumundadır (USDA, PSD).

Yukarıda verdiğimiz tahıl ve yağlı tohum üretimine ilişkin rakamlarla hayvan besleme yönünden maliyet avantajı olan ülkeleri tespit etmeye çalıştık. Görüldüğü üzere ABD, Brezilya ve Arjantin gibi ülkeler bu gruba girmektedir.

2.6 Genetik Materyal Ticareti

Global düzeyde damızlık canlı hayvan ticareti devam etse de özellikle gelişmiş Batı demokrasilerinde hayvan hakları konusunda artan duyarlılık nedeniyle uzak mesafelere yapılan canlı hayvan taşımaları giderek artan oranda eleştiri konusu olmaktadır. Öte yandan gelişen bilim ve teknoloji hayvancılıkta da çeşitli yansımaları ile görülmekte ve geleceğin ticaretini şekillendirmektedir. Bu bağlamda başta sığır olmak üzere çiftlik hayvanlarında üreme teknolojileri ve buna bağlı olarak gelişen genetik ürünler ticareti önemlidir. Hayvancılıkta genetik ürünler üretiminin zeminini oluşturan altyapı iyi işleyen hayvan kayıt sistemleri, düzenli performans kayıtları ve döl kontrolleridir. Bu altyapıyı kurabilmiş ülkeler hayvan ıslah programları geliştirmek ve biyoteknolojinin sunduğu yeni imkanlardan yararlanmak suretiyle istenen genetik özelliklere sahip hayvanları ürettiği gibi bunlardan elde

ettiği genetik ürünleri üçüncü ülkelere pazarlama şansı da bulmaktadır. Nitekim yüksek damızlık değerine sahip hayvanların dondurulmuş sperma ve embriyoları giderek daha büyük oranda ticarete konu olmaktadır.

Büyükbaş hayvancılıkta cinsiyeti belirlenmiş sperma (sexed semen) üretimi ve kullanımı da giderek yaygınlaşmaktadır. ABD'de 2023 yılında kullanılan sütçü sığır spermalarının %54'ü cinsiyeti belirlenmiş spermadır; üretilen sütçü sığır spermalarının % 37'si iç pazarda kullanılırken % 63'ü üçüncü ülkelere satılmıştır. Bu rakamlar sektörün gelişme potansiyelini göstermesi bakımından önemlidir.

Yapılan hesaplamalara göre uluslararası ticarete konu olan hayvan genetik ürünlerinin ticaret hacmi 2023 yılında 7.7 milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakamın 2024 yılı için 8,31 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmesi, önümüzdeki yıllar boyunca yıllık ortalama %7.5 büyüyerek 2032 yılına gelindiğinde 14.78 milyar doları bulması beklenmektedir .

2.7 Laboratuvar Eti ve Vegan Et

Hayvancılıkta çalışma saatlerinin uzun olması, konvansiyonel hayvancılığın iklim ve çevre üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle gelişmiş ülkelerde et talebinin daha uygun yöntemlerle karşılanmasına yönelik arayışlar vardır. Bu kapsamda gündeme gelmiş olan konulardan biri de laboratuvar şartlarında (biyo-reaktörlerde) et üretimidir.

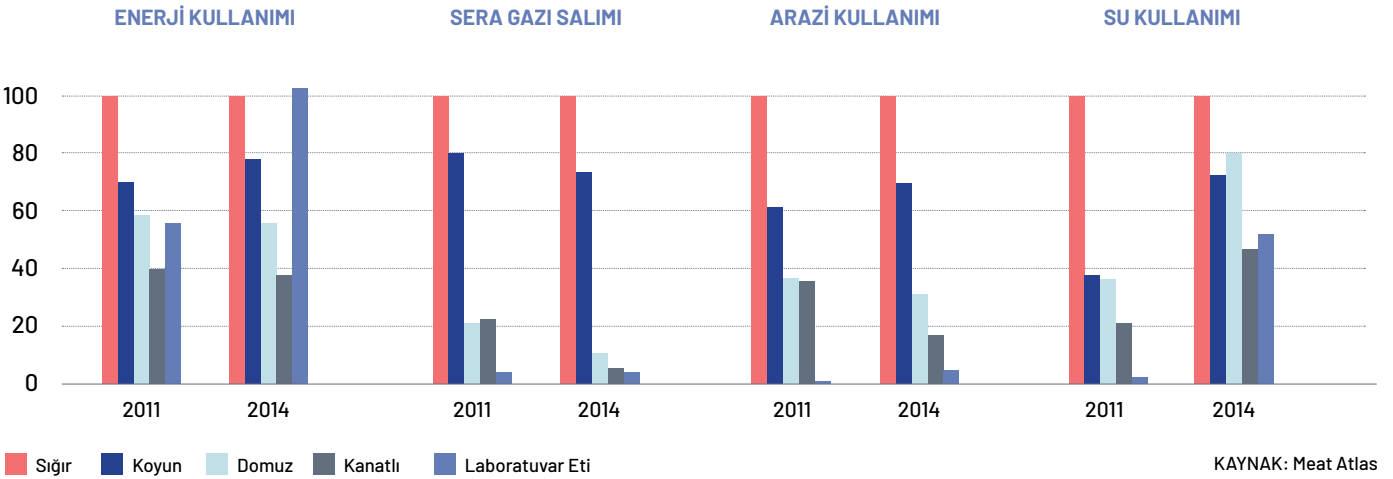
Bu tarz üretim kesimi yapılan az sayıdaki hayvandan alınan kas kök hücrelerinin laboratuvar şartlarında büyütülmesine/çoğaltılmasına dayanmaktadır. Bu teknolojiyi savunanlar dünyada artan hayvansal protein ihtiyacını sürdürülebilir bir biçimde karşılayabilmek bakımından bu yöntemin büyük bir fırsat olduğunu düşünmekte; laboratuvar ortamında son derece kontrollü şartlarda yapılan üretimin gıda kaynaklı

hastalıkların ortaya çıkma riskini düşüreceğini, bu nedenle hastalıklarla mücadele etmek için antibiyotik kullanma ihtiyacını ortadan kaldıracaklarını, dolayısıyla laboratuvar etinin sadece çevre ve iklim dostu olmakla kalmayıp aynı zamanda insan tüketimi açısından daha güvenilir olduğunu ileri sürmektedir.

Avrupa’da 2011 yılında yapılan ilk çalışmalar gerçekten de laboratuvarda üretilen etin enerji tüketiminde %7-45, su tüketiminde %82-96 tasarruf sağladığını göstermiş; bu yöntemle %99 daha az araziye ihtiyaç duyulduğu, sera gazı salımında %78-96 azalma sağlandığı görülmüştür. Ancak 2014 yılında tekrarlanan bu çalışmaların yeni sonuçları yöntemin faydalarının abartılmış olabileceğini, çünkü laboratuvar şartlarında yapılan üretimin iddia edilenin aksine çok fazla enerji tükettiğini, kullanılan enerjinin kaynağına bağlı olarak konvansiyonel et üretiminden daha yüksek sera gazı salımına yol açma ihtimali bile olduğunu; üstelik konvansiyonel et üretiminde atmosfere salınan metan

gazı yerine laboratuvarda karbondioksit ortaya çıktığını, karbondioksitin atmosferde metandan çok daha uzun süre kaldığını, bu nedenle sera gazı salımında azalma sağlandığı iddialarına ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini ortaya koymuştur. Diğer taraftan, patojenlerin (hastalık yapan mikroorganizmaların) kas hücrelerine bulaşması (kontaminasyon) laboratuvar şartlarına önlenebilse bile fabrika ölçeğinde üretim yapıldığında bunun mümkün olmayabileceğine dikkat çekilmektedir. Bu konuda yapılan diğer bir uyarıda da kas hücrelerinin laboratuvar şartlarında sürekli büyümesini/çoğalmasını sağlamak için büyüme hormonları kullanmak gerektiği, halbuki Avrupa Birliği’nin konvansiyonel et üretiminde büyüme hormonlarının kullanmasını 1981 yılında yasaklamış olduğu, bu konuda bir geriye gidişin düşünülemeyeceği ifade edilmektedir. Özetle; laboratuvar şartlarında et üretimi su ve arazi kullanımı bakımından önemli avantajlara sahip görünse de bu alanda henüz ikna edici cevaplar verilmemiş önemli sorular vardır.

Grafik-22: Laboratuvarda Et Üretimini Kaynak Tüketimi ve Sera Gaz Salımı Açısından Konvansiyonel Et Üretimi ile Karşılaştıran Testlerin 2011 ve 2014 Sonuçları (European Beef).



Konvansiyonel hayvansal protein üretiminde ete başka bir alternatif olarak bitkisel ikame ürünler de giderek popülerite kazanmaktadır. Bu segmentte önümüzdeki yıllar boyunca yıllık %20-30 büyümeye beklenmektedir. Sektörün 2017 yılında ulaştığı pazar büyüklüğü 4.6 milyar dolardır. Trilyon dolarlık et piyasası içinde bu rakam şimdilik önemsiz görünse de sektör gelecek vadetmektedir.

Bu yeni ürünlerdeki gelişme potansiyeli tüketicilerin bu ürünleri benimsemesiyle ilgilidir. 2021 yılında Hollanda Wageningen Üniversitesi'ne bağlı Ekonomik Araştırmalar Enstitüsü bu konuda yapılmış olan 91 bilimsel çalışmayı taramıştır. Bu çalışmalardan ortaya çıkan sonuca göre alternatif et ürünleri içinde tüketicilerin en kolay benimsedikleri grup bitki bazlı vegan etlerdir. Böcek bazlı protein ürünleri ve laboratuvar da üretilen etler ise bitki bazlı ikame ete göre daha düşük kabul görmektedir.

Konvansiyonel ete alternatif olarak piyasaya sunulan ürünler genel olarak çevre dostudur. Üretiminde yumurta ve sütün de kullanılmadığı %100 bitkisel bazlı etler ise çevre dostu olmak bakımından en tepede yer almaktadır.

2019 yılı sonunda 55 firma et endüstrisinin bu yeni segmentlerinde çalışmaya başlamış, bunlardan yaklaşık

20 adedi start-up haline gelmiş, Singapur 2020 yılı aralık ayında laboratuvar etinin satışına izin veren ilk ülke olmuştur. Google, Nestle, Cargill gibi büyük teknoloji ve gıda firmaları sektöre yatırım yapmaktadır. İlaç sektöründe faaliyet gösteren firmalardan da laboratuvar eti konusuna ilgi gösterenler vardır. İlaç firmaları daha çok kas kök hücrelerinin büyümesi için gerekli olan besi ortamının üretilmesine yönelik çalışmalar yapmaktadır. Büyük bir kanatlı eti üreticisi olan Alman PHW Grubu yeni sektörün öncülerinden olan Beyond Meat ve Super Meats firmaları ile işbirliği yapmaktadır. Kuzey Amerika et endüstrisinin en büyük firması olan Tyson Foods da bir yandan Beyond Meat firmasına yatırım yapmış diğer taraftan Raised & Rooted markasıyla pazara kendi ürünlerini sunmuştur. Cargill firması laboratuvar eti alanında faaliyet gösteren Memphis Meat firmasına hissedar olmuştur. Nestle ise "Garden Gourmet" markasıyla pazara vegat et ürünleri sunmaya başlamıştır. McDonald's firması ilk vegan burgeri (McPlant) Kasım 2020'de Kanada'da test ettikten sonra Avrupa'da tüketime sunmuştur¹⁵.

Yukarıdaki bilgileri derlediğimiz Meat Atlas 2021 adlı yayında verilen et üretim projeksiyona göre 2040 yılında konvansiyonel yöntemlerle üretilen etin pazar payı %40'a düşecektir. Yapılan tahminler bize çok iddialı gelse de söz konusu projeksiyonu aşağıda paylaşıyoruz.

Tablo-9: Üretim Şekline Göre Ette Pazar Payı Projeksiyonları (%)

	2025	2030	2035	2040
Laboratuvar eti (in-vitro)	-	10	22	35
Bitki bazlı et ürünleri (vegan)	10	18	23	25
Konvansiyonel et	90	72	55	40

KAYNAK: Meat Atlas 2021

15- Laboratuvar eti ve vegan et konusundaki bilgiler Türkiye'de de 1994 yılından beri temsilciliği bulunan Almanya merkezli Heinrich Böll Stiftung Derneği öncülüğünde hazırlanan Meat Atlas 2021 adlı yayından derlenmiştir. Sözü edilen dernek Alman Yeşiller Partisi'ne yakın bir sivil toplum kuruluşudur. Küresel yeşil hareketin bir parçasıdır. Konuya ilişkin değerlendirmelerde yayıncının bu kimliğinin dikkate alınmasında yarar vardır.

2.8 Gelişmiş Ülkelerdeki Hayvancılığın Dinamikleri

2.8.1 ABD

Kişi başına et tüketimi en yüksek ülkeler arasında yer alan ABD, domuz ve tavuk etinde dünyanın en büyük üreticisi, sığır etinde ise Brezilya ve Çin'den sonra üçüncü büyük üreticidir. İnek sütü üretiminde Avrupa Birliği'nden sonra ikinci sıradadır¹⁶. Bu nedenle ABD hayvancılık sektörünü incelemeye değer buluyoruz. Bu incelememizi çeşitli alt başlıklar altında yapacağız.

2.8.1.1 Doğal Şartlar

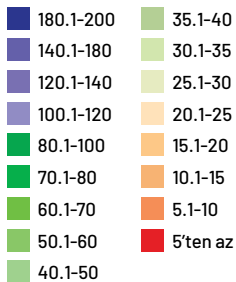
ABD'de tarımsal işletmelerin kontrolünde bulunan arazilerin toplam büyüklüğü 356 milyon hektardır. Bu ülkede Türkiye'nin yüzölçümünün (78 milyon hektar) 4.5 katı büyüklüğünde bir alanda tarım yapılmaktadır. Bu arazinin 216 milyon hektarı kullanıcıların mülkiyetinde, 140 milyon hektarlık kısım (%39) ise ya kiralanmış ya da leasing ödemeleri devam eden arazilerdir.

Arazilerin 181 milyon hektarlık bölümü hayvansal üretim yapan işletmelerin kontrolünde, geriye kalan 175 milyon hektar ise bitkisel üretim yapan işletmelerin elindedir. Hayvansal üretim yapılan arazilerin çok büyük bölümü (147 milyon hektar, %84) et ve süt amaçlı sığırcılık yapan işletmelerdedir. (Kanatlı ve domuz yetiştiriciliği yoğun şartlarda yapıldığından bu gruba giren işletmelerin arazi ihtiyacı son derece sınırlıdır).

Tarıma elverişli toprakların bu genişliğine rağmen sulu tarım yapılan arazi büyüklüğü 22 milyon hektardan ibarettir (%6). Bununla beraber yıllık ortalama yağış haritası incelendiğinde ülkenin genel olarak Türkiye'nin hayli üstünde yağış aldığı görülür (Haritada inç olarak verilen yağış ölçümleri 25,4 ile çarpılırsa rakamlar milimetreye çevrilmiş olur). Haritada açık yeşilden koyu yeşile doğru uzanan alanlarda yıllık yağışın 625 ile 2.000 mm arasında dalgalandığı hesaplandığında durum daha iyi anlaşılacaktır. (Türkiye'nin en fazla yağış alan yöresi olan Doğu Karadeniz'de yıllık yağış ortalaması 1.200 mm'dir. Tahıl ambarı olarak tanımladığımız Konya Ovası'nda yıllık yağış ortalaması 327 mm civarındadır. Türkiye ortalaması 640 mm'dir¹⁷).

ABD Yağış Haritası

Ortalama yıllık yağış (inç)



16- Canlı hayvan varlığı, et-süt üretimi ve ticaretinde önde gelen ülkelerin istatistiklerine ABD Tarım Bakanlığı verilerinden ulaşılabilir.
<https://apps.fas.usda.gov/psdonline/app/index.html#/app/downloads>
 17- <http://www.kop.gov.tr/upload/dokumanlar/44.pdf>

Arazi genişliği bakımından en çok sulanan ürünler mısır ve soya fasulyesi olup tane mısır ekilen arazinin ancak % 14'ü, soya alanlarının ise sadece %10'u sulanmaktadır. Bol yağış sayesinde sulama yapılmayan geniş alanlarda da mahsul verimi düşük değildir. 2022 yılında sulanan arazilerden 1.160 kg/dekar tane mısır verimi alınırken sulanmayan arazilerde dekar başına verim 1.060 kg olmuştur. Soyada ise sulak alan ve kuru alan verimleri sırasıyla 370 ve 310 kg olarak gerçekleşmiştir¹⁸.

Ülke, hayvan beslemede kullanılan enerji ve protein kaynakları bakımından sadece kendi ihtiyacını karşılamakla kalmaz aynı zamanda büyük bir ihracatçıdır. En önemli protein kaynağı olan soya fasulyesinde Brezilya ile birlikte global üretim ve ticareti açık ara domine etmektedir. Tek başına ABD'nin üretim ve ihracattaki payı yaklaşık % 30'dur.

USDA tahminlerine göre 2023/24 sezonunda ABD'nin soya üretimi 113 milyon ton, ihracatı ise 46 milyon ton seviyelerinde gerçekleşmiştir. Soyanın işlenmesi ile ortaya çıkan 50 milyon ton soya küspesinin de 15 milyon tonluk kısmı ihraç edilmektedir. İhraç edilen soya küspesinin global ticaretteki payı % 20'dir.

Benzer bir durum mısırdaki da görülür. ABD, 390 milyon tonluk üretimiyle dünyadaki en büyük mısır üreticisidir. Global mısır üretimindeki payı % 30 dur. Ülke ürettiği mısırın kabaca % 15'ini ihraç etmektedir. Bunun yanında mısırın enerji amaçlı (etanol) işlenmesiyle ortaya çıkan bir yan ürün olan DDGS'de yıllık 10 milyon tonu bulan

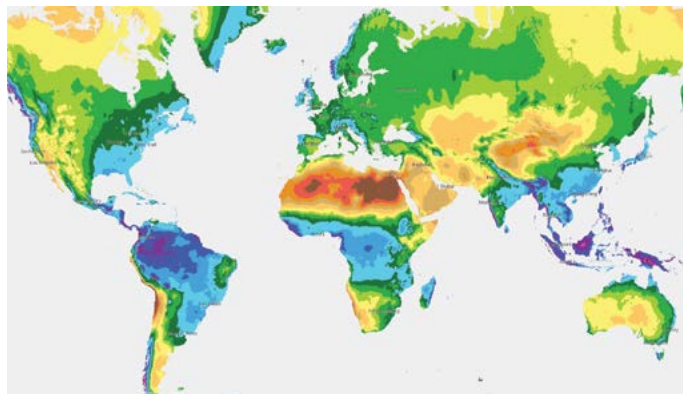
bir ihracata konu olmaktadır. DDGS, hayvan yemi imalatında kullanılan yüksek proteinli bir girdidir. Geride kalan 10 yıl içinde Türkiye de ABD için önemli bir DDGS pazarı haline gelmiştir.

ABD başta Çin, Japonya ve Güney Kore olmak üzere çeşitli pazarlara yılda 1-1.5 Milyar Dolar hacminde kaba yem (hay) ihracatı da gerçekleştirmektedir¹⁹.

ABD tarım arazilerinin 164 milyon hektarlık bölümü daimi çayır-mera vasfındadır. Ormanlık alanlar 29 milyon hektarlık bir alanı kaplamakta olup bunun 9.7 milyon hektarlık kısmında da hayvan otlatmaya izin verilmektedir (pastured woodland). Bu rakam da ilave edildiğinde ülkede kullanılabilir çayır-mera büyüklüğü 174 milyon hektara ulaşmaktadır. Bu arazilerden hem otlatma hem de kışlık kaba yem (kuru ot, silaj vb) tedarik etmek için istifade edilir. Özetle diyebiliriz ki, ABD'nin doğal şartları bitkisel ve hayvansal üretim için büyük bir potansiyel sunmaktadır.

Fakat unutmamalıdır ki ABD dünyada toprak ve yağış şartları bakımından avantajlara sahip olan tek ülke değildir. Gerek Güney Amerika gerekse Afrika'da toprak ve iklim şartları bakımından şanslı çok sayıda ülke mevcuttur. Buna rağmen ABD'nin genel olarak tarımda, özel olarak hayvancılıkta yakaladığı başarıyı bu ülkelerde göremiyoruz. O halde başarının ardındaki nedenleri doğal şartlardan ziyade beşeri unsurlarda aramak gereklidir.

Dünya Yıllık Ortalama Yağış Haritası (1970-2000 Ortalaması)



Yıllık yağış



18- ABD 2022 Tarım Sayımı (2022 Agricultural Census, NASS, USDA). Alan ölçüleri acre'den hektar'a çevrilmiştir.
19- <https://www.usda.gov/sites/default/files/documents/2023aof-Newell.pdf>

2.8.1.2 Yasalar ve Kurumlar

ABD Tarım Yasası (Farm Bill), ABD Tarım Bakanlığı'nın (USDA) farklı birimlerince geliştirilen ve uygulanan çok sayıdaki programın yürütülmesine ilişkin süreli yetki veren bir hukuk metni niteliğindedir. Bugün yürürlükte olan 2018 yılı Farm Bill'i 2023 Mali Yılı sonuna kadar geçerli olmak üzere yasalaşmış, 2023 yılında yapılan bir ek düzenleme ile yasanın yürürlük tarihi Eylül 2024'e kadar uzatılmıştır. 529 sayfalık bir metin olan 2018 Yılı Farm Bill'i önceki dönemin yasasında geçen yürürlük tarihlerini güncellemekte, destekleme kalemlerini ve tutarlarını revize etmekte, tarım sektörünün yeni ihtiyaçları doğrultusunda 2014 Farm Bill'inde değişiklikler (modification) yapmaktadır. Farm Bill'de her 4-6 yılda bir yapılan bu periyodik değişiklikler büyük ölçüde Bakanlığa bağlı Çiftlik Hizmetleri Ajansı (FSA) bünyesindeki Ekonomi ve Politika Analizi (EPAS) biriminde istihdam edilen ve dörtte üçü Ekonomi veya Tarım Ekonomisi alanında doktora düzeyinde akademik eğitim almış, dörtte biri de yüksek lisans diplomalı olan çok sayıda uzman analistin görüş ve değerlendirmeleri doğrultusunda gerçekleştirilmektedir²⁰.

Türkiye'de tarımın yıllardır konuşulan sorunlarından biri de tarımsal destekleme tutarlarının yıllık bazda değil birkaç yıllık dönemler için açıklanmasıdır. ABD bunu yapmaktadır.

ABD Tarım Bakanlığı (USDA) Teşkilatı

ABD Tarım Bakanlığı (USDA) 29 farklı Hizmet Birimi (Agency) ve 100 bin çalışanı ile ABD içinde ve dışındaki 4.500 noktada²¹ hizmet veren, 200 milyar dolar büyüklüğünde bütçe kullanan büyük bir federal teşkilattır. (Bütçenin büyük bölümü çocuklara, öğrencilere ve düşük gelir grubundaki kadınlara yönelik gıda ve beslenme desteği programlarına tahsis edilir. 2023 mali yılında bu kapsamda harcanan tutar 166.4 milyar dolar olmuştur²²). Hizmet Birimleri

(Agency) kendi sorumluluk alanlarında çiftçilerin ihtiyaçlarına cevap vermek üzere hazırlanmış çok çeşitli PROGRAMLAR geliştirir ve uygularlar. ABD tarım bürokrasisinin hazırladığı dokümanlarda en çok kullanılan kelime "program"dır.

ABD Tarım Bakanlığı (USDA) bünyesindeki 29 Hizmet Biriminden (Agency) -çalışmamızın amacı bakımından önemli bulduğumuz- bazıları aşağıda sıralanmış ve bunların görevleri kısaca izah edilmiştir.

Ulusal Tarım İstatistikleri Ajansı (National Agricultural Statistics-NASS)

ABD'de nüfus sayımı ve istatistiklerden sorumlu kuruluş Ticaret Bakanlığına bağlı genel İstatistik Kurumu'dur (U.S. Bureau of Census). Tarım istatistikleri bu konuda ihtisaslaşmış bir kurum olan Tarım Bakanlığına bağlı NASS tarafından üretilir. NASS, 1997 yılına kadar Genel İstatistik Kurumuna bağlı iken bu tarihte, tarım istatistiklerini iyileştirmek ve geliştirmek için, taşradaki uzantılarıyla birlikte Tarım Bakanlığına transfer edilmiştir. NASS'ın misyonu "Amerikan tarımına hizmet etmek amacıyla; ihtiyaç duyulan zamanda hazır edilen (timely), doğru ve faydalı tarım istatistikleri üretmek"tir. NASS bunun için her yıl tarımla ilgili yüzlerce anket yapar ve rapor yazar. Bu çalışmalarda tarımsal ürünlerin üretim miktarı, piyasa fiyatları, çiftçinin eline geçen fiyatlar, tarımsal işgücü ücretleri, tarımın finansmanı, tarımda kullanılan kimyasallar, tarımsal demografide meydana gelen değişimler vb. tarımla ilgili akla gelebilecek hemen her konuda veri üretir.

Her beş yılda bir tarım sayımı(Census of Agriculture) yapmak da NASS'ın görevleri arasındadır. Bu sayımlarda ABD'nin her bölgesi (county) için detaylı ve karşılaştırmalı tarımsal veriler üretilir. Amerikan çiftçileri bu iş için üretilmiş olan tarama formlarını doldurarak internet üzerinden tarım sayımına katılmaları için teşvik edilirler.

20- <https://www.fsa.usda.gov/programs-and-services/economic-and-policy-analysis/index>

21- <https://offices.sc.egov.usda.gov/locator/app>

22- <https://www.ers.usda.gov/webdocs/publications/109314/eib-274.pdf?v=438> (5. sayfadaki tablo)

NASS'ın taşra teşkilatı özel amaçlı anketler yaparken tarımsal eğitimde köklü geçmişi olan, büyük üniversitelerle (Land-Grant Universities) işbirliği halinde çalışır.

NASS'ın yaptığı çalışmalar ajansın taşra teşkilatı (field offices), işbirliği yaptığı üniversiteler ve Tarım Bakanlığı eliyle yayılır; tarımsal verileri işleyen ve kullanan herkesin istifadesine sunulur.

Ajans çeşitli federal kurumlar için de ücreti mukabili özel amaçlı çalışmalar yapar.

Kırsal Kalkınma Ajansı

Adından anlaşılacağı üzere belirli bir nüfusun altındaki kırsal yerleşim bölgelerinin gelişmesi, buralardaki hizmet altyapısının ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesi için hibe ve kredi programları geliştirir. Sağlanan krediler konut edinmeden hastane inşaatına, kreşlerin yenilenmesinden itfaiye teşkilatı kurulmasına, bölgedeki su, enerji ve internet altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesine kadar geniş bir alanda kullanılabilir. Kırsal bölgelerdeki kooperatiflerin, kamu kurumlarının veya kâr amacı gütmeyen özel kurumların yararlanabileceği fonlar sağlayarak kırsalda tarımsal sanayinin gelişmesine destek olmak da (örnek: Yeni bir kesimhane kurulması veya kapasitesinin artırılması) Kırsal Kalkınma Ajansı'nın görev sahasına girer. Kırsal yatırımlar için kredi sağlayan finans kurumlarının kullandığı krediler için belirli oranda kefalet (ödeme garantisi) de verilebilmektedir.

Tarımsal Hizmetler Ajansı (Farm Service Agency-FSA)

ABD Tarım Bakanlığı'nın (USDA) çiftçi ile en fazla temas eden birimlerinden biridir. FSA'nın görevi ülke sathına yayılmış ofisleri ile tarım politikasını uygulamak; sorumluluk alanındaki kredi programlarını yürütmek; doğal kaynakları koruma, ürün (Örnek: pirinç üretim desteği), doğal felaket ve pazarlama (Örnek: Market

Facilitation Programı kapsamında geleneksel bir ihrac pazarını kaybeden süt üreticilerine verilen destekler) programlarını yönetmektir.

Farm Service Agency (FSA) tarafından yürütülen kredi programları şunlardır:

- Tarıma Yeni Başlayanlara Yönelik Krediler (Beginning Farmer and Rancher Loans): Tarım sektöründe 10 yıldan az tecrübesi olanlara tahsis edilen zirai kredilerdir.
- Çiftlik ve Arazi Satınalma Amaçlı Krediler (Farm Ownership Loans)
- Çiftlik İşletme Kredileri (Farm Operating Loans)
- Mikrokrediler (Microloans) ve Gençlik Kredileri (Youth Loans): Yaşı 10 ile 20 arasındaki gençlerin uzman bir danışman gözetiminde hazırlayarak yürütecekleri küçük projeler için verilen krediler. Bu krediler 4-H²³, FFA (Future Farmers of America)²⁴ gibi geleceğin çiftçilerini yetiştirmeye yönelik dernek ve kulüplere üye olan ve bunların faaliyetlerine aktif olarak katılan gençlere tahsis edilir. Gençler proje fikirlerini bir danışman/mentor gözetiminde iş planına dönüştürerek bu kredilere başvururlar. Danışman/mentor projenin gerçekleştirilmesine de refakat eder.
- Acil Durum Kredileri (Emergency Farm Loans)
- Garantili Krediler: Çiftçinin kredi için başvurduğu finans kurumu kredi tahsisini riskli bulduğu takdirde Tarım Bakanlığına müracaat ederek başvuru sahibine açacağı kredinin geri ödemesinin garanti edilmesini talep edebilir. Bakanlık bu durumda kredi talep eden çiftçinin durumunu ve iş planını inceleyerek kredi borcunun % 95'ine kadar çiftçiye kefil olabilir (ödemeyi garanti edebilir).
- İhracata Yönelik Kredi Garantileri: FSA bünyesinde yer alan Ürün Kredileri Kurumu (Commodity Credit

23- Gençlerin kişisel gelişimini desteklemek, onları hayat boyu işlerine yarayacak becerilerle donatmak, seçtikleri bir mesleki alanda mentörlükten yararlanmalarına ve yaparak öğrenmelerine imkan sağlamak için 100 yıl önce kurulmuş bir oluşumdur. Sayıları 100'ü bulan devlet üniversitesi 4-H hareketi içinde yayım faaliyetlerinde rol alır. 6 milyon genç bu kulüplere üyedir. <https://4-h.org>

24- Ortaöğretim seviyesinde tarımsal eğitimin geliştirilmesine çalışan bir sivil örgüt. <https://www.ffa.org>

USDA/FSA tarafından yürütülen kredi programlarının işleyişine örnek:

Tarımda henüz 10 yıldan az geçmişi olan bir çiftçisiniz ve tarım arazisi satın almak istiyorsunuz. USDA sizi yeni çiftçi kategorisinde değerlendiriyor ve size standart faiz oranının 4 puan altında bir faizle 600 bin dolara kadar limiti olan 20 yıl vadeli bir çiftlik satınalma kredisi (Farm Ownership Loan) kullanma imkanı sunuyor. Yeni nesil çiftçiler emeklilik yaşına gelmiş olan ebeveynlerine ait çiftlik ve tarım arazilerini devralmak istediğinde de bu kredilerden yararlanabiliyorlar. ABD’de kredi faizlerinin yıllık % 5.5-6.0 düzeyinde olduğunu dikkate aldığımızda, yeni çiftçilerin sözü edilen kredileri yıllık % 1.5-2.0 gibi son derece uygun oranlardan kullanabildikleri ortaya çıkıyor.

Corporation-CCC) hasat döneminde ürününü düşük fiyattan elden çıkarmak istemeyen çiftçilere ara finansman kredisi sağlar. CCC aynı zamanda GSM-102 İhracat Kredi Programı kapsamında Tarım Bakanlığının yurtdışı teşkilatı (Foreign Agricultural Services-FAS) ile işbirliği yaparak, belirli Amerikan ürünlerinin gelişmekte olan ülkelere ihracatını desteklemek için ihracatı finanse eden kredi kuruluşlarına (veya nadiren doğrudan ihracatçılara) yönelik İhracat Kredi Garantisi sağlar. (Not: Toprak Mahsulleri Ofisi de geçmişte bu krediden yararlanarak ABD’den buğday ithal etmiştir).

USDA/FSA herhangi bir finans kurumundan zirai kredi kullanacak olan çiftçilere iş planı hazırlama ve iyi bir başvuru dosyası oluşturma konusunda da destek olmaktadır.

FSA’nın yürüttüğü ilginç programlardan biri de 2024 yılında pilot uygulamasına başlanan Tarımsal İşgücü İstikrar ve Koruma Pilot Hibe Programı’dır (Farm Labor Stabilization and Protection Pilot Grant Program). Bu programa başvuran işverenlere tarım işçisi istihdam edebilmeleri için parasal destek sağlanmaktadır. Bu program kapsamında Orta Amerika’nın kuzeyindeki ülkelerden (Meksika..) mevsimlik tarım işçisi getirmek için özel bir vize programı (H-2A vizesi) geliştirilmiştir. Tarımsal Pazarlama Ajansı (Agricultural Marketing Service-AMS): AMS Amerikan tarım ürünlerinin iç ve dış piyasada pazarlanması, üreticilerin rekabet gücü kazanmaları ve haksız ticari uygulamalardan zarar görmelerini engellemek için çalışır. Amerikan çiftçileri için rekabetçi ve düzgün işleyen bir piyasa tesis etmek AMS’nin görevidir.

AMS’nin sunduğu hizmetlerden başlıcaları şunlardır:

- Tarım ürünlerinin sınıflandırma kriterlerini belirlemek ve uygulamaya yönelik denetimler yapmak; münhasıran tahıl, pirinç ve bakliyat ürünleri için elleçleme ile ilgili kuralları tespit etmek, bu ürünlere yönelik analiz ve tartım yapan laboratuvarların çalışmalarını izlemek ve denetlemek
- Tohumculuk mevzuatı ve tohum test uygulamaları
- Çiftçi pazarları ile ilgili düzenlemeler (çiftçilerin ürünlerini doğrudan tüketicilerle buluşturduğu lokal satış noktaları)
- İnşa edilecek veya yenilenecek olan tarım ürünü toptan satış yerlerinin ve çiftçi pazarlarının tasarımına ve yer seçimine destek vererek güvenli, çevre dostu, fonksiyonel, ihtiyaca uygun yapı ve tesislerin inşa edilmesine yardımcı olmak
- Laboratuvarların denetimi ve akreditasyon işlemleri
- Tarımsal ürün piyasalarını analiz etmek, fiyat raporları ve bültenler hazırlamak
- Lojistik piyasası ile ilgili raporlar ve bültenler hazırlayarak bunları tarım paydaşlarının erişimine açık bulundurmak

- Karkas et sınıflandırmak için uzman personeli olmayan küçük kesimhanelere uzaktan karkas sınıflandırma desteği vermek (Mezbaha karkas etin görsellerini AMS'ye gönderir. AMS 24 saat içinde karkasın sınıfını mezbahaya bildirir. Etiketleme ve satış bu sınıflandırmaya göre yapılır)
- Organik ürünlerin sertifikasyonu ile ilgili usulleri belirlemek
- İthalat ve ihracat lisansları düzenlemek
- ABD Tarım Bakanlığı (USDA) tarafından çeşitli amaçlarla (örnek: yurtdışına yardım, gıda bankalarına yönelik hibe, öğrencilere ve düşük gelirli hane halklarına yönelik gıda ve beslenme desteği vb. amaçlı) yapılan gıda ürünlerinin satınalma süreçlerini yönetmek.

AMS tarafından yapılan gıda satınalmaları dönemsel arz fazlası olan ürünler için piyasa düzenleme işlevi de görür. Beslenme ve gıda desteği amaçlı satın alınan ürünler uzun bir liste tutar ve taze gıdalardan kurutulmuş, dondurulmuş ve konserve ürünlere kadar uzanan çok geniş bir yelpaze teşkil eder²⁵. Çeşitli et ve süt ürünleri de bu listede yer alır. Satınalma işlemleri ABD menşeli ürün ürettiklerini ispat eden onaylı satıcılar (approved vendors) arasında yapılan ihalelerle gerçekleştirilir. Farklı programlar altında yapılan gıda satınalmaları, daha önce de belirttiğimiz gibi, Bakanlık bütçesinden yapılan harcamaların en büyük bölümünü oluşturur. 2022 ve 2023 mali yıllarında farklı program başlıkları altında yapılan gıda satın almaları için ayrılan bütçeyi gösteren aşağıdaki tabloyu konunun ABD Tarım Bakanlığı (USDA) faaliyetleri içinde tuttuğu yerin daha iyi anlaşılması bakımından aşağıda paylaşıyoruz ²⁶.

Tablo-10: ABD Tarım Bakanlığına Beslenme Destek Programları Kapsamında Yapılan Harcamalar

Program Adı	Harcama Tutarı (Milyar Dolar)	
SNAP	2022	2023
Destekleyici Besleme Yardımı Programı	119,6	112,8
WIC	5,74	6,6
Kadın, Bebek ve Çocuklara Yönelik Özel Destekleyici Besleme Programı		
NSLP, SBC, CAFP, SFSP	34	26,9
NSLP: Okullarda Öğle Yemeği Ulusal Programı		
SBC: Okullarda Kahvaltı Programı		
CAFP: Çocuk ve Yetişkin Bakımı Gıda Programı		
SFSP: Yaz Dönemi Gıda Hizmeti Programı		
P-EBT	18	13,7
Pandemi Dönemi Elektronik Fayda Transferleri		
TOPLAM*	184,2	166,4

* Toplam harcama tutarına programların yürütülmesi için yapılan ancak yukarıdaki tabloda gösterilmeyen harcamalar da dahil edilmiştir

KAYNAK: USDA

25- <https://www.ams.usda.gov/selling-food/product-specs>

26- <https://www.ers.usda.gov/webdocs/publications/109314/eib-274.pdf?v=438> (Sayfa 5)

AMS tarafından yürütülen programlara ilginç bir örnek de Süt Bağışı Geri Ödeme Programı'dır (Milk Donation Reimbursement Program). Bu program kapsamında belirli bir bölgede birinci sınıf içme sütü üreten bir çifti, kooperatif veya süt işleme tesisi kar amacı gütmeyen ve önceden ABD Tarım Bakanlığı (USDA) tarafından onaylanmış bir STK'ya süt bağışı yaptığı takdirde bu iş için yaptığı masrafın bir kısmını ABD Tarım Bakanlığı'ndan (USDA) talep edebilmektedir.

Ürün bazlı kurulan araştırma ve promosyon kurulları da AMS gözetiminde faaliyet gösterir. Ulusal Süt Ürünleri Tanıtım ve Araştırma Kurulu (National Dairy Promotion and Research Board), Et Sığırıları Kurulu (Cattlemen's Beef Board), Amerikan Yumurta Kurulu (American Egg Board), Birleşik Soya Kurulu (United Soyabean Board) ... gibi kurullar ilgili sektörlerde faaliyet gösteren firmalar tarafından AMS'ye başvuru yapılarak kurulur ve faaliyet giderleri üye şirketlerden toplanan aidatla karşılanır. Bu Board'ların kurulmasından maksat o ürünün satışını yapan firmaların güç birliği yaparak yurtiçi ve yurtdışı pazarlara yönelik promosyon faaliyetlerini tek elden yürütmektir. AMS'nin bu Board'ların faaliyetlerini izlemek ve denetlemek (oversight) için yaptığı masraflar da Board'lar tarafından AMS'ye geri ödenir. AMS yeni bir Board kurulması için yapılan başvuruyu değerlendirirken hangi ihtiyaca cevap vereceğini, toplanacak aidatın faaliyetleri finanse etmeye yetip yetmeyeceğini vb. inceleyerek kuruluş izni verir veya vermez.

Risk Yönetim Ajansı (Risk Management Agency-RMA)

RMA Amerikan çiftçilerine piyasa bazlı, etkin risk yönetim araçları sunar. RMA web sitesi ²⁷ incelendiğinde çiftçilere yönelik çok çeşitli risk yönetim araçlarına ilişkin bol miktarda bilgi ve yayının mevcut olduğu görülür. Ajans çiftçilerin ihtiyaçları doğrultusunda sürekli yeni sigorta çeşitleri geliştirir. Çiftçiler RMA tarafından onaylanmış sigorta acentelerine giderek kendilerine uygun poliçeler satın alırlar. Hayvancılık alanında süt, besilik sığır ve kasaplık sığır gibi ürünlerin her biri için gelir koruma sigortası uygulamaları

mevcuttur. Sütten yeni kesilmiş etçi buzağılar için ise sadece Colorado, Nebraska, South Dakota ve Texas'ta faaliyet gösteren (etçi) inek-buzağı işletmelerinin yararlanabildiği bir sigorta türü mevcuttur (sayılan eyaletler etçi anaçların yoğun olarak beslendiği -cow-calf çiftliklerinin bulunduğu- bölgeleri tarif etmektedir). Kaba yem üretimini tehdit eden riskler için de çeşitli sigorta imkanları mevcuttur.

Süt üreticilerinin gelirlerini korumak için geliştirilen Süt Kar Marjını Koruma Programını da (Dairy Margin Coverage Program-DMC) kısaca izah edelim. Diyelim ki ABD'de süt hayvancılığı yapan bir çiftçisiniz ve yıl içinde süt satış fiyatlarının düşmesinden yahut besleme maliyetlerinizin artmasından endişe ediyorsunuz. Bu durumda size en yakın USDA Hizmet Merkezi'ne (Service Center) başvurarak bu programa kayıt yaptırabiliyorsunuz. Programın mantığı soya ve mısır gibi yem hammaddelerinin piyasa fiyatı ile çiğ inek sütü fiyatı arasındaki makas belirli bir rakamın altına düştüğünde ortaya çıkacak olan kaybın telafi edilmesine dayanıyor. Bunun için çiftçi kendisine sunulan opsiyonlar arasından yapacağı tercihe göre düşük tarifeden prim ödeyerek düşük oranlı koruma sağlayabiliyor veya yüksek tarifeden prim ödeyerek yüksek oranlı bir koruma temin edebiliyor. Dolayısıyla DMC Programına kayıt yaptıran süt üreticisi de bir gelir kaybı sigortası yaptırmış oluyor.

2.8.1.3 Tarımsal İşletme Profili

ABD Tarım Bakanlığı (USDA) tarım işletmelerini yıllık tarımsal satış cirolarına göre sınıflandırmaktadır. Yürürlükteki sınıflandırmaya göre brüt yıllık tarımsal satış cirosu 350 bin doların altında olan işletmeler Küçük İşletme sayılmaktadır. 5 milyon doların üstünde ciro yapanlar ise Çok Büyük İşletme sınıfındadır.

Tarımsal işletmelerin % 90'ı aile işletmesi, % 88'i küçük aile işletmesi kategorisindedir. Sayıca fazla olsalar da küçük aile işletmeleri tarım arazilerinin %46'sını kontrol etmekte ve tarımsal üretimin sadece % 19'unu

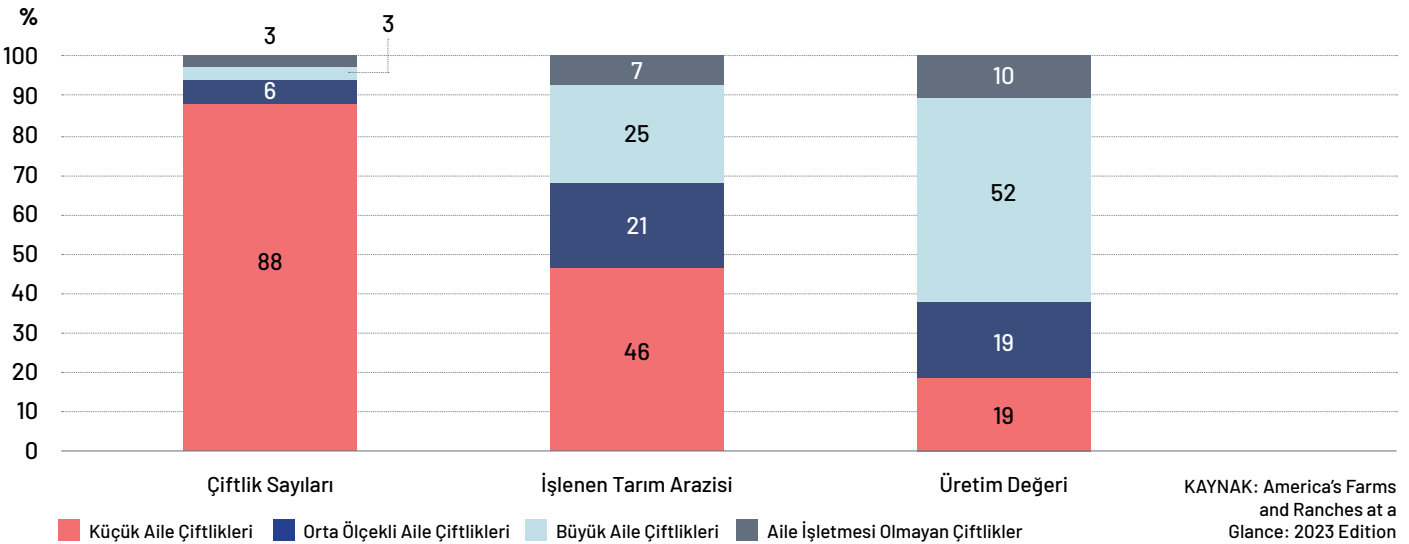
27- <https://www.rma.usda.gov/Topics/Manage-Your-Farm-Risk>

gerçekleştirmektedirler. Küçük aile işletmelerinin % 39'unda işletme sahibi asıl mesleğinin tarım dışı bir iş olduğunu beyan etmektedir.

Tarımsal işletmeler sayıca azalmakta, işletme ölçekleri giderek büyümektedir. Hayvancılık tarafında özellikle süt sığırcılığında konsolidasyon hızı dikkat çekicidir. ABD Tarım Bakanlığı tarafından 2016 yılında yapılan bir araştırmaya göre²⁸ 1987 yılı itibarıyla Amerikan çiftliklerinde üretilen sütün yarısı 80 ve daha az hayvanı olan işletmelerde üretiliyordu. 2012 yılına gelindiğinde ise orta noktadaki sürü büyüklüğü artık 900 hayvan olmuştu. Bu yapısal değişimin arkasındaki sürükleyici güç üretim maliyetleri idi. Üretilen birim süt başına

en karlı işletmeler ölçeği en büyük olanlardı. Öyle ki 2.000 ve üzerinde hayvanı olan işletmelerin süt üretim maliyeti 1000-1999 hayvanı olan işletmelere göre % 16, 500-999 hayvanı olan işletmelere göre ise % 24 daha düşüktü. Ölçek büyümesi sayesinde 1998-2012 yılları arasında ülkedeki süt üretim maliyetleri ortalama % 19 azalmıştı. Üretim maliyetlerindeki bu düşüş, ölçek aynı kaldığı takdirde beklenen rakamlara göre süt satış fiyatlarının da gerilemesine yol açtı. Bu gelişmelere rağmen 2022 itibarıyla halen Amerikan çiftliklerinin sayıca % 88'i küçük aile işletmesi kategorisindedir. Bu işletmeler ABD'deki tarımsal arazinin % 46'sını işlemekte ve tarımsal üretimin % 19'unu gerçekleştirmektedir.

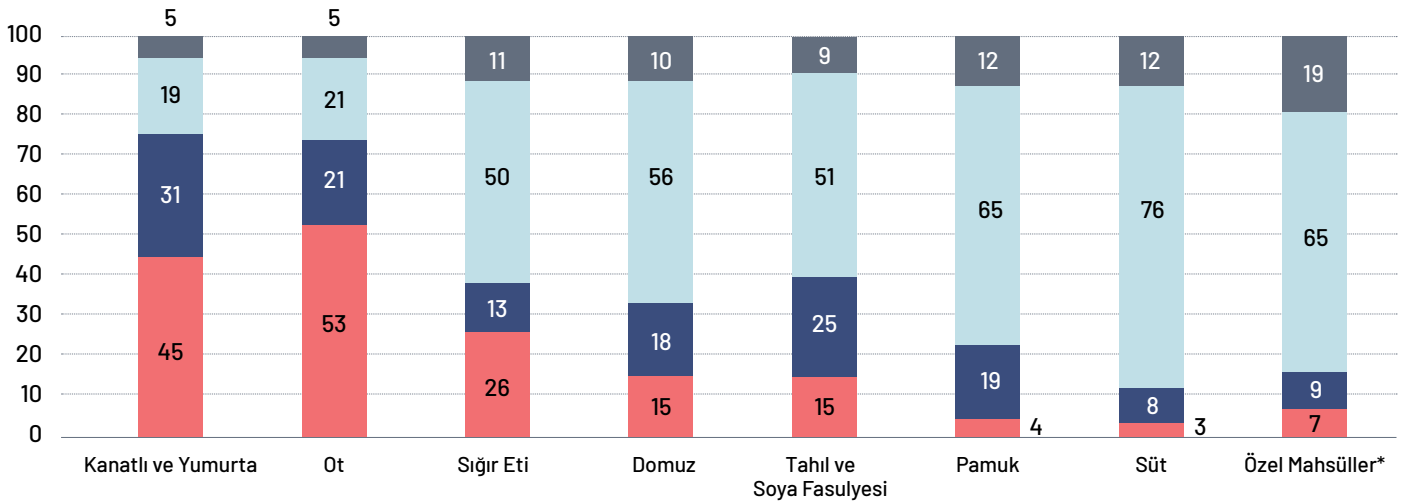
Grafik-23: Tiplerine Göre Çiftliklerin Sayısal Dağılımı, İşledikleri Toplam Arazi ve Gerçekleştirdikleri Üretim Değerleri, 2022



2022 tarım sayımına göre küçük aile işletmelerinin en yoğun faaliyet gösterdiği alt sektörler sırasıyla hayvancılık için kuru ot üretimi (%53), kanatlı eti ve yumurta üretimi (%45) ile et sığırcılığı (%26). Et sığırıcılığı yapan küçük aile işletmeleri geniş alanlarda otlatmaya dayalı ekstansif yetiştiricilik yapar ve asıl gelirleri tarım dışı işlerdir. Süt hayvancılığında küçük aile işletmelerinin payı çok düşüktür (%3).

Grafik-24: Çiftlik Tiplerine Göre Bazı Ürünlerin Üretim Değerleri

% Üretim Değeri



*Özel Mahsüller: Meyve-sebze, kuruyemiş, çiçek, süs bitkileri vb.

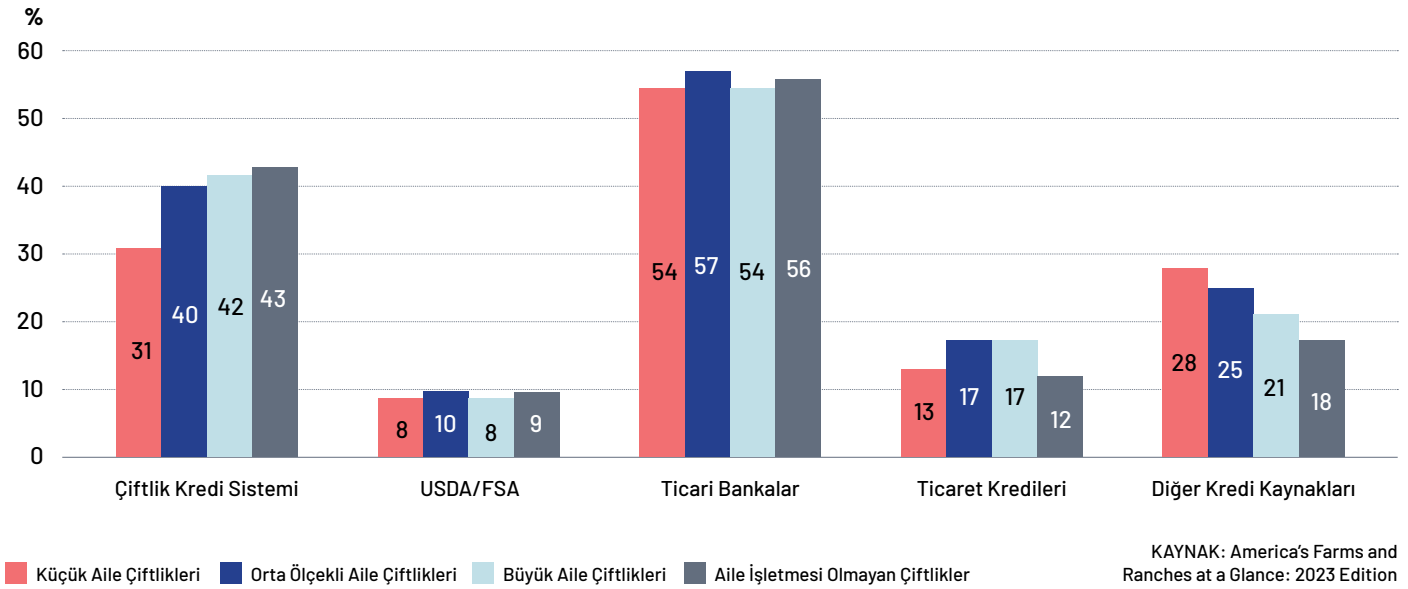
Küçük Aile Çiftlikleri Orta Ölçekli Aile Çiftlikleri Büyük Aile Çiftlikleri Aile İşletmesi Olmayan Çiftlikler

KAYNAK: America's Farms and Ranches at a Glance: 2023 Edition

2.8.1.4 Tarımın Finansmanı

ABD’de yüksek enflasyon ve yüksek faiz sorunu olmadığı için tarımın finansmanı Türkiye’de olduğu gibi tek kanala (Ziraat Bankası) bağımlı değildir. Küçük ve büyük tarımsal işletmelerin zirai kredi kullanabildiği çok sayıda ve çok çeşitli finans kurumları mevcuttur. Çiftçi kooperatiflerinin ve tarımsal kooperatiflerce kurulmuş olan bankaların, ticari bankaların ve tarımsal girdi satışı yapan firmaların kullandıkları/açtıkları krediler de tarım sektörünün finansmanında rol almaktadır. Aşağıdaki grafik incelendiğinde her boydan tarımsal işletmenin çeşitli finans kurumlarından kredi kullanabildiği görülmektedir. ABD Tarım Bakanlığının (Farm Service Agency) özellikle tarıma yeni başlayanlara yönelik kredi kullandığını da tekraren not edelim.

Grafik-25: Borç Veren Türene ve Krediyi Kullanan İşletme Tipolojilerine Göre ABD’de 2022 Yılında Kullanılan Tarımsal Krediler (%)





%33

ABD'de sözleşmeli tarımın payı

2.8.1.5 Sözleşmeli Tarım

ABD’de sözleşmeli tarımsal üretim yaygın bir uygulamadır. Genellikle Türkiye’de olduğu gibi iki tür sözleşmeli üretim söz konusudur. Satış sözleşmelerinde alıcı üretim sürecine müdahil olmayıp belirli kalitedeki ürünü belirli bir fiyattan satın almayı garanti eder. Süt sektöründe olduğu gibi.

Üretim sözleşmelerinde ise üretim girdileri ve teknik destek alıcı tarafından sağlanır, ürün başından itibaren alıcıya aittir, üreticiye anlaşılan birim fiyattan ödeme yapılır. Fason üretim tabir edilen bu tür sözleşmelere verilebilecek örnek Türkiye’deki broiler çiftlikleri ile kesimhaneler arasında imzalanan sözleşmelerdir. 1996-2020 yılları arası dönemde ABD’de sözleşmeli tarım uygulamalarının nasıl bir seyir izlediğini inceleyen bir çalışmaya göre²⁹ sözleşmeli üretim yapan işletme sayısı azalmış ancak sözleşmeye konu tarımsal üretim değeri

küçük dalgalanmalara karşın %33 düzeylerinde kalmaya devam etmiştir.

Bazı ürünlerde yüksek oranda sözleşmeli üretim yapılırken bazı kalemlerde ise daha az tercih edilmektedir. Tavuk eti üretiminde büyük oranda (%90) sözleşmeli üretim yapılırken, buğdayda sözleşmeli üretime konu olan üretim değeri sadece % 6’dır. Domuz eti üretiminde sözleşmeli üretimin payı 1996 yılında % 34 seviyesinde iken 2020 yılında bu oran %74’e çıkmıştır. Sığırdaki sözleşmeli üretimin 2020 payı % 20 olup geçmişe göre önemli bir değişim olmamıştır.

Genel olarak hayvansal üretim faaliyetlerinde daha çok üretim sözleşmeleri imzalanırken bitkisel ürünlerde ise pazarlama sözleşmelerinin daha ağırlıklı olduğu görülmektedir. Sözleşmeli üretim bitkisel üretime göre hayvancılıkta daha yaygındır.

Tablo-11: Bazı Ürünlerde Sözleşmeli Üretim Oranları (%)

	1997	2020
Kanatlı eti ve yumurta	84	90
Domuz eti	34	74
Yer fıstığı	34	62
Meyve	57	53
Çeltik	26	40
Pamuk	34	32
Tütün	0	31
Sebze	38	30
Sığır eti	17	20
Soya	13	19
Mısır	13	17
Buğday	9	9

KAYNAK: USDA

29- <https://www.ers.usda.gov/amber-waves/2022/june/farmers-use-of-contracts-has-declined-over-last-25-years/>

Tablo-12: Sözleşmeli Üretim Oranları ve Sözleşme Türüne Göre Kırılımlar, 2020, (%)

	Pazarlama Sözleşmeleri	Üretim Sözleşmeleri	Sözleşmeli Üretimin Zirai Üretimdeki Toplam Payı
Kanatlı ve yumurta	12	76	88
Domuz eti	0	74	74
Yer fıstığı	62	0	62
Meyve	63	0	63
Sebze	29	1	30
Şeker Pancarı	78	0	78
Pamuk	32	0	32
Tütün	31	0	31
Sığır eti	2	18	20
Soya	19	0	19
Mısır	17	0	17
Buğday	9	0	9
Süt	29	0	29
Hayvancılık ortalaması	10	36	46
Bitkisel üretim ortalaması	23	0	23
Genel ortalama	17	16	33

KAYNAK: USDA

2.8.1.6 Tarımda Örgütlenme

ABD toplumu geçmişten bugüne son derece örgütlüdür³⁰. Üretici kooperatifleri, tüketici kooperatifleri, kredi kooperatifleri, hizmet kooperatifleri her köşede karşımıza çıkar. Tarım sektörü de bu gelenek içinde yatay ve dikey örgütlenmeleriyle kendi yerini almıştır. Örneğin, Wisconsin eyaletinde 728 kooperatif mevcut olup bunlardan 240 adedi (%32) tarımsal kooperatif niteliğindedir³¹.

Büyükbaş hayvancılık tarafındaki örgütlenmeye daha yakından baktığımızda şunları görüyoruz:

- Süt sığırcılığı yapan işletmelerde başlıca üç türlü örgütlenme vardır. Üyelerinden topladığı süt olduğu gibi veya işleyerek pazarlayan kooperatifler en köklü

olanlardır. Bunların tarihi genellikle 19. yüzyılın son dönemine kadar uzanır. Sütü işleyerek mamul şeklinde satan kooperatifler mutlaka markalaşmıştır. Çoğu zaman ortak çiftçilerin ürettiği tahılın depolanması ve pazarlanmasına da yardımcı olur; hayvan besleme konusunda onlara bilgi desteği verir; akaryakıt, tohum, gübre, bitki besleme ürünleri gibi tarımsal girdilerin satışını yapar. Bu tür kooperatiflere Burnett Dairy Cooperative örnek olarak gösterilebilir.³²

- Süt sığırcılığı yapan çiftçilerin ikinci örgütlenme şekli “Dairy Farmers Of ...” şeklindeki tanıtım ve pazarlama amaçlı yapılardır. Bunlar ulusal ölçekteki ürün promosyon Board’ların taşradaki uzantıdır. Bu teşekküller kuruldukları bölgede süt ürünlerinin tüketimini artırmak için sürekli bir faaliyet içindedir. Belirli bir markayı değil tümüyle süt endüstrisini

30- Bu konuda daha fazla bilgi için Zekeriya Sertel’in 1970’li yılların ABD’sindeki gözlemlerini anlattığı “Amerikan Biçimi Yaşam” isimli kitabında “Sosyal Hizmet Örgütleri” başlıklı bölüm incelenebilir.

31- <https://uwcc.wisc.edu/wisconsin-co-op-directory-2/>

32- <https://www.burnettdairy.com>

desteklerler. Bu nedenle hem süt üreten işletmelerin hem de süt endüstrisinin satışlarından yapılan ufak kesintilerle fonlanırlar. Süt ürünleri tüketimini teşvik etmek için satış kanalı yönetimi, pazarlama ve iletişim harcamaları yapar, sektörel fuarlara katılırlar. Aynı amaçla bölgedeki spor kulüplerini destekleyerek gençlere, televizyon ve sosyal medya üzerinden de tüm tüketicilere ulaşmaya çalışır, baskılı şapka ve t-shirt gibi promosyon ürünleri dağıtırlar. Peynir tadım/tanıtım günleri vb. isimler altında etkinlikler düzenlerler. Bu etkinliklerde süt hayvancılığı yapan çiftçiler katılımcılara kendi çiftliklerini ve süt hayvancılığı etrafında gelişen kişisel hikayelerini anlatarak onlarla bağ kurmaya çalışırlar. Tüm bu etkinlikler süt ürünlerinin tüketimini artırmaya dönük tanıtım-pazarlama faaliyetlerinin bir parçası olarak görülür.

- Süt sığırcılığındaki üçüncü örgütlenme türü hayvan ıslahına dayalı olarak genetik ürünlerin üretim ve pazarlanmasına yönelik yapılardır. Üstün damızlık vasıflı hayvanlar yetiştirilerek bunların sperma ve embriyolarını satmak suretiyle ek gelir kazanmak isteyen üreticiler ve şirketler ırkı bazında örgütlenirler (Holstein Yetiştiricileri Birliği³³, Simental Yetiştiricileri Birliği vb.). Süt sığırcılığında en çok kullanılan ırk Holstein'dır. Bunun dışında 6 ayrı süt ırkı (Simental, Jersey, Brown Swiss, Ayrshire, Guernsey, Milking Shorthorn) için kurulmuş müstakil damızlık birliği ve

bunların çatı örgütleri vardır. Bu birlikler üyeleriyle işbirliği halinde seleksiyon yapar, sığır ıslah programları geliştirir, pedigrili damızlık hayvan sayısını artırmak, ulusal boğa kataloğuna daha fazla hayvan sokarak sığır sperması ve embriyo ticaretinden en yüksek payı almak için yarışır. (Türkiye'ye ithal edilen sığır spermasının yarısı ABD menşelidir).

- Et sığırcılığında da benzer bir örgütlenme mimarisi vardır. Sığır eti endüstrisinin ilk basamağı olan inek-buzağı işletmeleri genellikle "... Catlemen's Assosiation" şeklinde bir isim altında örgütlenirler³⁴. İnek-buzağı işletmeleri geniş alanlarda geleneksel üretim yapan görece küçük ölçekli ve dağınık işletmelerdir. Bu nedenle bu alt sektörde faaliyet gösteren kooperatifler genellikle üreticilerin hayvanlarını alıp satmakla meşgul olamazlar. Bunun yerine et endüstrisini ilgilendiren konularda yayınlar yapar, vergilendirme ve mevzuat konularında sektörel lobcilik faaliyeti yürütür, piyasa gelişmelerini analiz edip raporlayarak buzağı yetiştiren çiftçilerin bilgiye dayalı alım-satım kararları almasına yardımcı olurlar. Çeşitli sosyal etkinliklerde (örneğin bir golf turnuvasında) çiftçileri bir araya getirirler. Eğitim amaçlı webinarlar düzenlemek, eyalette düzenlenen belirli fuarlarda sığır eti sunumu ve tanıtımı yapmak, sektör paydaşlarının sağladığı sponsorluk desteği ile sektöre ilgi duyan gençlere yönelik kurslar düzenlemek de bu kooperatiflerin yaptığı işlerdendir.



33- <https://www.holsteinusa.com>

34- <https://www.nebrascacattlemen.org>

• Kesim olgunluğuna erişinceye kadar hayvanlarını merada beslemeye devam eden (besicilere satmayan) kimi çiftçiler bazı bölgelerde küçük gruplar halinde bir araya gelerek merada yetiştirilmiş, doğal, sağlıklı sığır eti (grassfed beef) satın almak isteyen tüketicilerin taleplerine cevap verirler. Örnek olarak Grassfed Cooperative verilebilir.³⁵

• Et sığırıcılığının ikinci basamağı olan besiciler “... Cattle Feeders Association” şeklinde örgütlenmiştir. Bu örgütler besiciler tahıl piyasasından ve besilik hayvan müzayede salonlarından gelen piyasa verilerini üyeleriyle paylaşırlar. Gençleri sektöre kazandırmak için tanıtım ve eğitim faaliyetleri düzenlerler. Bu amaçla hayvan besleme vb. içerikli kurslar düzenlerler³⁶.

• Sütte olduğu gibi et sığırıcılığı alanında genetik çalışmalar yapan (sperma ve embriyo üreten) işletmeler de 20 ayrı ırk bazında (Angus, Hereford, Limuzin, Şarole, Salers, Brahman vb.) örgütlenerek etçi sığır ırkları bazında damızlık birlikleri kurmuştur³⁷. Bunlar da adına kuruldukları etçi ırk sığır ırklarının piyasada daha çok tercih edilmesi, seleksiyon ve ıslaha dayalı genetik ilerleme ile hayvan başına et verim ve kalitesinin artırılması için çalışır³⁸.

Çiftçi kooperatifleri ve üretici birlikleri ortakları olan çiftçileri buluşturmak için düzenli olarak etkinlikler organize eder ve bunların takvimini web sitesinden duyururlar. Bu etkinlikler eğitim çalışmaları, seminerler, fuar katılımları, yarışmalar şeklindedir.

Yukarıda saydığımız örgütlenmelerin dışında bir de farklı sektörlerde çalışan çiftçileri bir araya getiren ve birbirleri ile tanışmalarına, dertleşmelerine, sosyalleşmelerine zemin hazırlayan Farm Bureau’lar vardır. Burada, örneğin, bir domates üreticisi ile süt üreticisi bir nevi lokal ortamında birlikte kafa dağıtır.

ABD’de, sadece tarımda değil, her türlü sosyo-iktisadi faaliyette mesleki örgütler sadece erkeklerin bulunduğu birer kahvehane havasında değildir, kadınlar ve çocuklar da buralarda kendine yer bulur.

Özetle; Amerikan çiftçisi çiftliğinin dışındaki dünyayı araştırmak zorunda kalmamaktadır.

• Çiftliğinde teknik bir sorunu olduğunda ortağı olduğu kooperatifin veya yöresindeki üniversitenin yayım servisinden (Extension Service) destek alır.

• Krediyi ihtiyacı varsa bilir ki bankaya/kreditöre sunacağı iş planını hazırlamak için USDA’dan yardım görecektir.

• Ürettiği ürünün piyasa fiyatının düşmesinden endişe ediyorsa, USDA’nın risk yönetim programlarından kendine uygun bir programı seçerek kendini korumaya alır.

• Sattığı malın parasını tahsil edememek gibi bir derdi yoktur, çünkü USDA tüccar veya komisyonculuk yapmak isteyenler için normlar koyar, onları denetler, mağdur edilen üreticinin yanındadır.

• İşini geliştirmek, evini büyütmek, yeni tarım arazisi satın almak istediğinde de 40 yıla varan vadelerle kredisi hazır. İhtiyaç varsa bu krediler için Tarım Bakanlığı kredi kullandıran kuruluşa çiftçi adına ödeme garantisi verir. Kooperatifler, ürün promosyon örgütleri çiftçinin yanındadır.

• Çocuğu mesleği iyi öğrensin, iyi yetişsin istiyorsa onu 4-H kulübüne yönlendirir. Çocuk burada mentörlerden iş planı hazırlama ve uygulama konusunda ücretsiz danışmanlık alır, bir iş fikrini projelendirmeyi öğrenir, daha lise öğrencisiyken finans kurumlarından mikro kredi kullanarak geliştirdiği projeyi finanse etme imkânı bulur ve bu adeta “sen yeter ki üret!” diyen müspet bir hava içinde çocuk kendini geleceğe hazırlar.

35- <https://grassfedcooperative.com>

36- Örnek olarak Texas Cattle Feeders Association => <https://www.tcfa.org>

37- Sütçü ve etçi ırk damızlık sığır birliklerinin toplu listesine www.naab-css.org/links internet sitesinden ulaşılabilir

38- Örnek için bkz. Amerikan Angus Derneği => <https://www.angus.org>

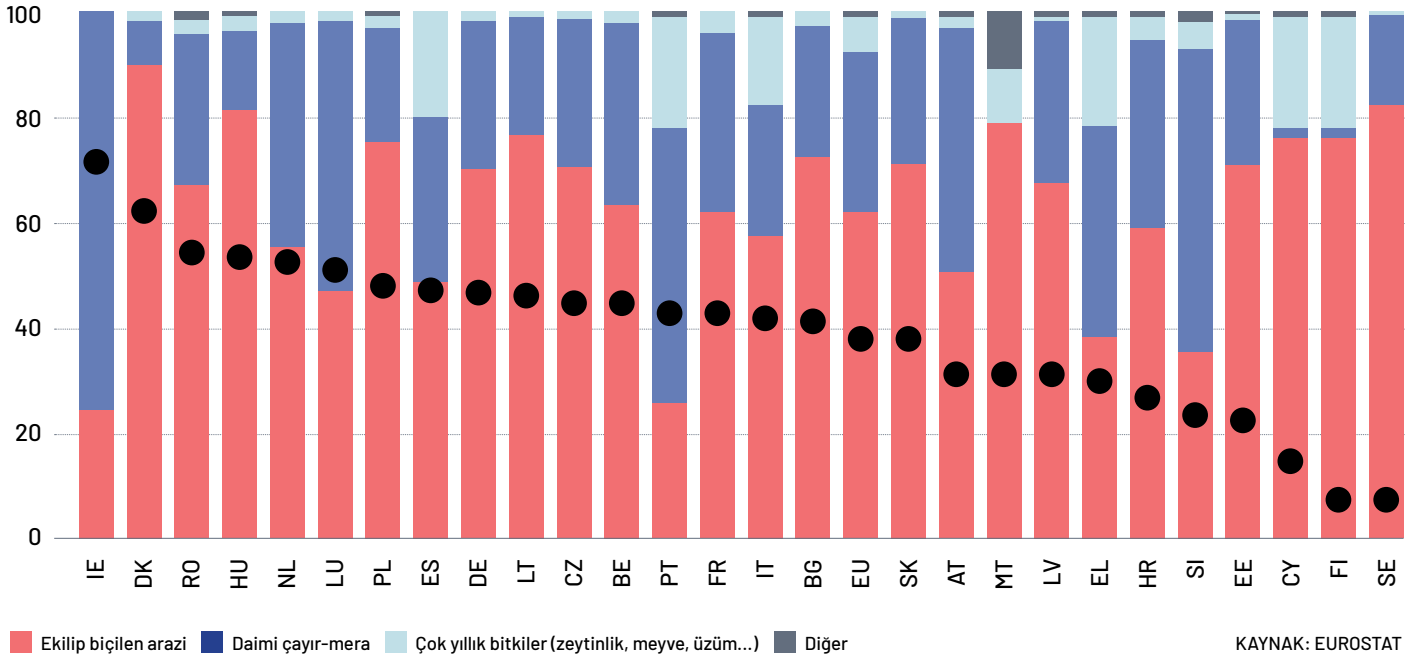
2.8.2 Avrupa Birliği

Türkiye ile AB arasında devam eden üyelik müzakereleri hemen her konu başlığında AB ile Türkiye arasında bir karşılaştırma yapma ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Diğer taraftan dış ticaretimizin en önemli partneri de AB ülkeleridir. Hayvancılık özelinde ise Avrupa Birliği ülkeleri Türkiye'nin en önemli damızlık düve ve kesimlik hayvan tedarikçisi olması bakımından ayrıca önemlidir. Türkiye'nin suni tohumlama amaçlı sığır sperması ithalatında da başta Almanya olmak üzere Avrupa Birliği ülkeleri ABD ve Kanada ile birlikte önemli bir yer tutmaktadır.

2.8.2.1 Tarımsal Arazi Kullanımı

AB ülkeleri yüzölçümünün %38.4'ü, 157 milyon hektar'ı, tarım arazisidir. Tarım arazilerinin ülkelerin yüzölçümüne oranı İsveç ve Finlandiya'da 1/10'un altına düşerken İrlanda'da %72'e çıkmaktadır. Fransa (27.4 milyon hektar) ve İspanya (23.9 milyon hektar) en geniş tarım arazisine sahip üye ülkelerdir. Bu iki ülkenin tarım arazileri toplamı AB toplamının üçte birine (%32.6) denk gelmektedir. 2020 yılı itibariyle AB tarım arazilerinin %62.3'ü ekilip biçilen alanlardan oluşurken yaklaşık üçte biri (%30.5) daimi çayır ve meralarla kaplıdır. Zeytinlik, meyvelik ve üzüm bağları gibi çok yıllık bitkilerin kapladığı alan ise %7.1'dir³⁹.

Grafik-26: AB Ülkelerinde Tarımsal Arazi Kullanımı (%)

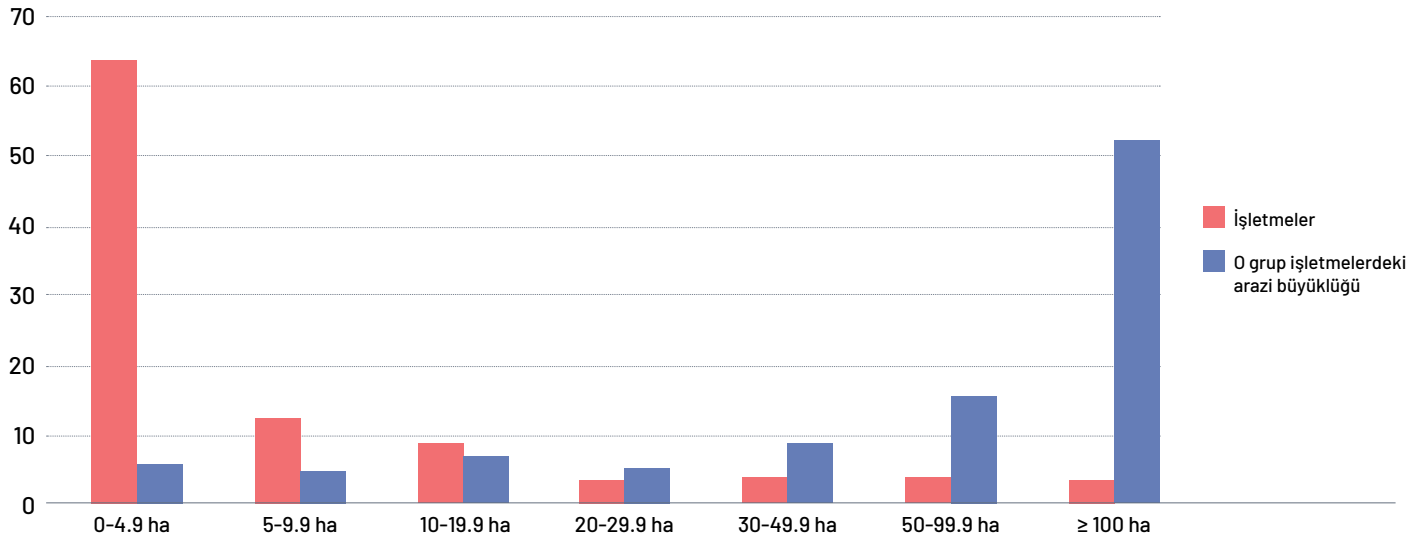


2.8.2.2 Tarım İşletmelerinin Yapısal Özellikleri

Avrupa Birliğindeki tarımsal işletmelerin yaklaşık üçte ikisi 5 hektardan küçük araziye sahiptir. Küçük işletmelerin, hane halklarına gıda ve ek gelir sağlayarak, kırsalda yoksulluk riskini düşürmek bakımından önemli bir rol üstlendikleri düşünülür.

İşletmelerin % 7.5’luk bir kısmında ise 50 hektar ve üstünde arazi işlenir. Sayısı sınırlı olan bu ikinci grup işletmeler AB tarımsal alanlarının %68.2’sini kontrol etmektedir. Dolayısıyla, her ne kadar AB ülkelerinde ortalama işletme büyüklüğü 17.4 hektar olsa da, işletmelerin ancak %18’i bu ölçekte veya daha geniş arazi işletmektedir⁴⁰.

Grafik-27: Tarım İşletmelerinin Arazi Büyüklüklerine Göre Dağılımı (%)



KAYNAK: EUROSTAT

Avrupa Birliği işgücü ihtiyacının en az %50’sini aile fertlerinden sağlayan tarımsal işletmeleri aile işletmesi kabul etmektedir. Bu tarife göre AB ülkelerindeki çiftliklerin % 93’ü aile işletmesidir. Ancak üye ülkeler arasında aile işletmelerinin oranları birbirinden önemli oranda farklılık göstermektedir.

Çiftlik yöneticilerinin sadece %11’i 40 yaşın altındadır. Çiftçi kuşağının gençleştirilmesi bu nedenle stratejik bir sorun olarak görülmektedir. 2023-2027 dönemi Ortak Tarım Politikası tarım yapan nüfusunun gençleştirilmesini (generational renewal) 10 stratejik hedeften biri olarak ortaya koymuştur.

Çiftlikler faaliyetlerin ağırlığına göre (tipoloji) sınıflandırılmaktadır. Sınıflandırmada gelirlerin ağırlıklı olarak spesifik bir tarımsal faaliyetten elde edilip edilmediğine bakılır ve hayvancılık işletmeleri 4 gruba ayrılır: Et sığırçılığı işletmeleri (cattle farms), süt çiftlikleri (dairy farms), koyun-keçi çiftlikleri (sheep and goat farms), tavuk-domuz çiftlikleri (granivores). Gelirlerinin en az üçte ikisini süt sığırçılığından elde eden bir işletme ihtisaslaşmış süt sığırcılığı işletmesi (Specialized dairy farm) olarak sınıflandırılır. Et hayvancılığından elde ediliyorsa ihtisaslaşmış sığır işletmesi sayılır.

40- <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/SEPDF/cache/73319.pdf>

Sayısı 9.1 milyon civarında olan tarım işletmelerinin;

- Kabaca beşte üçü (58.2 %) ihtisaslaşmış bitkisel üretim çiftlikleridir (alt kategoriler: %34.4 tarla bitkileri üretimi, %21.5 zeytincilik, bağcılık, meyvecilik gibi çok yıllık tarım ürünleri, % 2.3'i ise sebze-meyve, süs bitkileri işletmeleri).

- Beşte biri (21.7 %) ihtisaslaşmış hayvancılık işletmeleridir (alt kategoriler: %5.2 süt hayvancılığı, %4.3 sığır yetiştiriciliği ve besiciliği, %3.9 kanatlı hayvan çiftlikleri, %3.6 sığır haricindeki otlatmalı yetiştirilen hayvan çiftlikleri).

- Çeşitli bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetlerini içlerinden birine ağırlık vermeksizin yürüten işletmelerin (ihtisaslaşmamış-mixed farms) oranı %19.3'tür.

AB ülkeleri, politikalarının etkisini gözlemlemek ve ileriye dönük planlama yapabilmek amacıyla tarım işletmelerine yönelik verilerin toplanacağı Çiftlik Muhasebe Veri Ağı (FADN) Sistemini oluşturmuşlardır. Çiftlik Muhasebe Veri Ağı sayesinde, tarım işletmelerinin yıllık tarımsal gelirleri ve finansal performansları belirlenmekte ve tarım sektörüne olan etkileri izlenmektedir⁴¹.

FADN 2022 yılı istatistiklerine göre AB ülkelerinde tahıl ve yağlı tohumda ihtisaslaşmış işletmelerde ortalama arazi büyüklüğü 65.5 hektar iken, hayvancılıkta ihtisaslaşmış olan işletmelerin ortalama arazi varlığı

40.4 hektardır. Bu rakam hayvancılığın genel olarak topraktan kopmadığını göstermesini bakımından önemlidir. Et sığırıcılığı yapan işletmelerde ortalama 58.5 hektar, koyun-keçi çiftliklerinde 45.6 hektar, süt sığırıcılığı işletmelerinde 45.3 hektar, tavuk-domuz çiftliklerinde ise 39.3 hektar arazi bulunur. Bu işletmeler arazilerini ağırlıklı olarak yem bitkisi ve tahıl üretmek için kullanırlar. Domuz-tavuk işletmelerinde ekilişler tahıl ağırlıklıdır. Diğer hayvancılık işletmelerinde ise yem bitkileri ekilişi öne çıkmaktadır. Tavuk-domuz çiftliklerinde ağırlıklı olarak tahıl ekilmesinin nedeni bu hayvanların büyük oranda entansif şartlarda beslenmesidir.

Hayvancılık İşletmelerinde Karlılık ve Destekleme

AB hayvancılık işletmelerinde işletme başına ortalama satış hasılatı (output) en yüksek olan grup 656.790 avro ile tavuk-domuz çiftlikleridir. Bunu sırasıyla 212.100 avro satış hasılatıyla süt sığırıcılığı çiftlikleri, 84.200 avro ile otlatmalı sığırıcılık çiftlikleri, 61.100 avro ile koyun-keçi çiftlikleri takip eder.

Süt sığırıcılığı işletmelerinde 212.100 avro cironun 172.300 avrosu (%81'i) hayvancılık ürünlerinden, 31.400 avrosu (%14) bitkisel ürünlerden, 8.400 avrosu (%4) diğer kalemlerden oluşur.

Otlatmalı sığırıcılık yapan işletmelerde 84.200 avro hasılatın 57.900 avrosu (%68) hayvancılıktan, 19.400 avrosu (%23) bitkisel üretimden, 6.900 avrosu (%8) diğer kalemlerden gelir.

Tablo-13: AB Hayvancılık İşletmelerinde Bitkisel Üretim Deseni (FADN, 2022)

	Tahıl Ekilişi (%)	Yem Bitkisi Ekilişi (%)	Diğer (%)
Tavuk-domuz çiftlikleri	64	19	17
Süt sığırı işletmeleri	19	77	4
Et sığırı çiftlikleri	10	88	2
Koyun-keçi çiftlikleri	8	89	3

KAYNAK: FADN

41- <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3298791>

Koyun-keçi yetiştiriciliği yapan işletmelerde 61.100 avro hasılatın 46.400 avrosu (%75) hayvancılıktan, 12.400 avrosu (%20) bitkisel üretimden, 2.300 avrosu (%3) diğer kalemlerden gelir.

En yüksek gelirli işletmeler ise sırasıyla tavuk-domuz çiftlikleri (168.400 avro), süt işletmeleri (85.800 avro), otlatmalı sığırcılık yapan işletmeler (35.600 avro) ve koyun-keçi çiftlikleridir (30.900 avro).

Hayvancılık işletmelerinin gelirleri içinde doğrudan gelir desteğinin (direct payment) ortalama payı % 8'dir. Doğrudan gelir desteğinden en yüksek pay alan olan işletmeler %16 ile et sığırcılık işletmeleridir (other grazing livestock farms). Süt sığırcılığı işletmelerinin gelirleri içinde doğrudan gelir desteği ödemelerinin payı % 6, tavuk-domuz işletmelerinde (granivores) ise % 2'dir. (Karşılaştırma için: tahıl ve yağlı bitkisi üreten işletmelerde bu oran %11'dir). Bu oranlara bakıldığında, kırsalda otlatmalı hayvancılık yapanlara bir anlamda kırsal bölgeleri sahiplenmeleri ve korumaları için bir bedel ödendiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda karlılığı diğer hayvancılık türlerine göre düşük olan otlatmalı hayvancılık doğrudan ödemelerle bir ölçüde rahatlatılmış olmaktadır.

Avrupa Birliğinden Türkiye'ye sevk edilen damızlık hayvanlar yollarda bu amaçla inşa edilmiş istasyonlarda dinlendirildikten sonra yolculuğuna devam edebilmektedir.

2.8.2.3 Hayvancılıkta AB-Türkiye Ticareti

Avrupa Birliği ülkeleri Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yer tutmaktadır. Canlı hayvan ve ilişkili alanlarda da benzer bir durum söz konusudur.

Türkiye, 2021-2023 yılları arasında (son üç yılda) ithal edilen toplam 139 bin baş (356 milyon dolar) damızlık sığırın %85'ini ve 1 milyon 57 bin baş (1.25 milyar dolar) damızlık olmayan (besilik+kesimlik) sığırın % 26'sını AB ülkelerinden satın almıştır. Aynı dönemde ithal edilen 102 bin baş koyunun %50'si AB ülkelerinden (Romanya, Bulgaristan, Macaristan'dan) gelmiştir.

2023 yılında ithal edilen 96 milyon ABD Doları tutarındaki veterinerlikte kullanılan aşıların % 71'i; 9.5 milyon ABD Doları tutarındaki 3.3 Milyon doz sığır spermasının % 72'si de Avrupa Birliği ülkelerinden temin edilmiştir.

2.8.3 Almanya

Sürekli dış ticaret fazlası veren, güçlü mali yapısı ve düşük enflasyonu ile bilinen bir ülkedir. Makro ekonomik güç ve istikrar sayesinde Alman bankalarının ve kredi kooperatiflerinin tarım dahil iktisadi sektörleri destekleme kapasitesi yüksektir.

Gelişmiş ülkelerde gözlenen tarım alanlarının konsolidasyonu bu ülkede de gerçekleşmiştir. 1970'te 1.15 milyon tarım işletmesi mevcutken, bugün sayı 300 bin işletme altına düşmüştür. Aynı dönemde işletme başına düşen tarım arazisi büyüklüğü de 11 hektar'dan 60 hektar'a yükselmiştir.

İşletme sayısı zamanla azalırken ikinci dünya savaşından bugüne kadar geçen zaman içinde hem bitkisel hem de hayvansal ürün verimlerinde ciddi artışlar meydana gelmiştir. Öyle ki 1950'lerde hektar başına 2.6 ton olan kışlık buğday verimi bugün 7.3 tondur.

Bugün Almanya'da 6.3 milyon hektar alanda tahıl ekilmekte 42.6 milyon ton mahsul alınmaktadır. Ülke Fransa'dan sonra Avrupa Birliği'nin ikinci büyük tahıl üreticisidir. Hektar başına tahıl verimi 6,76 ton'dur. Hasat edilen tahılın 22.6 Milyon tonu buğday, 10.7 milyon tonu arpadır. Almanya'da üretilen tahılın yaklaşık %60'ı yem sanayiinde kullanılır. İnsan gıdası olarak işlenen tahılın oranı % 20'dir (geriye kalan kısım enerji, tohum, fire vb).

Tarım arazilerinin %61'inde yem bitkileri yetişir. Bunun yarısı biçilen çayyrlardan oluşur.

1950 yılında 2.480 kg olan inek başına yıllık süt verimi 1980'de 4.538 kg'a, 2019 yılında 8.250 kg'a ulaşmıştır. Bugün Avrupa Birliği ülkeleri arasında en büyük süt üreticisi Almanya'dır. Birlik üyesi ülkelerde üretilen 145 milyon ton sütün % 21'i (31 milyon ton) Alman

çiftliklerinden çıkmaktadır. Hayvancılık işletmelerinin envanterinde bulunan 11.4 milyon sığırın 4.0 milyonu sütçü inektir.

Üretilen sığır etinin miktarı 1.1 milyon tondur (AB üretimi 6,6 Milyon ton, Almanya'nın payı % 16). Kişi başına 52 kg et tüketilmektedir. Bu rakamın;

- 29 kg'ı domuz eti (%55)
- 12.7 kg'ı tavuk eti (%24)
- 8.7 kg'ı sığır eti (%16)
- 1.6 kg'ı diğer muhtelif hayvanların etinden oluşur.

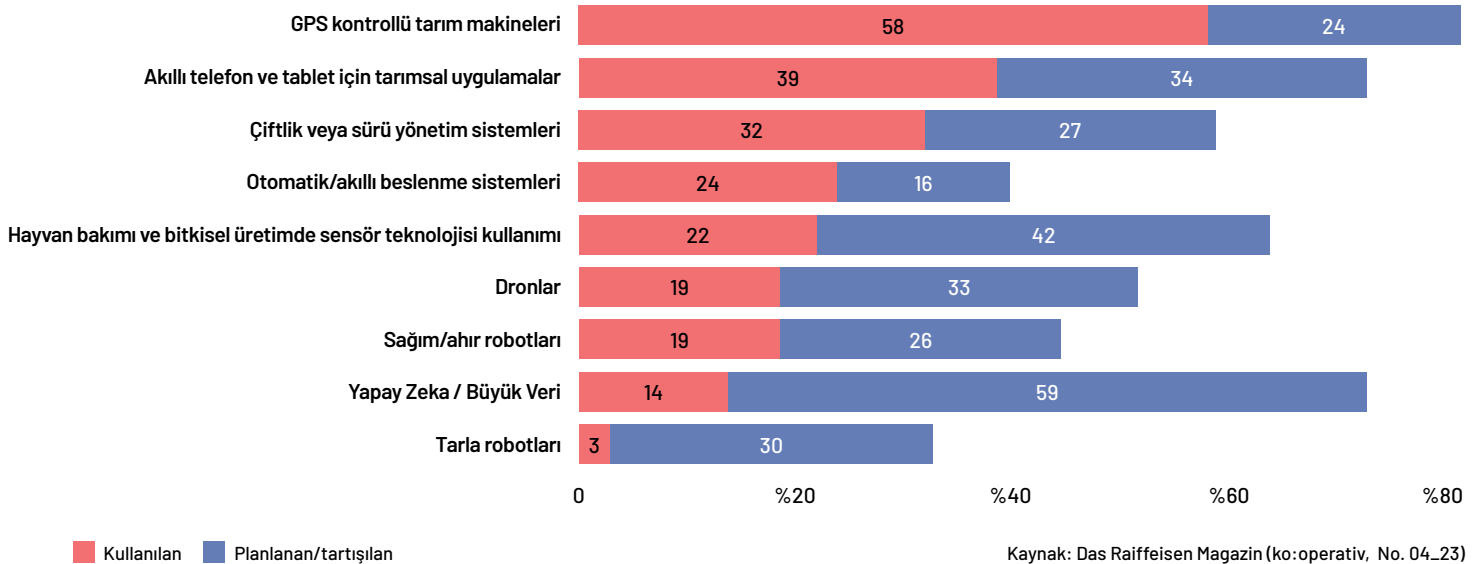
Besi sığırlarından elde edilen ortalama karkas ağırlığı 1960'larda sadece 268 kg seviyesindeyken artan verimle bugün bir danadan 402 kg karkas elde edilir olmuştur⁴². Sığır besleyen çiftliklerin yarıdan fazlasında 50'den az hayvan bulunur. 200'den fazla sığır bulunduran işletmeler sayıca %11'den ibaret olmasına rağmen sığır envanterinin %52'si bu işletmelerdedir. Süt sığırları,

etçi anaçlar ve besi sığırları bu rakamlara dahildir⁴³. Ülkede 40 sığır ırkı mevcuttur. Bunların % 80'i Holstein, Kırmızı Holstein ve Fleckvieh (simental) ırkı hayvanlardır. Geriye kalan % 20 sayıları hayli düşük olan 8 adet yerel sığır ırkı ve 30 civarındaki etçi sığır ırkından oluşmaktadır. Sütçü sığırların 3.5 milyon adedinin bireysel süt kayıtları tutulmaktadır. 2.6 milyon yüksek vasıflı damızlık sığır sürü kütüğünde (Herd Book) yer almaktadır⁴⁴. Bu rakamlar yapılan döl kontrolü ve ıslah çalışmalarının ne kadar ciddiyetle yürütüldüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

2.8.3.1 Teknoloji Kullanımı

Almanya tarımda yeni teknolojilerden yararlanma konusunda önemli mesafeler kaydetmiş durumdadır. GPS kontrollü cihazlardan dronlara, hayvan sağım robotlarından elektronik sensörlere uzanan yeni nesil teknolojik ürünler hem bitkisel hem de hayvansal üretim alanlarında giderek daha çok kullanılmaktadır.

Grafik-28: Tarım İşletmelerinde Çeşitli Teknolojik Araçların Kullanım Oranları (%)



42- Almanya'daki tarımsal üretimin değişimi ile ilgili yukarıda verilen tüm rakamlar aynı kaynaktan alınmıştır: Understanding Farming, Facts and figures about German Farming, BMEL (Alman Federal Gıda VE TARIM Bakanlığı).

43- <https://www.thuenen.de/en/thuenen-topics/livestock-farming-and-aquaculture/nutztierhaltung-und-fleischproduktion-in-deutschland>

44- <http://www.germanlivestock.de/german-cattle.html>

2.8.3.2 Örgütlenme

Almanya'da kooperatiflerin köklü bir geçmişe dayanan yerleşik örgütlenmeler olduğunu biliyoruz. Tarihi 19. yüzyıla giden Alman Raiffeisen Kooperatifleri tarımsal kooperatifçiliğin tüm dünyada bilinen başarılı örnekleridir. Alman kırsal kooperatiflerinin çatı örgütü olan Raiffeisen Birliği web sitesinde yer alan bilgilere göre Birliğe üye 1.693 tarımsal kooperatif vardır. Bunların 2022 yılı satış cirosu toplamı 85.6 milyar avrodur. Almanya'nın 2023 yılı GSMH'sı 4,12 trilyon avro⁴⁵, tarımın ekonomideki payının 0,72%⁴⁶ olduğu düşünüldüğünde, 2023 yılı tarımsal hasılasının 288 milyar euroya tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumda Raiffeisen Kooperatiflerinin tarımsal hasılaya katkısı % 29 (86/288) olmaktadır.

2023 yılında Almanya'da üretilen 31,6 milyon ton sütün üçte ikisi kooperatifler tarafından toplanmıştır. 2022 yılında satışa sunulan 6 milyon ton etin ise üçte biri kooperatifler tarafından pazarlanmıştır. 2022 yılında kooperatiflerin ve diğer üretici örgütlerinin kurduğu 74 şirket et endüstrisinde 7.4 milyar euro ciro yapmıştır. Kooperatif tabanlı bu şirketler kooperatif üyesi çiftçilerin ürettiği damızlık, besilik ve kasaplık hayvanların satışını gerçekleştirirler. Bir kısmı mezbaha ve et parçalama tesisi de kurmuştur. Canlı hayvan pazarlayan şirketler aynı zamanda üreticilere üretim teknolojileri ve piyasa gelişmeleri konusunda yol gösterirler.

Süt hayvancılığı yapan üreticilere ait kooperatiflerin kurduğu 156 şirket, 2022 yılında 17.6 milyar euro ciro yapmıştır. Kooperatif tabanlı bu şirketlerin 28 tanesi toplanan sütü işlemek için sanayi tesisleri kurmuştur.

Geriye kalan şirketler kooperatiflerden teslim aldıkları sütü işleme tesislerine nakletmektedir.

2012 yılında Almanya'da kooperatifçiliği teşvik etmek, kooperatifçilik konusunda yapılan bilimsel araştırmalara maddi katkı sunmak, aynı konuda yetişkin eğitimi ve mesleki eğitim faaliyetlerini desteklemek amacıyla bir vakıf kurulmuştur (Raiffeisen Stiftung). Vakıf özellikle tarım alanındaki kooperatiflerin gelişmesine katkı sunmaktadır. Kar amacı gütmeyen bu oluşum Alman Raiffeisen Kooperatifleri Birliği tarafından fonlanmaktadır⁴⁷.

Almanya'daki damızlık sığır örgütleri şunlardır:

- Damızlık Sığır Birlikleri
- Suni tohumlama merkezleri
- Embriyo transfer tesisleri
- Süt performans ve kalite testleri için kurulan organizasyonlar
- Veri merkezi (Verden'de)

Hayvancılıkta dikey örgütlenme son derece güçlüdür. Alman Canlı Hayvan Birliği (BRS)⁴⁸, damızlık etçi/sütçü/kombine sığır ve domuz yetiştiren örgütlerin üyesi olduğu çatı örgütleri buluşturan bir tepe organizasyon şeklinde yapılandırılmıştır. Alman Performans ve Kalite Testi Birliği (DLQ) ile birlikte çalışır. Üyeleri şunlardır:

- Alman Damızlık Sığır Yetiştiricileri Federasyonu-ADR
- Alman Etçi Damızlık Sığır Yetiştiricileri Federasyonu-BDF
- Alman Holstein Birliği-DHV
- Alman Domuz Üretici Birlikleri Federal Örgütü-ZDS

45- <https://kpmg.com/de/en/home/insights/overview/economic-key-facts-germany.html>

46- <https://tradingeconomics.com/germany/agriculture-value-added-percent-of-gdp-wb-data.html#:~:text=Agriculture%2C%20forestry%2C%20and%20fishing%2C,compiled%20from%20officially%20recognized%20sources.>

47- Raiffeisen Stiftung (Raiffeisen Vakfı) => <https://www.raiffeisen-stiftung.de>
www.raiffeisen.de (Alman Raiffeisen Kooperatifler Birliği web sitesi)

48- <https://www.rind-schwein.de/brs-cattle/cattle-en.html>

Not: Türkiye'de tarımsal kooperatifçiliği kırsal topluma anlatmak ve Raiffeisen Stiftung'la benzer bir misyonu ifa etmek için kurulmuş bir dernek veya vakıfa rastlamadık. Türkiye Tarım Kredi kooperatifleri Merkez Birliği tarafından kurulmuş olan TAREKSAV web sitesini incelediğimizde Vakfın kuruluş amacının kağıt üzerinde çok geniş tutulduğu, ancak faaliyet raporu yayınlamadığı, fiili olarak TTK çalışanlarının eğitim çağındaki çocuklarına burs vermekle sınırlı bir faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. www.tareksav.org.tr

BRS'nin organları incelendiğinde çeşitli teknik departmanlarla birlikte bir de "Politika ve Yasama" ile ilgili bir birim oluşturulduğu görülür. Mesleki ve sektörel örgütlerde genellikle kurulan bu tür birimlerin görevi resmi otoriteler nezdinde sektörü temsil ederek lobi faaliyetleri yürütmek ve sektörü ilgilendiren mevzuat çalışmalarına iştirak etmektir. Dikkat çeken diğer konu da örgüt içerisinde "Genç Damızlıkçılar" adıyla müstakil bir yapı oluşturulmuş olmasıdır. Sütçü ve etçi damızlık temsilcileri arasında ayrı ayrı temsil edilen genç damızlıkçıların görevi genç damızlıkçıların birbirleri ile temas ve işbirliğine teşvik edilmesi, ulusal ve uluslararası irtibatlar çevre edinme (networking), ulusal düzeyde yarışmalar ve eğitim organizasyonları yapmak, hayvancılık fuarları kapsamında yapılan damızlık hayvan yarışmaları için kılavuzlar hazırlamak, yine bu yarışmalarda görev alacak hakemleri belirlemek gibi görevleri vardır⁴⁹.

2.8.3.3 Federal Gıda ve Tarım Bakanlığı (BMEL)

Almanya Federal Gıda ve Tarım Bakanlığı (BMEL) teşkilatını incelediğimizde Bakanlığın idari yapısına ilişkin bazı özellikler dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi Bakan Yardımcılarının atama usulü, ikincisi Bakanlığa eklenmiş olan danışma kurulları, üçüncüsü de Bakanlığın etkileşim halinde olduğu çok sayıda enstitü, araştırma kuruluşu, federal kurumlar ve bağımsız teşekküllerin varlığıdır.

Almanya'da Federal Hükümetin organları olan Federal Bakanlıklarda Bakan Yardımcısı olarak görev yapan görevliler iki gruba ayrılıyor. Birinci gruptakiler (Staatssekretärin-Daimi Bakan Yardımcısı) Bakanlığın faaliyet alanında formasyonu ve kariyeri olan bürokratlar. Federal Bakanlıklarda bu unvanı taşıyan bir kişi oluyor. Bunların görevi, Türkiye'de geçmişte görev yapan müsteşarlar gibi, Bakanlık bünyesindeki farklı hizmet birimleri arasında koordinasyonu sağlamak. İkinci gruptakiler ise (Parlamentarische Staatssekretärin-Milletvekili Bakan Yardımcısı) sayıca birden fazla olabiliyor. Milletvekili Bakan Yardımcıları,

unvanlarından anlaşılacağı üzere, Federal Meclis'te (Bundestag) aktif milletvekili olan, dolayısıyla siyasi kimliği olan kişiler arasından, ilgili Bakan'ın görüşü alınarak, Başbakan'ın teklifi ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile atanıyorlar. Bu ikincilerin sorumluluğu görev yaptıkları bakanlıkla parlamentodaki ihtisas komiteleri arasında iletişim ve işbirliğini sağlamak. Tahmin edileceği üzere bu ikincilerde mesleki formasyon ve kariyerden ziyade siyasi temsil yetkinliği aranıyor. BMEL'de bir Daimi Bakan Yardımcısı ile iki Milletvekili Bakan Yardımcısı görev yapıyor. Daimi Bakan Yardımcısı'nın özgeçmişi incelendiğinde içinde organik tarım ve kooperatifçiliğin de yer aldığı uzun bir tarım kariyerinin içinde yetişmiş olduğu görülüyor⁵⁰. Türkiye'de Bakanlıklarda Müsteşarlık ünvanının ortadan kaldırılmasından sonra görev yapmaya başlayan Bakan Yardımcılarının çoğu zaman sadece siyasi kimliği olan insanlardan oluşması nedeniyle üst yönetimde sektörel ve bürokratik tecrübesi olan, çalıştıkları kurumun kültürüne aşina insan eksikliğinin ortaya çıktığı, bu nedenle Bakanlıkların kurumsal kapasitelerinin zayıfladığı yönünde eleştiriler dile getirilmektedir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde, Almanya'daki Federal Bakanlık teşkilatının teknik sorumluluklar ile siyasetin beklentileri arasında bir denge arayışıyla oluşturulduğu söylenebilir. Böyle bir idare mimarisinin Türkiye'ye göre daha avantajlı olacağı ortadadır.

BMEL'in irtibatlı olduğu 5 adet Bilimsel Danışma Kurulu mevcuttur:

- Kırsal Kalkınma Danışma Konseyi
- Gübre ve İlişkili Konularda Bilimsel Danışma Kurulu,
- Ormancılık Politikası Bilimsel Danışma Kurulu
- Biyoçeşitlilik ve Genetik Kaynaklar Bilimsel Danışma Kurulu
- Tarım Politikası, Gıda ve Tüketicinin Korunması Bilimsel Danışma Kurulu

Bu Komiteler kendi faaliyet alanları ile ilgili bulguların bilimsel değerlendirmesini yaparak Bakanlığa uzman görüşü verir, karar alıcılara tavsiye ve önerilerde

49- <https://www.rind-schwein.de/brs-cattle/young-breeders-en.html>

50- https://www.bmel.de/DE/ministerium/organisation/staatssekretaere/staatssekretaere_node.html

bulunurlar. Bir fikir vermesi bakımından, yukarıdaki listenin son sırasında yer alan Kurul'un 2005 yılında hayvancılık yatırımları ile ilgili Bakanlığa verdiği tavsiyelerden biri şudur: Hayvan yoğunluğunun yüksek olduğu bölgelerdeki çiftlikler hayvan sayısının artmasına yol açacak nitelikteki yatırımları için yatırım desteklerinden faydalandırılmamalıdır⁵¹.

Bu kurulların yapısı incelendiğinde Kurul üyelerinin birbirinden çok farklı profillerden oluştuğu (temsilde çoğulculuğa son derece riayet edildiği) anlaşılmaktadır. Bu tespitimizi örneklendirmek için Kırsal Kalkınma Danışma Konseyi üyelerinin bazılarını ve komitede temsil ettikleri kurumları aşağıda sıralıyoruz:

- Göttingen-Kassel Üniversitesi Kırsal Sosyoloji Bölüm Başkanı
- Alman Kırsal Kadınlar Derneği Federal Başkanı
- Neubrandenburg Uygulamalı Bilimler Üniv. Hukuk Fak. temsilcisi
- Waldeck-Frankenberg Bölgesi Göçmen Komisyonu Üyesi
- Erlbach Belediye Başkanı
- İstihdam Araştırmaları Enstitüsü temsilcisi
- Aşağı Saksonya Zanaatkarlar Odası bölge temsilcisi
- Katolik Kırsal Gençlik Hareketi Federal Başkanı
- Johann Heinrich von Thünen Kırsal Çalışmalar Enstitüsü Müdürü

2.8.3.4 Özet

Almanya'da hayvancılığın sektörel ana çizgilerini tespit etmeye çalıştığımızda göze çarpan ilk özellik kırsal alanlardaki gelişmiş altyapıdır. Ulaşım, sağlık ve haberleşme hizmetleri köylere kadar götürülmüştür. Kırsal alanları kentlerle bağlayan lojistik altyapısı son derece gelişmiştir. Köylerde tren istasyonlarına, otellere, lokanta ve kafelere rastlamak olağandır. Alman ekonomisinin diğer alanlarında olduğu gibi hayvancılıkta da teknoloji kullanımı yaygındır. Her hayvancılık işletmesi güçlü ve zengin bir makine parkı ile donatılmıştır.

%61

Almanya'da tarım arazilerinin %61'inde yem bitkileri yetiştiriliyor, üretilen tahılın %60'ı yem sektöründe kullanılıyor.

Hayvancılık işletmeleri genellikle aile çiftliği tarzında, kadın ve erkeğin beraber çalıştığı yapılardır. Büyük işletmeler dahil, sağımhanelerde makinalı sağım yapanlar genellikle kadınlardır. Çoğu durumda kadın ve erkek işletmede birbirini tamamlayan roller üstlenmiştir. Türkiye'nin aksine hayvancılık fuarları, sadece erkeklerin değil, çocuklarıyla birlikte bütün ailenin ziyaret ettiği ihtisas organizasyonlarıdır. Yaşlanan çiftçi ebeveyn yorucu çiftlik işlerinden uzaklaşsa da muhasebe gibi masa başından yürütülebilecek konularda çiftliği devralan yeni aileye yardımcı olur.

Ülkedeki tarım arazilerinin %61'inde yem bitkileri yetiştirilmesi, üretilen tahılın %60'ının yem sektöründe kullanılması hayvancılığın tarım içindeki kuvvetli yerini göstermesi bakımından önemlidir. Sektördeki yatay ve dikey yönlü güçlü örgütlenme ve kooperatiflerin sektörel ekonomideki yüksek payı dikkat çekicidir (sütte 2/3, ette 1/3). Ülkedeki genel yüksek düzeyli ihtisaslaşma genetik konusunda (damızlık hayvan, sperma ve embriyo üretiminde) hayvan ırkları etrafında örgütlenme şeklinde tezahür etmektedir.

Araştırma enstitülerinin sayıca çokluğu ve dinamizmi belirgindir. Federal Gıda ve Tarım Bakanlığının danışma kurullarıyla desteklenen bilim odaklı çalışma tarzı ve çoğulcu yönetim üslubu Alman demokrasisinin kamu idaresindeki genel yaklaşımını yansıtmaktadır.

51- <https://www.bmel.de/EN/ministry/organisation/advisory-boards/FutureOfLivestock.html>

2.9.Dünya Hayvancılığına Dair Tespitler (Özet)

Son 60 yılda;

- Dünya nüfusu 2,57 kat artarken, hayvan varlığında ortalama 3 kat artış yaşanmıştır. Aynı dönemde tavuk varlığındaki artış 7 kat olarak gerçekleşmiştir.
- Dünya sığır varlığında lider ülke Brezilya, aynı zamanda en büyük sığır eti ihracatçısıdır.
- Hayvan başına verimlerdeki artış sığırda %40, süt üretiminde ise %54'tür.
- Dünya et üretimi 5 kat büyüyerek 340 milyon tona ulaşmıştır.
- Sığır etinin toplam içindeki oranı yarı yarıya azalırken, domuz etinin payı aynı seviyede kalmış, tavuk etinin payı 3 kattan fazla artarak domuz etini yakalamış, koyun etinin payı yarıdan fazla düşmüş, manda ve keçi etinin payı değişmemiştir.

Değişen dinamiklere baktığımızda;

- Dünya et tüketiminin;
%37'si tavuk etinden,
%36'sı domuz etinden,
%20'si sığır etinden,
%3'ü koyun etinden,
%2'si keçi etinden, aynı oranda manda etinden sağlanmaktadır.

- Dünya şarküteri pazar büyüklüğü 484 milyar dolardır. Şarküteri ürünlerinde genel olarak sığır eti kullanımı düşük olup, örneğin Fransa'da üretilen şarküteri ürünlerinin %84'ü domuz etinden imal edilmektedir.
- Dini inançları gereği domuz eti tüketmeyen ülkelerde ise et tüketiminin ortalama %67'si tavuk eti, %20'si sığır eti, %8'i koyun eti, %5'i de keçi etidir.

Bu ülkelerde son 30 yılda tavuk etinin payı %44'den %67'ye yükselirken, sığır etinin payı %27'den %20'lere gerilemiştir.

- Müslüman nüfuslu ülkeler ile domuz eti tüketmeyen diğer ülkelerde toplam et tüketimi içinde tavuk etinin payına baktığımızda; Malezya'da %87, Suudi Arabistan'da %86, Mısır'da %85, Endonezya'da %82, İsrail'de %72, Fas'ta %54, Türkiye'de %52, Pakistan'da ise %49'dur.
- Büyükbaş hayvan eti üretimi 2023 yılında 76 milyon ton olup bunun %49'unu 4 ülke/ ülke grubu gerçekleştirmektedir: ABD, AB, Brezilya, Çin.
- Sığır etinde uluslararası ticaret hacmi üretimin %20'si kadardır (yıllık 11-13 milyon ton). İhracatçı ülke sayısı son derece sınırlı olup ABD, AB, Brezilya ve Arjantin ihracatın %65'ini gerçekleştirmektedir.
- Dünya canlı koyun ticareti 12 milyon baş civarındadır,
- 2023-30 yıllarında dünya et tüketiminin %14 artması beklenirken, en büyük artışın tavuk etinde gerçekleşmesi, bunu sırası ile domuz eti ve sığır etinin izlemesi öngörülmektedir.
- Dünya süt üretimi 930 milyon ton'dur. Üretimin %81'i inek sütüdür. 2022 yılında üretilen 753 milyon ton inek sütünün 1/3'ü üç ülkede gerçekleşmiştir: Hindistan, ABD, Çin.
- FAO istatistiklerine göre Çin, Pakistan ve Türkiye son 20 yılda süt üretimini en çok artıran ülkeler olarak, en büyük 10 süt üretici ülke arasına girmişlerdir.
- Uluslararası ticarete konu hayvan genetik ürünlerinin ticaret hacmi 2023 yılında 7,7 milyar dolar olarak gerçekleşirken, 2032 yılı öngörüsü 14,78 milyar dolardır.

• Dünyanın en büyük hayvansal ürünler ihracatı yapan, süt üretimi, sığır ve kırmızı et ticaretinde lider ülkelere baktığımızda;

- Geniş arazi varlığı ve meralara sahip olmaları ve/veya yem hammaddeleri üretim kapasitelerinin çok büyük oluşu,
- Tarım arazilerinin büyük kısmının hayvansal üretim için ayrılmış olması,
- Üretici örgütlenmesinden finansa erişime, teknoloji kullanımından gen kaynaklarındaki verimliliğe, pazara ulaşımdan yatırım kanallarına, arazi yönetiminden devletin sistematik yapısına kadar sektöre son derece bütüncül bir bakış açısının olması,
- Kırmızı et tüketiminde önemli üretici ve ihracatçı ülkelerde; yurtiçi tüketimin sığır eti ile karşılanması yönünde bir önceliğin olmaması, aksine bunun sınırlı tutulması, toplam tüketimde kişi başı sığır eti tüketim payının %20'lerde bulunması dikkat çekicidir,
- Sözleşmeli üretimin son derece yaygın uygulanması (ABD kanatlı ve yumurta sektöründe sözleşmeli üretim %80, sığırdan %20, meyvelerde %63),
- Aile işletmelerinin son derece yaygın olması (ABD'de tarımsal işletmelerin %88'i aile işletmesi iken AB genelinde bu oran %93'lere çıkmaktadır.)
- Sığır yetiştiriciliğinde meralardan geniş ölçüde yararlanılmaktadır. Fransa'da süt sığırlarının %92'si merada otlamakta, %87'si yılda 170 günden fazla merada kalmaktadır. İrlanda'da arazilerin %52'si daimi meradır. Almanya'da sığırların %31'inin meraya erişimi vardır.
- Kırsaldan göç arttıkça araziler boş kalmamakta, büyük işletmeler mevcut arazileri kiralayarak ölçekleri büyötmektedir.
- Süt sanayicileri aynı zamanda yem üreticisi değildir.

%37

Dünya et tüketiminin %37'si
tavuk etinden sağlanıyor.







3

TÜRKİYE'DE
HAYVANCILIK



Ülkemizdeki hayvancılığı analiz ederken; TÜİK tarafından yayınlanan hayvan sayıları, kesimler ve deri sayıları arasındaki orantısızlık, Tarım ve Orman Bakanlığı (Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü-GKGM) tarafından kaydı tutulan iller arası hayvan hareket istatistikleri arasındaki uyumsuzluğa dikkat çekmek istiyoruz.

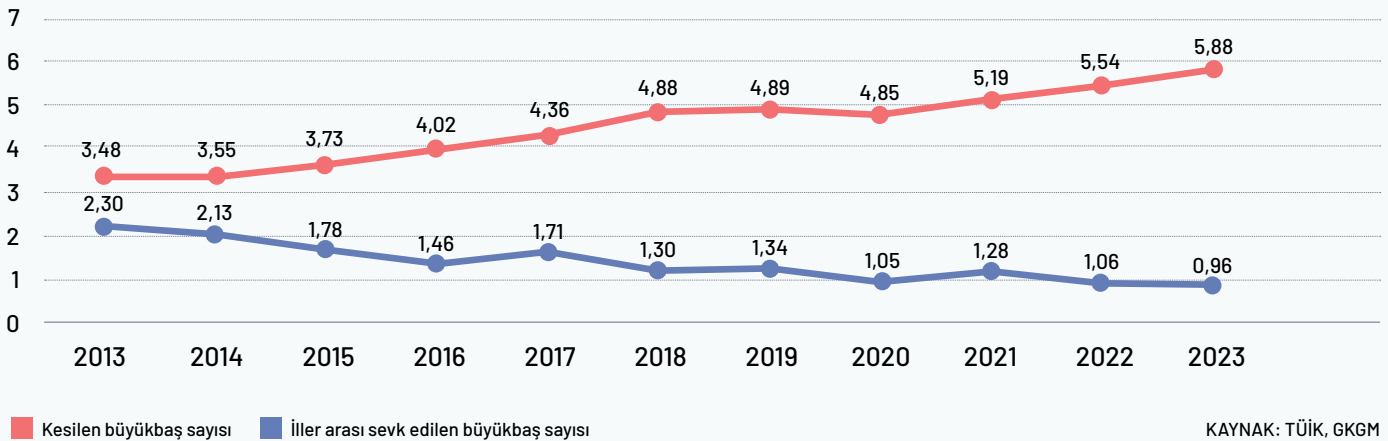
Aşağıda verilen grafikte görüleceği üzere 2013-2023 yılları arasında Türkiye’de kesilen büyükbaş hayvan sayısı 3,48 milyon baştan 5,88 milyon başa yükselmiş görünmektedir. Diğer bir ifadeyle, TÜİK’e göre, bu dönemde Türkiye’de kesilen büyükbaş hayvan sayısında 2,40 milyon başlık (%68) bir artış gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, GKGM tarafından verilen iller arası büyükbaş hayvan hareket istatistiklerine göre 2013 yılında 2,30 milyon baş hayvan hareketi varken, 2023 yılına geldiğimizde bu sayı 960 bin başa kadar düşmüş görünmektedir. Aradaki fark 1,34 milyon baştır (%58). İller arası büyükbaş hayvan hareketi %58 azalmışken kesilen büyükbaş hayvan sayısının % 68 artmış olması dikkat çekicidir.

Rakamlar arasındaki uyumsuzluğu izah edebilecek bir kaç ihtimal vardır. Bunlardan birincisi, son yıllarda faaliyete geçen yüksek kapasiteli yeni besi işletmelerinin çoğunlukla nüfusun yüksek olduğu İç ve Batı Anadolu’da kurulmuş olmasıdır. Nitekim raporun ileriki bölümlerinde paylaştığımız Türkiye canlı hayvan

varlığının bölgeler arası dağılımına ilişkin istatistikler bu görüşümüzü teyit etmektedir. İç ve Batı Anadolu bölgelerinde kurulan bu işletmelerin Doğu Anadolu illerinden besi danası tedarik etmekten ziyade ithal besi sığırı beslemeleri ve besisi tamamlanan hayvanların kesimlerinin büyük oranda aynı il sınırları içindeki kesimhanelerde yapıyor olması mümkündür. Böyle bir durumda iller arası hayvan hareketlerinde bir miktar azalma görülmesi makul kabul edilebilir. Ancak Türkiye’nin büyükbaş hayvan ithalat rakamları incelendiğinde 2010-2023 döneminde ithal edilen besilik ve kesimlik büyükbaş hayvan sayısının yıllık ortalama 425 bin başa karşılık geldiğini görüyoruz. Bu rakam iller arası hayvan sevki ile kesilen hayvan sayısı arasında giderek açılan ve son on yılda 1.2 milyondan (2013) 5 milyona (2023) çıkan farkı izahta son derece yetersiz kalmaktadır.

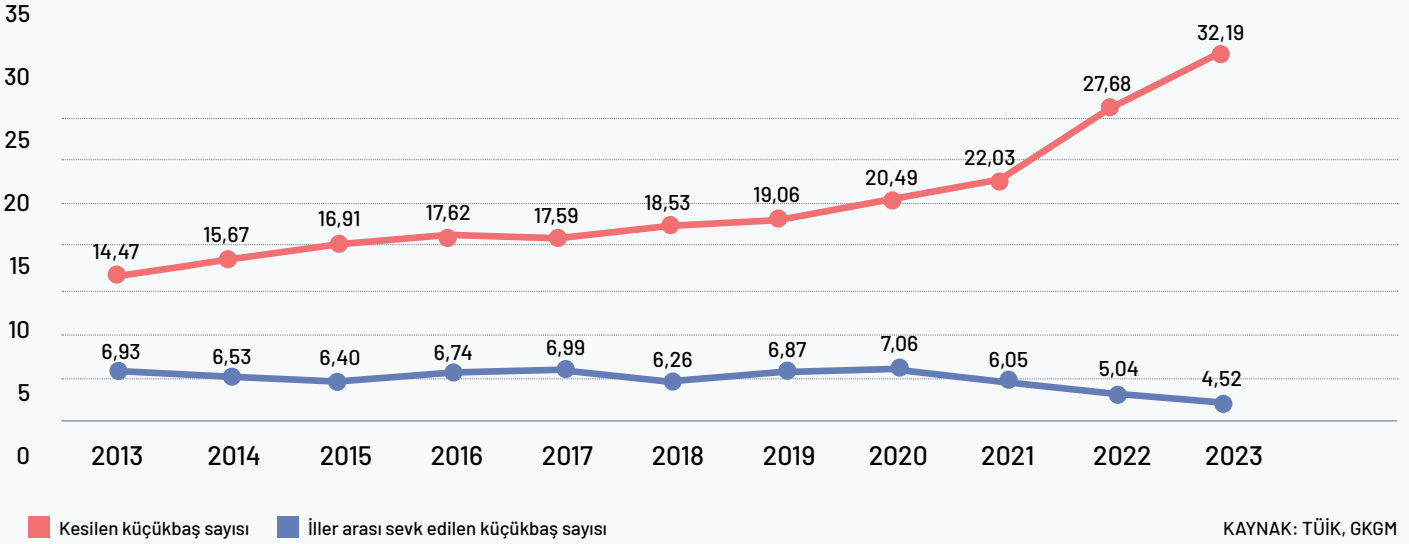
Bu konuda akla gelen diğer bir ihtimal, iller arasında çeşitli nedenlerle gerçekleşen kayıt dışı (kaçak) hayvan sevkinin zaman içinde çok yüksek seviyelere ulaşmış olmasıdır. Tarım ve Orman Bakanlığının son dönemde yol kontrol istasyonları kurarak hayvan hareketlerini geçmişe göre daha sıkı bir denetime tabi tuttuğunu hatırladığımızda “kayıt dışı hayvan hareketinin çok artmış olabileceği” tezi de pek ikna edici görünmemektedir.

Grafik-29: Kesilen ve İller Arası Sevk Edilen Büyükbaş Hayvan Sayıları (Milyon Baş)



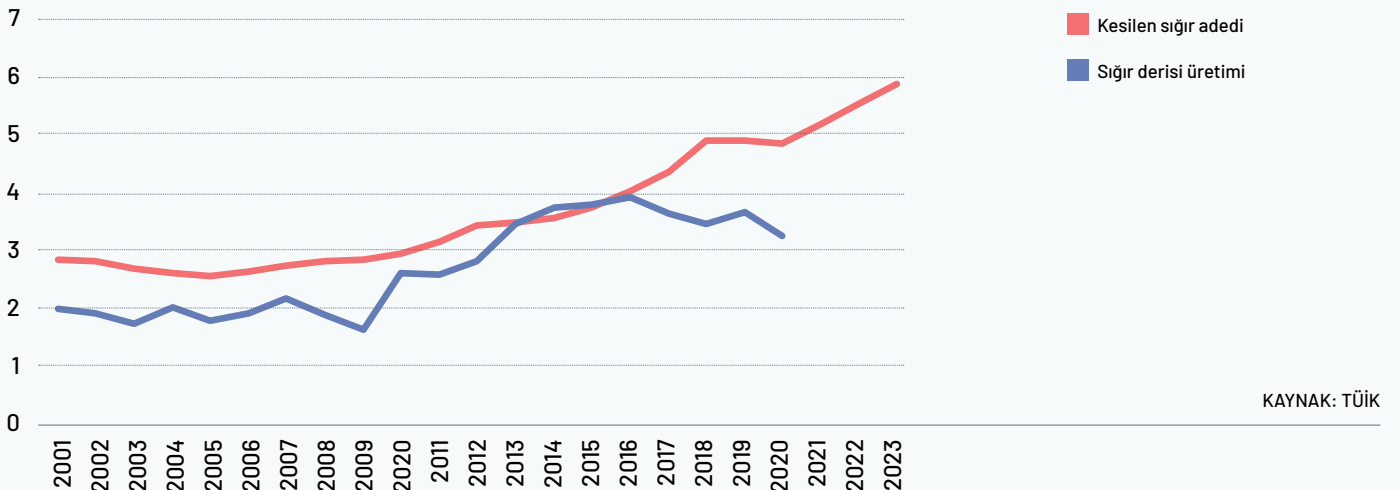
Benzer bir durum küçükbaş hayvan kesimi ve iller arası küçükbaş hayvan hareketleri için de geçerlidir. Büyükbaş hayvanlardan farklı olarak küçükbaşta kesim rakamları ile iller arası hayvan hareketleri arasındaki fark 2020 yılından itibaren çok kısa bir sürede açılmıştır.

Grafik-30: Kesilen ve İller Arası Sevk Edilen Küçükbaş Hayvan Sayıları (Milyon Baş)



Kanaatimize göre ülkemizdeki hayvan sayıları yanında son yıllarda kesilen büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayıları (dolayısıyla üretilen kırmızı et miktarı) TÜİK istatistiklerinde verilen rakamların çok altındadır. Buna diğer bir delil de sığır kesimleri ile deri sayıları arasındaki uyumsuzluktur.

Grafik-31: Kesilen Sığır Sayısı ve Üretilen Sığır Derisi Adedi (Milyon Adet)



Kağıt üzerindeki hayvan sayısının fiili durumu yansıtmamasının önemli nedenlerinden biri faiz indirimli Ziraat Bankası kredisi kullanacak ve tarımsal desteklere başvuracak olanların avantajlı duruma geçmek için hayvan varlıklarını olduğundan fazla gösterme eğiliminde olmalarıdır. Bakanlığın “küpe affı” olarak bilinen suistimale açık uygulamaları bu tür suistimalleri teşvik etmektedir.

Özetle; takip eden bölümlerde paylaşılan ve Türkiye’deki canlı hayvan varlığı, hayvan kesimleri ve kırmızı et üretimi ile ilgili resmi verilere dayanarak yapılan hesaplamalar yukarıda düşülen not çerçevesinde değerlendirilmelidir. Büyükbaş hayvan varlığına dair resmi rakamlar ile saha analizlerimizde görülen işletme kapasite kullanım oranları arasında uyumsuzluk sektör paydaşları arasında yaygın olarak paylaşılan bir kanaattir.

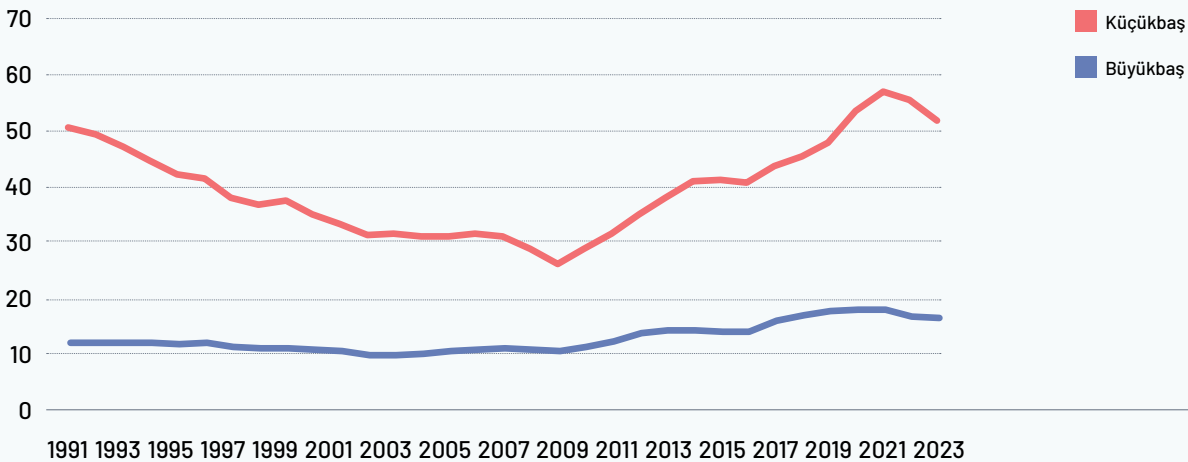
Türkiye’de hayvancılık alanındaki veri ve istatistiklerin tartışmalı olması sektörün yapısal sorunlarından biri

olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle konu raporun ilerleyen bölümlerinde bu boyutuyla ele alınmış, veri ve istatistiklerin iyileştirilmesine ilişkin bazı öneriler sunulmuştur.

3.1 Canlı Hayvan Varlığı

Canlı hayvan varlığının 1991 yılından bugüne izlediği gelişim seyri incelendiğinde dönem başında 12.34 milyon baş olan büyükbaş hayvan envanterinin iki binli yılların başına gelindiğinde %13’lük bir daralma ile 10.69 Milyon başa düşmüş olduğu, takip eden yıllarda görülen küçük dalgalanmalara rağmen ana eğilimin artış yönünde geliştiği, 2023 yılı itibariyle sayının 16.58 milyon baş olduğu görülmektedir. Dolayısıyla 32 yıllık zaman aralığında (1991-2023) büyükbaş hayvan varlığımızda net 4.24 milyon başlık (%34) bir artış gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Aynı dönemin başında 51,20 milyon olan küçükbaş (koyun+keçi) varlığımız ise 2009 yılına kadar gerilemiş, bu tarihten sonra hızlı bir toparlanma göstermiştir (TÜİK).

Grafik-32: Türkiye Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Envanteri (Milyon Adet)



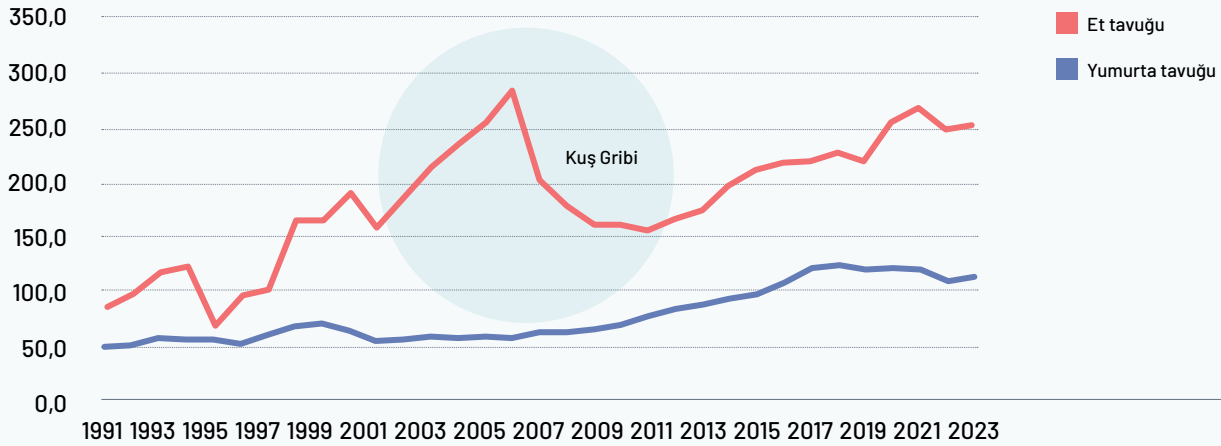
KAYNAK: TÜİK

%8,5



Son 3 yılda sığır sayısı %8,5 civarında düşmüştür.

Grafik-33: Türkiye Yumurta ve Et Tavuğu Sayısı (Milyon Adet)



KAYNAK: TÜİK

2010 yılından bugüne yaşanan gelişmelere biraz daha yakından baktığımızda; sığır varlığımızın 11 milyon 369 bin 800 baş iken 2023 yılı sonunda 16 milyon 421 bin 256 başa ulaştığı görülmektedir. Bu rakamlara göre son 13 yılda sığır varlığındaki artış % 44 civarında gerçekleşmiştir. Ancak, 2020 yılında 17 milyon 965 bin 482 başa ulaşarak bugüne kadarki en yüksek rakamı gören sığır sayısı son 3 yılda %8,5 civarında düşmüştür.

Resmi istatistiklere göre küçükbaş hayvan sayımızda 13 yıllık artış oranı %78'dir. Bu dönemde koyun sayısı %82 artarken, keçi sayısı %64 artış göstermiştir.

Aynı dönemde kanatlı sayısında %57 artış gerçekleşmiş olup yumurta tavukçuluğundaki büyüme (%61), et tavukçuluğuna göre (% 55) biraz daha yüksektir.

2010 yılından itibaren son 11 yılda küçükbaş hayvan sayısında, 2016 yılı hariç tutulursa, kesintisiz bir büyüme görülmektedir. 2021 yılından itibaren ise gıda enflasyonu ile mücadele etmek için et ve süt fiyatlarını baskılayıcı politikaları öne çıktığından üreticiler zarar etmeye başlamış ve sürülerini büyütme yerine kesim yaparak küçülmeyi tercih etmişlerdir. Bu nedenle bu dönemde hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvan sayılarında düşüş dikkat çekmektedir.

Hayvan sayılarındaki değişim tek başına önemli olmakla birlikte; ülkemiz et arz güvenliği açısından karkas verimliliği dahil nüfus, göçmen sayısı ve turizmin yansımalarının talep üzerindeki etkileri ile birlikte yorumlanması gerekir.

Canlı tavuk varlığında envanter gelişimi genel olarak yukarı yönlüdür. Ancak 2005 yılı sonunda ortaya çıkan kuş gribi vakaları o dönem sektöre büyük zarar vermiştir. Takip eden yıllarda tüketimde yaşanan büyük daralmadan ötürü etlik tavuk sayısı üçte bir oranında düşmüş, zamanla sektör toparlanmıştır. Yumurta tavuğu sayısının 2007-2017 aralığında hızla artarak 50 milyon seviyesinden 120 milyon seviyelerine çıktığı, 2017'den itibaren bu seviyelerde kalarak yatay bir seyir izlediği gözlenmektedir.

Canlı hayvan sayılarında özellikle 2021 yılı itibarı ile yaşanan düşüşler sektörün sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Genel beklenti, uygulanan destekleme ve teşvik politikaları ile hayvan sayılarında artış olması ve hayvancılığın gıda arz güvenliğine katkı vermesi iken canlı hayvan varlığındaki iniş ve çıkışlar piyasadaki fiyat istikrarsızlığına ve karlılık sorunlarına işaret etmektedir.

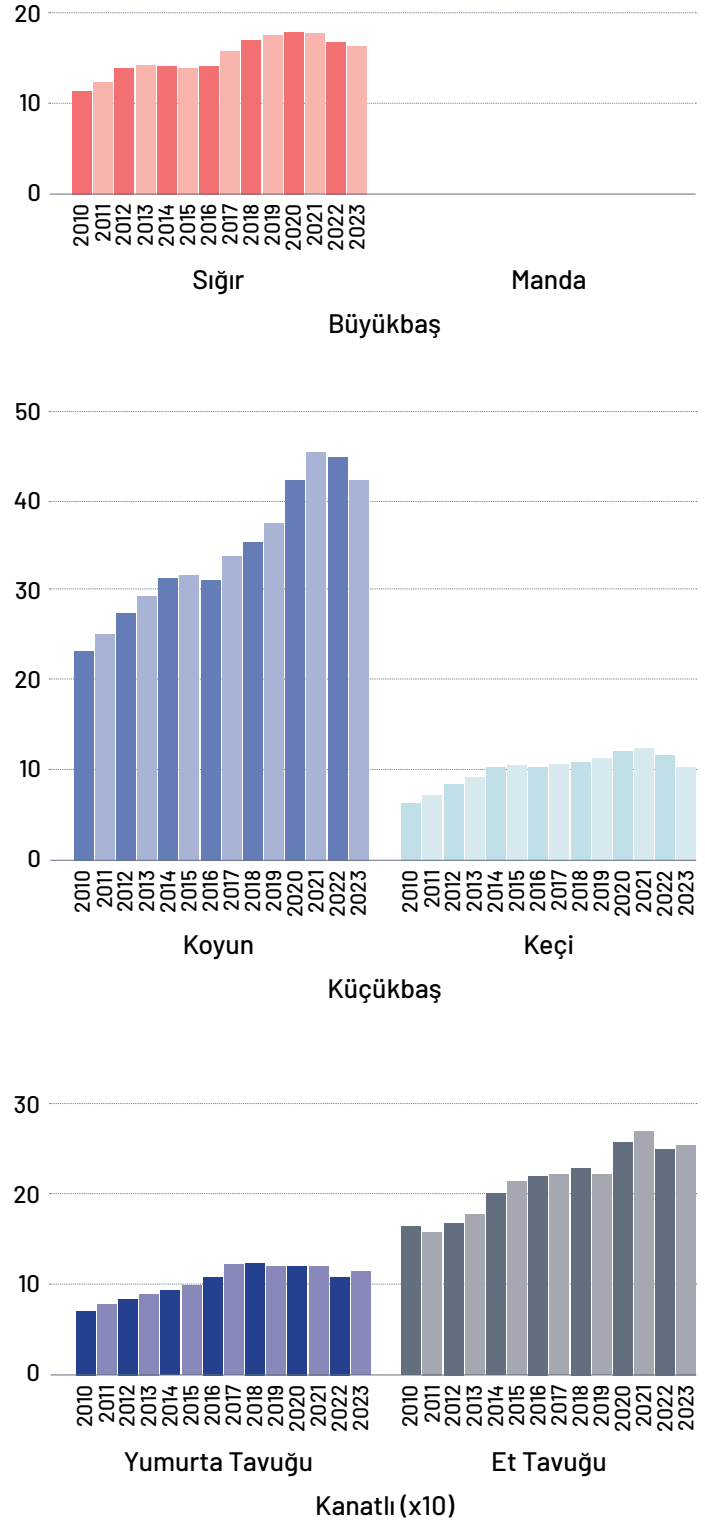
3.2 Et Üretimi

Canlı hayvan varlığında ve hayvan başına elde edilen karkas et verimindeki gelişmelere bağlı olarak, Türkiye'de et üretimi 1961 yılından bugüne 10 kat artış göstererek 468 bin tondan 4.76 milyon tona çıkmış, sektörün büyüme hızı dünya ortalamasının 2 katı olmuştur. 2010-2023 dönemindeki üretim artışı ise %102 olmuştur.

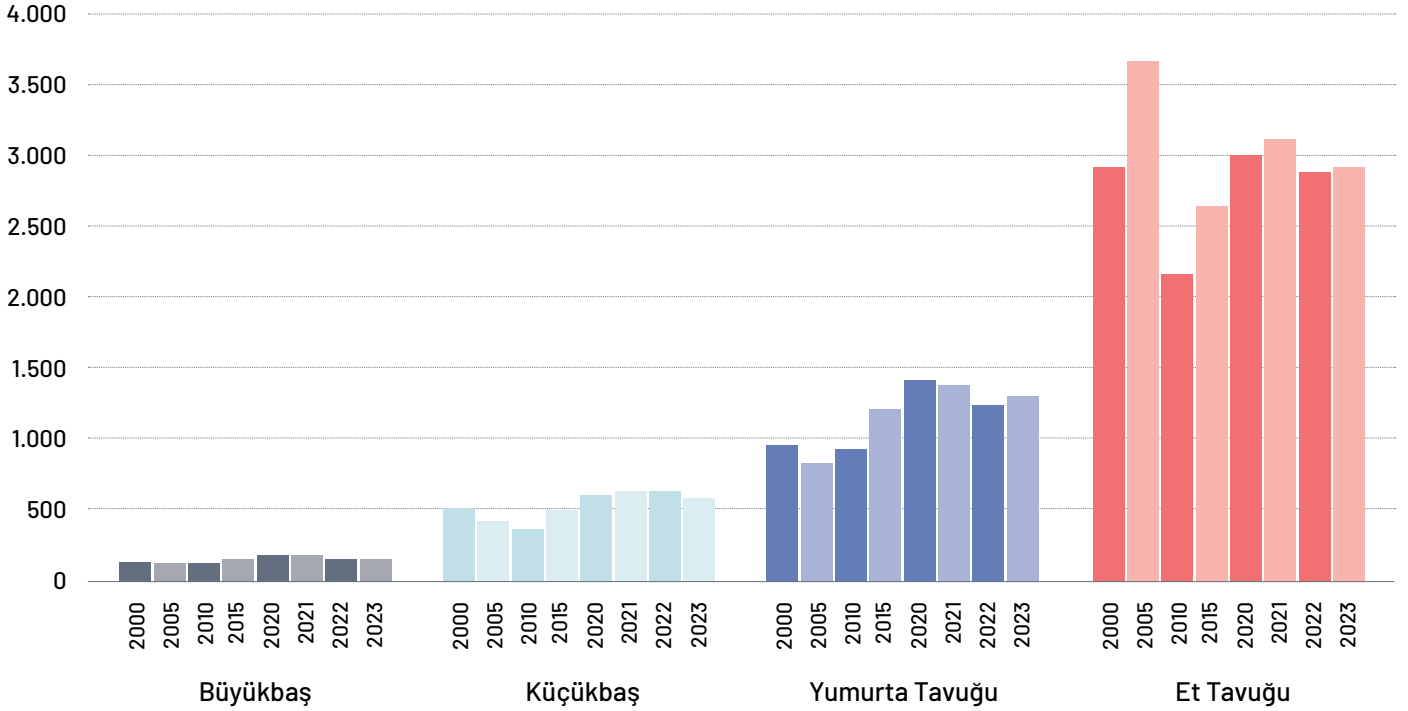
2010-2022 aralığında tavuk eti ihracatı dört kattan fazla artış göstermiş, 150 bin tonun altında olan ihracat rakamı 600 bin tonu aşmıştır. Kanatlı eti üretimindeki artışta büyüyen iç tüketim yanında istikrarlı olarak artan ihracat da etkili olmaktadır.

Türkiye kırsalında yaşanan çözülme ve artan kentleşme ile birlikte et üretimi giderek entansif bir karakter

Grafik-34: Türkiye Canlı Hayvan Varlığı (Milyon Baş)



Grafik-35: 1.000 Kişiyeye Düşen Canlı Hayvan Sayısı



KAYNAK: TÜİK

Canlı hayvan varlığımız nüfus ve tüketimle doğru orantılı artmıyor.

kazanmış, zamanla üretimdeki ağırlık koyun etinden tavuk ve sığır etine kaymıştır. Öyle ki 1961 yılında Türkiye’de üretilen her 100 kg etin 52 kilogramı koyun eti olduğu halde bugün bu rakam 12 kilograama kadar düşmüştür. Aynı dönemde üretimde tavuk etinin payı ise %13’ten %49’a yükselmiştir.

2023 yılı itibariyle Türkiye’de tavuk etinden sonra en fazla üretilen et sığır etidir. (%35). 1961’den bugüne keçi etinin üretimdeki payı %11’den %3’e düşerken manda etinin payı ise %3’ten neredeyse sıfır seviyesine inmiştir.

Et üretimini sürükleyen unsur talepteki artıştır. 1961 yılında Türkiye’de kişi başına tüketilen et miktarı 17 kg’dır. Artan nüfus, iktisadi gelişmelere bağlı olarak zaman içinde yükselen satın alma gücü ve 1980’lerden

itibaren büyüyen turizm sektörü et tüketiminin önemli oranda artmasına yol açmıştır.

2023 yılına geldiğimizde Türkiye’de kişi başı et tüketimi 51 kg’a ulaşmıştır. Bu rakamın 22 kg’ı tavuk eti, 20 kg’ı sığır eti, 7 kg’ı koyun eti, 2 kg’ı keçi etinden oluşmaktadır.

İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı’nın verilerine göre Türkiye’de geçici koruma statüsünde yaşayan Suriyeli sayısı 3 Ekim 2024 itibarıyla yaklaşık 3,1 milyondur. Bu rakamı da tüketici nüfusa dahil ettiğimizde kişi başı et tüketimimiz 49 kg olmaktadır.

Et tüketiminde turizm dinamikleri de önemlidir. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre 2023

yılında Türkiye'yi ziyaret eden yabancı turist sayısı 49,2 milyon, yurtdışında yerleşik vatandaşlarımızdan Türkiye'yi ziyaret edenlerin sayısı ise 18,6 milyon olmuştur (toplam 68 milyon ziyaretçi). Yurtdışında yerleşik Türkler 20 gün ve üzeri ortalama konaklama gerçekleştirirken yabancıların kalış süreleri 8,5 ile 9,5 gün arasındadır. Bu tüketici grubu için yıllık ortalama 60 kg et tüketimi varsaydığımızda yurtdışından ülkemize gelen ziyaretçilerin Türkiye'de bulundukları süre içinde yaklaşık 135 bin ton et tükettikleri hesaplanmıştır. Bu tüketim de dikkate alındığında Türkiye'de kişi başı yıllık et tüketiminin 46-47 kg arasında olduğunu söylemek mümkündür.

46-47 kg'lık kişi başı tüketim, dünya ortalaması (43 kg) ile karşılaştırıldığında geline nokta olumludur. Diğer taraftan gelişmiş ülkelerle, örneğin, ABD'nin 101 kg'lık (2023, perakende) tüketimi ile mukayese edildiğinde ise

henüz alınacak önemli bir mesafe olduğu görülmektedir. Bununla birlikte kişi başı sığır eti tüketiminin 2017 yılında yakalanan 15 kg seviyelerinden sonra takip eden yıllarda 8-10 kg rakamlarına kadar düştüğünü, istatistiklerde 2023 yılı için verilen kişi başına 20 kg sığır eti tüketiminin gerçeği yansıtmadığını söyleyen yayınlar da mevcuttur⁵². Et endüstrisinde faaliyet gösteren firmaların yetkilileri de kendi satış rakamlarındaki gerilemeden yola çıkarak bu görüşü teyit etmektedir.

2010 yılından 2020 yılına kadar geçen 11 yılda kesilen yıllık büyükbaş hayvan sayısı 3,94 milyon baş iken 2021-2023 döneminde sayı 5,53 milyon baş olmuştur. Küçükbaş hayvanlarda da benzer bir durum söz konusu olup anılan dönemlerde kesilen yıllık ortalama hayvan sayısı 16,27 milyon baştan 27,30 milyon başa yükselmiştir. Bu da kesimlerdeki artışı vurgulaması açısından önemlidir.

Tablo-14: Kesilen Hayvan Sayıları

	Sığır	Manda	Koyun	Keçi
2010	2.932.054	19.126	9.691.041	2.244.760
2011	3.126.378	19.127	10.700.807	2.391.246
2012	3.421.960	19.967	10.755.777	2.841.307
2013	3.457.477	21.465	11.194.725	3.273.444
2014	3.525.209	23.899	11.991.640	3.681.199
2015	3.706.346	25.713	12.808.697	4.097.340
2016	3.993.893	27.663	13.277.503	4.346.611
2017	4.334.034	29.476	13.244.903	4.346.713
2018	4.844.711	32.389	14.133.170	4.392.427
2019	4.856.517	35.695	14.546.576	4.513.264
2020	4.812.902	40.929	15.801.021	4.692.010
2021	5.134.441	51.925	17.125.163	4.907.371
2022	5.480.489	62.285	21.563.828	6.112.179
2023	5.811.698	69.597	25.437.813	6.753.478

KAYNAK: TÜİK

52- https://apps.fas.usda.gov/newgainapi/api/Report/DownloadReportByFileName?fileName=Poultry%20and%20Products%20Annual_Ankara_Turkiye_TU2024-0041.pdf

Son 10 yıllık periyotta büyükbaş hayvan kesim sayılarında yıllık ortalama 200-300 bin baş arasında artış görülürken; 2018 yılındaki 500 bin baş civarı artış ile 2021-23 arasındaki yıllarda 300 bin başın üzerindeki yıllık artışlar kayda değerdir. Aynı şekilde küçükbaş hayvan kesimlerine baktığımızda koyun kesimlerinde son 4 yıldır sırayla 1 milyon 300 bin, 3 milyon 500 bin ve 4 milyon adet üzerindeki artış, keçi kesimlerinde son iki yılda sırayla 1 milyon 200 bin baş ve 600 bin baş artış görülmesi hayvancılıkta yaşananları analiz açısından son derece önemlidir.

**Kesilen
hayvan sayısı
%46 oranında
artmıştır.**

TÜİK verilerine göre; 2021-2023 yılları arasında büyükbaş hayvan varlığı 1,5 milyon baş, küçükbaş hayvan varlığı 5,2 milyon baş olmak üzere hayvan varlığımız 6,7 milyon baş gerilemiştir.

Kesilen hayvan sayısı analiz edildiğinde aynı dönemde kesilen toplam hayvan sayısının 22 milyondan, 10,2 milyon baş artarak 32,2 milyon başa çıktığı görülmektedir. Kesilen hayvan türlerine göre dağılıma bakıldığında ise sığır %19, manda %114, koyun %79 ve keçi kesimi %53 oranında artmıştır. Bir başka deyişle, kesilen hayvan sayısı %46 oranında artmıştır.

Tablo-15: Nüfus ve Et Üretimi

	2010	2015	2020	2021	2022	2023
Nüfus	73.722.988	78.741.053	83.614.362	84.680.273	85.279.553	85.372.377
Kırsal Nüfus (%)	%29	%26	%24	%23	%23	%23
Kentsel Nüfus (%)	%71	%74	%76	%77	%77	%77
Et üretimi - ton	2.355.844	3.149.017	3.980.428	4.249.110	4.663.266	4.760.413
Koyun Eti	186.121	249.863	345.639	385.933	489.354	569.066
Keçi eti	42.846	69.757	90.443	94.555	115.938	128.989
Sığır eti	647.067	862.098	1.341.446	1.460.719	1.572.747	1.670.606
Manda eti	3.785	5.300	8.424	10.831	13.586	15.386
Tavuk Eti	1.444.059	1.909.276	2.136.263	2.245.770	2.417.995	2.328.791
Hindi eti	31.965	52.722	58.212	51.301	53.646	47.575
Et üretimi (%)	100	100	100	100	100	100
Koyun Eti	8	8	9	9	10	12
Keçi eti	2	2	2	2	2	3
Sığır eti	27	27	34	34	34	35
Manda eti	0	0	0	0	0	0
Tavuk Eti	61	61	54	53	52	49
Hindi eti	1	2	1	1	1	1

KAYNAK: TÜİK

Tablo-16: Et İthalat ve İhracatı

	2010	2015	2020	2021	2022	2023
Et İthalatı-ton	51.103	20.146	7.204	3.004	844	35.769
Koyun Eti	0	0	0	0	0	0
Keçi eti	0	0	0	0	0	0
Siğir eti*	50.658	19.164	5.714	1.506	502	35.167
Manda eti	0	0	0	0	0	0
Tavuk Eti	446	887	1.433	1.490	341	603
Hindi eti	0	95	58	8	0	0

* Karkas et eşdeğeri. Kemiksiz et ithalat rakamları 0,8'e bölünerek karkas et eşdeğerine çevrilmiştir.

Et İhracatı-ton	139.417	337.765	485.427	549.203	612.153	430.914
Koyun Eti	3	11	16	373	621	1
Keçi eti	0	0	0	1	0	0
Siğir eti	66	40	501	981	467	69
Manda eti	0	0	0	0	0	0
Tavuk Eti	138.395	334.006	476.054	540.137	603.645	425.476
Hindi eti	953	3.707	8.856	7.712	7.420	5.368

KAYNAK: TÜİK



Tablo-17: Et Tüketimi

	2010	2015	2020	2021	2022	2023
Et tüketimi*- ton	2.267.530	2.831.398	3.502.204	3.702.910	4.051.956	4.365.268
Koyun Eti	186.118	249.852	345.623	385.560	488.733	569.065
Keçi eti	42.846	69.757	90.443	94.554	115.938	128.989
Sığır eti	697.659	881.222	1.346.658	1.461.244	1.572.782	1.705.704
Manda eti	3.785	5.300	8.424	10.831	13.586	15.386
Tavuk Eti	1.306.110	1.576.158	1.661.642	1.707.124	1.814.691	1.903.917
Hindi eti	31.012	49.110	49.414	43.597	46.226	42.207
*Üretim+ithalat-ıhracat						
Et tüketimi %	100	100	100	100	100	100
Koyun Eti	8	9	10	10	12	13
Keçi eti	2	2	3	3	3	3
Sığır eti	31	31	38	39	39	39
Manda eti	0	0	0	0	0	0
Tavuk Eti	58	56	47	46	45	44
Hindi eti	1	2	1	1	1	1
Kişi başı et tüketimi kg	31	36	42	44	48	51
Koyun Eti	3	3	4	5	6	7
Keçi eti	1	1	1	1	1	2
Sığır eti	9	11	16	17	18	20
Manda eti	0	0	0	0	0	0
Tavuk Eti	18	20	20	20	21	22
Hindi eti	0	1	1	1	1	0

KAYNAK: TÜİK

TÜİK istatistiklerine göre 2023 yılında kırmızı et üretimimiz 2.384.047 ton'dur. Cumhurbaşkanlığı 2025 Yılı Bütçesinde verilen 2023 yılı kırmızı et üretimi de TÜİK rakamı ile uyumlu olup 2.384.047 ton'dur. Tarım ve Orman Bakanlığı 2024-2028 yılı Strateji Belgesinde ise aynı yıl için verilen kırmızı et üretim rakamı 1.830.000 tondur. Cumhurbaşkanlığı ve TÜİK ile Tarım ve Orman Bakanlığı rakamları arasındaki fark izaha muhtaçtır.

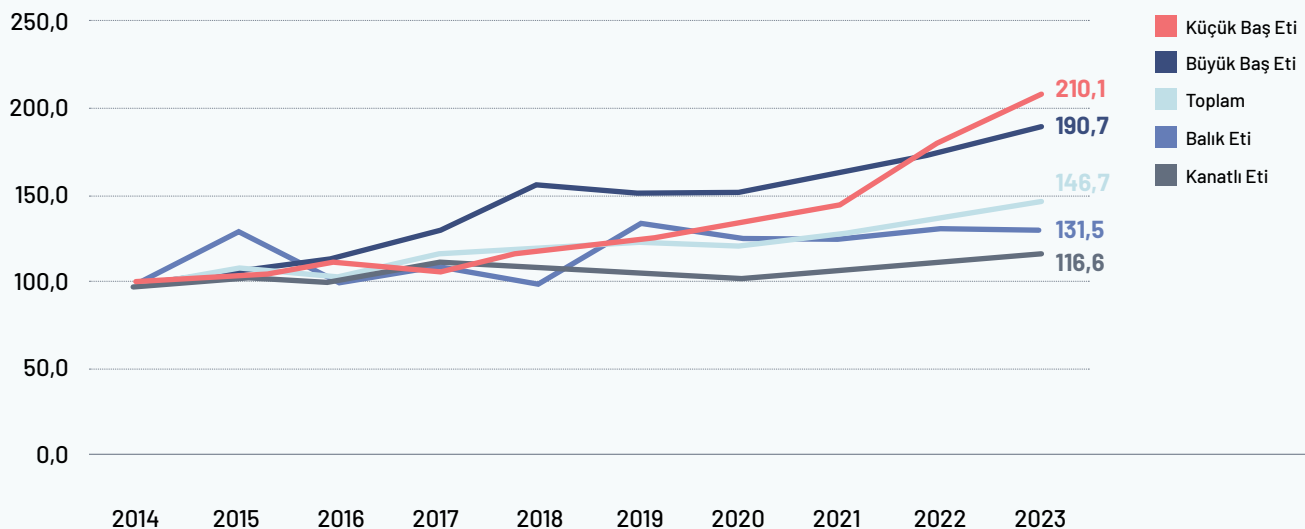
Güncel piyasa şartlarına baktığımızda Türkiye'nin önümüzdeki yıllar boyunca da sığır etinde, karkas et, kesimlik ve besilik sığır formunda süregelen ithalatı devam ettirmek zorunda kalacağını söyleyebiliriz. Bu kanaate varmamızın başlıca iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi; Et ve Süt Kurumu tarafından 2024 yılı boyunca devam ettirilen karkas et ve kesimlik dana ithalatına kısa süreli ara verildiği durumlarda bile iç piyasada karkas et fiyatlarının yükselmeye başlamış olmasıdır. Bu durum kırmızı ette arz açığının devam ettiğinin açık bir göstergesidir. Türkiye'nin bir süreden beri yaşamakta olduğu ekonomik krizin etkileri ortadan kalktıkça tüketicilerin bugün için daralmış olan kırmızı et talebinin artacak olması da kırmızı et ithalatına önümüzdeki yıllarda da devam etmek durumunda kalacağımıza ilişkin tahminimizin ikinci gerekçesidir.

Tablo-18: TOB ve Cumhurbaşkanlığı Kırmızı Et Üretim Hedef/Tahminleri

	TOB 2024-2028 Stratejik Plan Kırmızı Et Üretim Hedefleri (ton)	Cumhurbaşkanlığı 2025 Yılı Bütçesi Kırmızı Et Üretim Hedefleri (ton)	Fark (ton)
2023	1.830.000	2.384.047	554.047
2024	1.730.000	2.041.000	311.000
2025	1.760.000	2.328.000	568.000
2026	1.790.000	2.387.000	597.000
2027	1.810.000	2.417.000	607.000
2028	1.830.000	-	-

Burada en önemli husus et tüketimi içinde büyükbaş, küçükbaş ve kanatlı eti tüketim paylarıdır. Ülkemiz halen et tüketiminin %39'luk kısmını büyükbaş hayvan etinden karşılamaktadır. Kanatlı etinin tüketimde payı %44 iken küçükbaş etinin payı %17 civarındadır.

Grafik-36: Türkiye Kişi Başı Et Tüketim Endeksi (2014=100)



Özellikle büyükbaş hayvancılıkta mera varlığı, kaba yem üretim potansiyeli ve geniş arazileri ile rekabetçi olan, aynı zamanda üretim ve ihracatta lider ülkelerle kıyasladığımızda, et üretimi içinde sığırın payı ABD’de % 29, Brezilya’da %34 iken ülkemizde % 39’larda olması arz güvenliği ve sürdürülebilirlik açısından büyük risk teşkil etmektedir. (Not: Arjantin’de kişi başı sığır eti tüketimi kanatlı etinin rekabetçi ürün fiyatlamaları nedeniyle son 24 yılda 65 kg’dan 45 kg’a düşmüştür⁵³.) Zira sığır eti üretim maliyeti diğerlerine göre yüksektir. Kaba yem potansiyeli, mera varlığı ve arazi ölçek kapasiteleri ile karşılanamayan ihtiyaç, yüksek bedeller ödenerek ithalat yoluyla giderilmeye çalışılmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki tüketim kalemleri ile mukayese edildiğinde küçükbaş etinin toplam tüketim içindeki payının artırılması zorunlu görülmektedir.

Kırmızı et tüketiminde önemli bir başlık ise şarküteride kullanılan et kaynağı meselesidir. Şarküteri üretiminde en çok büyükbaş etinin kullanılması arz ve talep dengesi açısından önemlidir.

MÜSİAD’ın Cumhurbaşkanlığı için hazırladığı kırmızı et konulu bir çalışmada, Türkiye’de üretilen ısıl işlem görmüş et ürünleri (şarküteri ürünleri) hacmi 286.075 ton olarak verilmektedir. Sektör birliği üyelerinden alınan bilgiye göre, Türkiye’de şarküteri imalatında kullanılan etin %60’ının kanatlı eti, %40’ının sığır eti olduğu ifade edilmektedir⁵⁴. Bu iki veriyi birlikte değerlendirdiğimizde Türkiye’de şarküteri imalatı için (286.075 ton x 0,40) 114.430 ton sığır eti kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. 114.430 ton sığır eti (% 20 kemik, soğutma ve parçalama firesi hesabıyla) yaklaşık 143 bin ton karkas ete karşılık gelmekte, bu ise sığır başına ortalama 320 kg karkas et hesabıyla, 447 bin baş canlı sığırdan elde edilen etin şarküteri imalatında kullanıldığını göstermektedir. (Şarküteri imalatında kullanılan etin bir kısmının fermentasyon ve kurutma

Türkiye’de, et tüketimi içinde sığır etinin payı hayvancılıkta gelişmiş ülkelere göre çok yüksektir. Bunun sürdürülebilirliği zordur. Şarküteride büyükbaştan ziyade daha fazla kanatlı ve küçükbaş eti kullanılmalıdır.

gibi işlemler nedeniyle fire olarak kaybolduğu düşünüldüğünde, üretimde kullanılan taze etin 114.430 tonun üstünde olduğunu varsaymak mümkündür). 447 bin baş canlı sığır, Et ve Süt Kurumu’nun 2025 yılı ithalatı için planladığı 520 bin baş besilik sığır adedi ile karşılaştırılabilir bir rakamdır. Dolayısıyla şarküteri sektörünün sığır eti talebi azaldığı ölçüde taze et olarak tüketime sunulacak miktar artacaktır. Küçükbaş hayvan etinin bir ölçüde şarküteri imalatına yönlendirilebilmesi halinde sığır eti arzında kısmi bir genişleme mümkün hale gelebilecektir.

Et ve Süt Kurumu tarafından üretilen Adana köfte, Kasap köfte, Misket köfte, İnegöl köfte gibi ürünlerde %20 oranında, Pasin ızgara köftede ise %100 oranında küçükbaş eti kullanılmaktadır. Sucuk ve salam ise büyükbaş eti kullanılarak imal edilmektedir.

3.3 Süt Üretimi

Et üretimindeki yüksek ivmeli büyüme her ne kadar çiğ süt üretiminde görülme de süt üretiminde de kayda değer artışlar gerçekleşmiştir. 1980 yılından itibaren 2000’li yılların başına kadar yatay bir seyir izleyen süt üretimi, 2003 yılından itibaren artarak 2023 yılında 21.5 milyon tonu bulmuştur. Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de süt üretiminde sığırın payı çok yüksektir (%93).

53- https://apps.fas.usda.gov/newgainapi/api/Report/DownloadReportByFileName?fileName=Livestock%20and%20Products%20Annual_Buenos%20Aires_Argentina_AR2024-0013.pdf

54- Sektöründe faaliyet gösteren 3 zincir marketin satış rakamlarından yola çıkılarak yapılan bir araştırmaya göre şarküteri sektöründe sığır etinin payı %25’e kadar düşmüştür.

Süt üretiminin artışında; uygulanan teşvik ve hibe projeleri ile modern süt işletmelerinin kurulmasına bağlı olarak sağılan inek sayısının artması yanında Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından teşvik edilen suni tohumlama faaliyetleri ile sığır varlığımızın süt verimliliğinin önemli ölçüde ıslah edilmesi, süt verimi yönünden genetik ilerleme sağlanması ve ithal edilen yüksek verimli kültür ırkı düvelerin (Holstein, Simmental vb. ırkların) sığır varlığımız içinde giderek daha büyük bir oran teşkil etmesi etkili olmuştur. Suni tohumlama rakamlarında görülen dalgalanmalar piyasa istikrarsızlıklarının bir yansımasıdır. Üreticiler para kazanamadıkları dönemlerde suni tohumlama maliyetine katlanmak istememekte, özellikle süt fiyatlarının görece yüksek seyrettiği dönemlerde ise suni tohumlama amaçlı kaynak ayırmaya daha istekli olmaktadır.

Süt meselesi aynı zamanda et meselesidir. Sütte istikrar olmaz ise ette istikrar olmaz.

Tablo-19: Türkiye Çiğ Süt Üretimi

Sığır ve Manda Sütü			Koyun-Keçi Sütü		Toplam
	Üretim (Milyon ton)	Pay (%)	Üretim (Milyon ton)	Pay (%)	
2010	12,45	92%	1,09	8%	13,54
2011	13,84	92%	1,21	8%	15,06
2012	16,02	92%	1,38	8%	17,40
2013	16,71	92%	1,52	8%	18,22
2014	17,05	92%	1,58	8%	18,63
2015	17,00	91%	1,66	9%	18,65
2016	16,85	91%	1,64	9%	18,49
2017	18,83	91%	1,87	9%	20,70
2018	20,11	91%	2,01	9%	22,12
2019	20,86	91%	2,10	9%	22,96
2020	21,81	93%	1,69	7%	23,50
2021	21,43	92%	1,77	8%	23,20
2022	19,96	93%	1,61	7%	21,56
2023	20,00	93%	1,48	7%	21,48

KAYNAK: TÜİK

Son 10 yıl içinde çiğ süt üretimi %20 civarında artarken, 2022-23 yıllarındaki düşüş dikkat çekmektedir. Piyasada yaşanan fiyat istikrarsızlığı ve süt fiyatlarının üreticiyi memnun etmemesi sonucu kesilen hayvan sayısındaki artış, büyükbaş hayvan sayısındaki azalma neticede süt üretim miktarlarında da düşüşe sebep olmuştur.

Her ne kadar kültür ırkı ve melez (kültür ırkı-yerli melezi) sığır oranının yükselmesi hayvan başına süt veriminin artması bakımından olumlu olsa da dünyada olduğu gibi ülkemizde de süt amaçlı sığır yetiştiriciliği için yaygın olarak kullanılan Holstein ırkı sığır besleme ve bakım konularında fazladan bilgi ve ihtimam isteyen narin bir hayvan olup mera hayvancılığına çok uygun değildir. Bu nedenle yetiştirildiği yörenin şartlarına adapte olmuş, besleme maliyeti düşük yerli sığır ırklarının ıslah programlarında değerlendirilmesi, özellikle dağlık bölgelerde mera hayvancılığına uygun vasıfta, hastalıklara ve olumsuz iklim şartlarına dirençli yeni sığır ırklarının geliştirilebilmesi bakımından önemli bulunmaktadır. Biyoçeşitliliğin muhafaza edilmesi açısından da yerli sığır ırklarımızın korunması önemlidir. Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü'nün bu amaçla araştırma-geliştirme çalışmaları yürütmesi (halk elinde ıslah projelerini desteklemesi) olumludur.

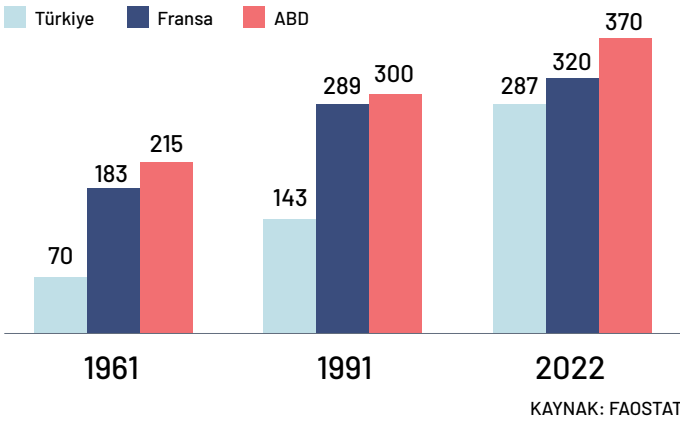
Tablo-20: Tür ve Irklarına Göre Büyükbaş Hayvan Sayıları

	Sığır - Kültür		Sığır - Kültür melez		Sığır - Yerli		Manda		
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Toplam
2000	1.806.000	17	4.738.000	43	4.217.000	39	146.000	1,33	10.907.000
2001	1.854.000	17	4.620.000	43	4.074.000	38	138.000	1,29	10.686.000
2002	1.859.786	19	4.357.549	44	3.586.163	36	121.077	1,21	9.924.575
2003	1.940.506	20	4.284.890	43	3.562.706	36	113.356	1,14	9.901.458
2004	2.109.393	21	4.395.090	43	3.564.863	35	103.900	1,02	10.173.246
2005	2.354.957	22	4.537.998	43	3.633.485	34	104.965	0,98	10.631.405
2006	2.771.818	25	4.694.197	43	3.405.349	31	100.516	0,91	10.971.880
2007	3.295.678	30	4.465.350	40	3.275.725	29	84.705	0,76	11.121.458
2008	3.554.585	32	4.454.647	41	2.850.710	26	86.297	0,78	10.946.239
2009	3.723.583	34	4.406.041	41	2.594.334	24	87.207	0,80	10.811.165
2010	4.197.890	37	4.707.188	41	2.464.722	22	84.726	0,73	11.454.526
2011	4.836.547	39	5.120.621	41	2.429.169	19	97.632	0,78	12.483.969
2012	5.679.484	41	5.776.028	41	2.459.400	18	107.435	0,76	14.022.347
2013	5.954.333	41	6.112.437	42	2.348.487	16	117.591	0,80	14.532.848
2014	6.178.757	43	6.060.937	42	1.983.415	14	122.114	0,85	14.345.223
2015	6.385.343	45	5.733.803	41	1.874.925	13	133.766	0,94	14.127.837
2016	6.588.527	46	5.758.336	40	1.733.292	12	142.073	0,99	14.222.228
2017	7.804.588	48	6.536.073	41	1.602.925	10	161.439	1	16.105.025
2018	8.419.204	49	7.030.297	41	1.593.005	9	178.397	1,03	17.220.903
2019	8.559.855	48	7.554.625	42	1.573.659	9	184.192	1,03	17.872.331
2020	8.838.498	49	7.594.127	42	1.532.857	8	192.489	1,06	18.157.971
2021	8.824.784	49	7.641.100	42	1.384.659	8	185.574	1,02	18.036.117
2022	8.295.825	49	7.324.866	43	1.231.265	7	171.835	1	17.023.791
2023	8.070.159	49	7.303.667	44	1.047.430	6	161.749	0,97	16.583.005

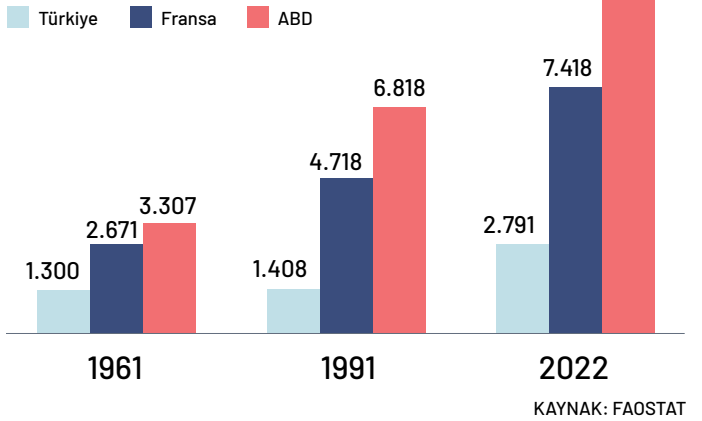
3.4 Hayvan Başına Verimlilik

Türkiye’de 1961’de 70 kg olan sığır başına ortalama karkas et verimi tedricen artmış ve 2022 yılında 287 kg’a ulaşmıştır. Özellikle son dönemde sığır envanteri içinde kültür ırkı sığır oranının artması ile karkas et veriminde önemli iyileşmeler sağlanmıştır. Bugünkü karkas verimi ABD’nin hayli gerisinde olsa da Fransa’ya yaklaşmış durumdadır.

Grafik-37: Sığırda Karkas Verimi (kg/baş)



Grafik-38: Süt Verimi (İnek, kg/yıl)



İnek başına süt veriminde elde edilen gelişmeler karkas et verimi kadar olumlu değildir. 2022 yılı istatistiklerine göre 2.791 kg olan inek başına yıllık ortalama süt verimi dünya ortalaması seviyesinde olsa da Fransa’nın üçte birinden ve ABD’nin dörtte birinden aşağıdadır.

Kültür ırkı sığır varlığındaki oransal artışa rağmen süt veriminde gelişmiş ülkelerin hayli gerisinde olmamız büyük ölçüde hayvan bakımı ve besleme konusundaki eksiklerimizle ilişkilidir.

Süt hayvancılığı gelişmiş ülkelerde et sığircılığına göre daha büyük ölçeklerde, yan iş olmaktan ziyade asıl iş olarak yapılan, kalifiye işgücü ile yürütülen bir hayvancılık türüdür. Süt hayvancılığında başarı hayvanların doğumdan başlayarak her fizyolojik dönemin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde beslenmesi, meme sağlığının korunması için usulüne uygun sağım ve temizlik yapılması, yaz döneminde sıcaklık stresi ile mücadele edilmesi gibi dikkatle yönetilmesi gereken çok sayıda parametre ile yakından ilişkilidir. Kaba yem

açığı ile birlikte özellikle küçük ölçekli üretim yapan yetiştiricilerin teknik bilgi noksanlığı bu alandaki sorunların ana kaynağı durumundadır.

3.5 Dış Ticaret

Yurtiçi piyasadaki gelişmelere göre arz açığını gidermek ve piyasa fiyat istikrarını sağlamak amacıyla başta besilik sığır olmak üzere farklı ürün gruplarında ithalat gerçekleştirilmektedir.

İthalatta asıl büyük hacim tutan kalem besilik sığır olup ithalat, kimi zaman özel sektöre bırakılmakta kimi zaman da kamu eliyle gerçekleştirilmektedir. Piyasa fiyatlarının hızla yükseldiği dönemlerde, kısa sürede etkin sonuç alabilmek için kasaplık dana, karkas et ve kemiksiz et ithalatı da söz konusu olmaktadır.

İthalat genellikle gelgitli bir seyir izlemektedir (bkz. tablolar). Sert dalgalanmaların nedeni ithalatın kontrollü yapılma çabasıdır. Bu çaba içinde kimi zaman

ithalat takvimi iyi ayarlanamamakta ve iç piyasadaki sıkışmaya bağlı sert fiyat artışları besilik sığırdaki talep yoğunlaşmasına yol açmaktadır.

Besilik sığırdaki başlıca tedarikçiler Güney Amerika ülkeleridir (Uruguay, Brezilya). Damızlık sığır ithalatı ABD, Almanya, Avusturya, Çekya, Danimarka, Macaristan, Slovakya gibi ülkelere yapılmaktadır. Kesimlik sığır ve et ise genellikle Fransa, Polonya, Macaristan, Çekya ve Slovakya'dan ithal edilmektedir.

2010-2023 yılları arasında yapılan canlı hayvan ve kırmızı et ithalatının parasal karşılığı 10.6 milyar dolar olup yıllık ortalama ithalat 750 milyon dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir.

Gerçekleştirilen 10.6 milyar dolarlık ithalatın 9 milyar Doları (%84) canlı hayvan, 1.6 milyar doları (%16) kırmızı et için ödenen tutardır.

Tablo-21: Türkiye Canlı Hayvan İthalatı (2010-2023)

	KÜÇÜKBAŞ				BÜYÜKBAŞ					
	Damızlık (Bin Baş)	Milyon \$	Damızlık Olmayan	Milyon \$	Damızlık (Bin Baş)	Milyon \$	Besilik (Bin Baş)	Milyon \$	Kesimlik (Bin Baş)	Milyon \$
2010	0,3	0,18	234,7	26,7	19,9	65,5	1,4	1,9	118,6	206,3
2011	1,2	0,54	1446,6	147,5	78,6	293,0	227,9	252,6	164,4	303,2
2012	10,7	3,41	395,0	39,2	48,7	163,8	228,4	252,6	194,4	359,0
2013	30,1	9,04	65,7	6,7	31,9	102,2	130,9	151,3	28,9	44,4
2014	13,2	3,51	2,5	0,2	24,0	73,5	23,6	32,8	2,4	4,1
2015	3,1	0,96	0,0	0,0	48,9	134,4	154,2	164,4	0,0	0,0
2016	5,3	0,97	0,0	0,0	64,1	169,1	407,9	388,4	22,2	29,9
2017	41,5	5,27	239,2	32,0	113,5	254,8	666,9	723,6	115,3	181,5
2018	185,6	28,50	239,9	34,0	116,2	226,2	1211,7	1234,7	132,9	231,5
2019	83,2	13,69	0,0	0,0	17,6	30,4	664,6	629,2	6,9	12,7
2020	71,8	14,04	0,0	0,0	16,8	34,7	384,5	376,0	0,0	0,0
2021	35,4	9,60	0,0	0,0	23,9	53,8	237,8	232,0	0,0	0,0
2022	11,5	3,62	0,2	0,0	20,7	41,6	50,0	57,4	0,0	0,0
2023	5,4	1,48	48,0	3,9	92,8	256,2	650,5	771,8	74,8	135,4
TOPLAM	497,9	94,8	2.671,8	290,3	717,5	1.899,0	5.040,3	5.268,7	860,7	1.508,0

KAYNAK: TÜİK

Tablo-22: Türkiye Kırmızı Et İthalatı (2010-2023)

	Karkas+Kemikli Et			Kemiksiz Et			TOPLAM	
	ton	Milyon \$	\$/kg	ton	Milyon \$	\$/kg	ton	Milyon \$
2010	46.461	228,52	4,92	0	0	0	46.461	228,52
2011	110.731	511,87	4,62	0	0	0	110.731	511,87
2012	25.436	95,98	3,77	0	0	0	25.436	95,98
2013	6.141	24,27	3,95	0	0	0	6.141	24,27
2014	120	0,59	4,89	520	4,67	8,98	640	5,26
2015	11.206	52,59	4,69	6.368	52,33	8,22	17.574	104,92
2016	21	0,08	4,11	5.699	41,55	7,29	5.720	41,64
2017	18.539	83,04	4,48	340	2,24	6,60	18.879	85,28
2018	43.556	182,20	4,18	12.196	77,91	6,39	55.752	260,11
2019	859	3,70	4,31	4.188	22,94	5,48	5.047	26,64
2020	48	0,21	4,33	4.532	26,51	5,85	4.580	26,72
2021	0	0	0	1.205	7,21	5,99	1.205	7,21
2022	0	0,00	0,00	406	3,04	7,50	406	3,04
2023	31.415	191,23	6,09	3.003	22,92	7,63	34.418	214,15
TOPLAM	294.534	1.374,30	4,67	38.459	261,34	6,80	332.990	1.635,60

KAYNAK: TÜİK

Son 10 yılda (2014-2023) hayvancılığa aktarılan destekleri yapılan canlı hayvan ve kırmızı et ithalatı için ödenen döviz tutarları ile karşılaştırdığımızda hayvancılığa aktarılan her 100 ABD Dolarına karşın 83 dolar tutarında ithalat yapıldığı görülmektedir. 2023 yılında ise 1,38 milyar dolarlık ithalata karşın hayvancılık destekleri 490 milyon dolar olmuştur.

2010 yılından 2023 yılı sonuna kadar (14 yıl) yapılan ithalat kalem kalem incelendiğinde yılda ortalama 360 bin baş besilik sığır, 60 bin baş kesimlik sığır, 50 bin baş damızlık sığır, 190 bin baş kesimlik kuzu, 36 bin baş damızlık koyun ve yaklaşık 25 bin ton et ithalatı yapıldığı görülmektedir.

Küçükbaşta ithalat görece sınırlı olup iç piyasadaki kırmızı et fiyatlarına bağlı olarak dönem dönem damızlık koyun ithalatı söz konusu olmaktadır. Daha

seyrek olarak da kesimlik kuzu ithalatı yapılmaktadır. Tedarikçiler genellikle Bulgaristan, Romanya, İspanya, Macaristan ve İspanya'dır. Küçükbaşta kayda değer bir et ithalatı bulunmamaktadır.

ABD Tarım Bakanlığı istatistiklerine göre global ticarete konu olan sığır eti (karkas et) miktarı 10-11 milyon tondur. Türkiye'nin yıllık ortalama 25 bin tonluk ithalatı global sığır eti ticareti içinde kayda değer bir rakam değildir. Dünya ticaretine konu olan canlı sığır sayısı ise yıllık 4-5 milyon baş arasındadır. Bu durumda global ticarete konu olan canlı sığırların %10'unun tek başına Türkiye tarafından ithal edildiği anlaşılmaktadır.

Türkiye açısından canlı hayvan ithalatında en büyük handikap hayvan hastalıklarına bağlı ticaret kısıntılarının ortaya çıkması riskidir. Örneğin 2024 yılı Ekim ayında mavi dil hastalığı nedeniyle

Tablo-23: Hayvancılığa Aktarılan Destekler ve İthalat İçin Ödenen Tutarlar

	Hayvancılık Destekleri (Milyar USD)*	Canlı Büyükbaş ve Küçükbaş+Kırmızı Et İthalatı (Milyar USD)	İthalat/Destekler (%)
2014	1,15	0,12	10%
2015	1,11	0,40	36%
2016	0,93	0,63	68%
2017	1,04	1,28	124%
2018	0,84	2,01	239%
2019	0,84	0,71	84%
2020	1,18	0,45	38%
2021	0,69	0,30	44%
2022	0,61	0,11	17%
2023	0,49	1,38	281%
	8,88	7,41	83%

*Sene başı ve sene sonu TCMB USD satış kurlarının aritmetik ortalaması baz alınarak destekleme tutarları USD kuruna çevrildi.

KAYNAK: TÜİK

Avrupa Birliği ülkelerinden yapılan damızlık sığır ithalatı durdurulmuştur. En büyük ithalat kalekimiz olan besilik sığırda ana tedarikçimiz durumundaki Brezilya'da ortaya çıkacak bir salgın hastalık tedarikte büyük sorunlar yaşanmasına ve az sayıdaki alternatif tedarikçide fiyatların büyük sıçramalar yapmasına neden olabilir.

İhracatçı ülkelerle Türkiye arasında yaşanacak olası siyasi riskler ve krizler de söz konusu ticaretin bir anda durmasına yol açabilir.

Bunun yanında özellikle damızlık hayvan ithalatı yaptığımız gelişmiş ülkelerde (özellikle Almanya'da) canlı hayvanların uzun mesafelere taşınmasına itiraz eden hayvan hakları savunucusu gruplar vardır. Yaz aylarında hava sıcaklığının belirli sınırları aştığı durumlarda da Avrupa Birliği ülkelerindeki veterinerlik otoritelerince Türkiye gibi uzak mesafelerdeki ülkelere

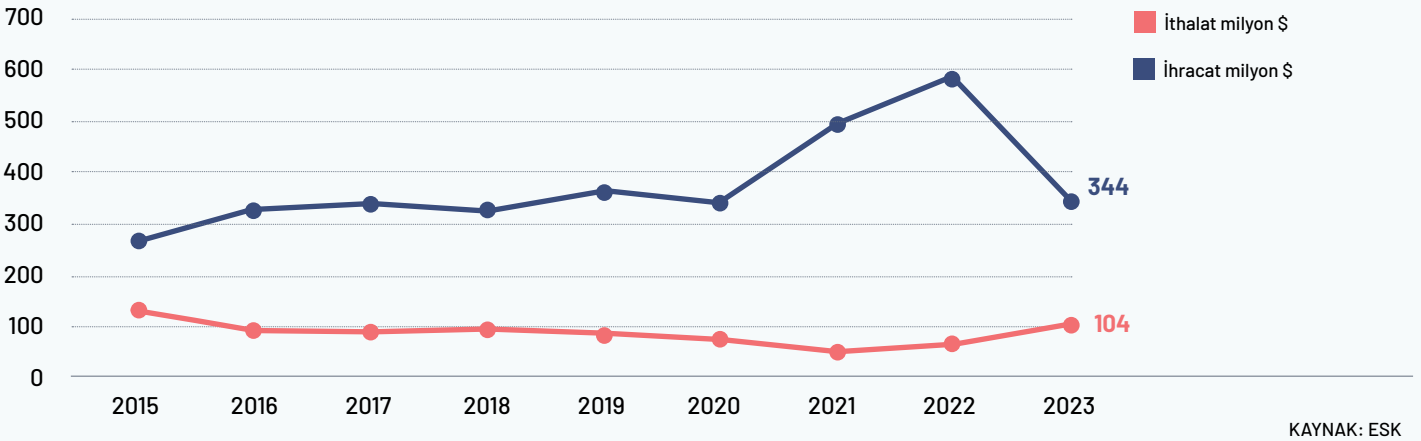
hayvan taşınmasına müsaade edilmemektedir. Türkiye süt ürünlerinde net ihracatçıdır. İhracata konu olan başlıca süt ürünleri süt-kreması, süt tozu, yoğurt, ayran, peynir altı suyu, peynir ve dondurmadır.

2015-2020 aralığında süt ürünleri ithalatı 70-100 milyon dolar arasında seyrederken ihracatımız 300-350 milyon dolar seviyelerinde seyretmiştir.

2021 yılında Türk Lirasında yaşanan sert devalüasyonun ve Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya askeri müdahalede bulunmasının etkisiyle uluslararası piyasalarda tarım ürünleri fiyatları hızla yükselmiş, bu arada süt fiyatları da artmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda Türkiye menşeli süt ürünleri uluslararası pazarlarda rekabet avantajı kazanmış ve 2020'den sonra ihracatımız kısa dönemli bir sıçrama yaparak 2022'de 600 milyon dolar seviyesini görmüştür.

Ancak uluslararası piyasalarda risk algısının azalmasıyla birlikte ihracatımız eski seviyelerine gerilemiş ve 2023 yılında 344 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Süt ürünlerinde 2023 yılı net dış ticaret fazlamız 240 milyon dolardır. Bu rakam 9,2 milyar dolarlık cari süt üretim değeri ile karşılaştırıldığında, üretimin %2,6'sı oranında (0,24/9,2) net ihracat yapıldığı anlaşılmaktadır. Süt ürünlerinde başlıca ihracat pazarlarımız Irak, Suudi Arabistan, Körfez ve Orta Asya ülkeleridir.

Grafik-39: Türkiye Süt Ürünleri Dış Ticareti



Canlı hayvan, et, balık ve süt ürünlerinden oluşan hayvansal ürünler kümesinde dış ticaretimizin genel gidişi nasıl diye toplu bir değerlendirme yapmak istediğimizde son 10 yıl içinde ithalatımızın ihracatımızdan çok daha hızlı arttığını görmekteyiz. Her ne kadar dış ticaret dengemiz artan balık ve balık ürünleri ihracatı sayesinde şimdilik pozitif görünse de canlı hayvan ve kırmızı ette giderek artan dışa bağımlılığın olumsuz etkisiyle mevcut tablo giderek aleyhimize dönmektedir.

Tablo-24: Canlı Hayvan, Et, Balık ve Süt Ürünlerinde Dış Ticaretin Gelişimi (Milyon USD, TÜİK)

Ürün	2014		2023		İthalat Değ.	İhracat Değ.
	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat		
Canlı büyükbaş hayvanlar	110,40	1,99	1.163,00	6,13		
Canlı küçükbaş hayvanlar	3,71	2,08	5,38	4,81		
Büyükbaş hayvan etleri	5,26	0,45	236,05	16,77		
Küçükbaş hayvan etleri	-	0,05	7,21	5,35		
Kümes hayvanlarının et ve sakatatı	1,12	651,04	1,24	699,76		
Balıklar	153,71	596,46	184,89	1.561,36		
Süt ürünleri	159,70	347,49	104,00	344,00		
TOPLAM	433,90	1.599,55	1.701,77	2.638,18	%292	%65

KAYNAK: TÜİK



3.6 Meralar, Kaba ve Karma Yem Sektörü

Hayvansal üretim maliyetleri içinde en önemli gider kalemi yemdir. TÜSEDAD tarafından 100 başlık süt sığırcılığı işletmesi için yapılan güncel (2024/Nisan) bir hesaba göre işletme giderlerinin %67'si hayvan besleme giderlerinden oluşmaktadır⁵⁵. Et ve yumurta tavukları tümüyle, domuz ise büyük ölçüde karma yemle beslenmektedir. Sığır ve koyun-keçi gibi geviş getiren hayvanların ise kaba yem ve karma yem bakımından iyi dengelenmiş bir bileşimle (rasyonla) beslenmeleri gerekmektedir.

Hayvansal ürünlerin pazara uygun fiyatla sunulabilmesi için kaliteli, bol ve uygun fiyatlı kaba/kesif yem arzına ihtiyaç vardır. Özellikle dişi sığırların beslenmesinde kaba yem eksik kaldığında meme ve ayak sağlığı ile ilgili ciddi sorunlar ortaya çıkmakta, bu nedenle işletmelerin tedavi masrafları artmakta, hayvanların üreme performansı (gebe kalma oranı) ve döl verimi düşmektedir.

Kaba yem kaynakları iki gruptur. Bunlardan birincisi doğal çayır-meralar ve yapay meralardır. İkinci grup kaba yem kaynakları ise yem bitkileri olarak bilinen yonca, mısır silajı, çayır otu, tritikale, korunga, fiğ gibi tarla bitkilerinin kurutulmuş veya silolamış

yeşil aksamıdır. Bitkisel üretim artışı olarak kabul edebileceğimiz saman da besin değeri düşük olmakla beraber tahıl tarımının yaygınlığı nedeniyle Türkiye'de yoğun olarak kullanılan bir kaba yemdir.

Karma yem, farklı türde hayvanların beslenme ihtiyaçlarını karşılamak üzere özel olarak formüle edilmiş yem karışımlarıdır. Bu karışımlar, hayvanların yaşına, ırkına, fizyolojik durumuna ve üretim amacına göre belirlenen oranlarda enerji ve protein kaynakları, vitaminler, mineraller ile çeşitli katkı maddelerinden oluşur. Tahıllar genellikle yüksek enerjili yem maddeleridir. Yağlı tohumların işlenmesi ile ortaya çıkan küspeler ise karma yem sanayiinde protein kaynağı olarak kullanılmaktadır. Bu iki temel kaynak dışında sanayide gıda, yem veya enerji üretmek için hammadde olarak kullanılan diğer tarım ürünlerinin işlenmesiyle ortaya çıkan çeşitli yan ürünler de (kepekler, balık unları, melas, posa, DDGS vb) karma yem hammaddesi olarak değerlendirilmektedir.

Hayvancılık, kepek, küspe, posa gibi gıda sanayii atıklarını değerli besin kaynaklarına dönüştürmesi yönüyle gıda sektöründe fiyat istikrarının sağlanabilmesi için önemli bir kaldıraç işlevi görmektedir.

55- <https://www.tusedad.org/wp-content/uploads/2024/04/100-Bas-Anac-Suru-icin-Cig-Sut-Maliyeti-ayrintilari.pdf>

3.6.1 Meralar

Düşük maliyetli ve doğal besleme kaynağı olan meraların varlığı ve etkin kullanımı sürdürülebilir hayvancılık için son derece önemlidir.

Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından yayınlanan verilere göre Mera Kanunu kapsamında yerleşim yeri bazında tespit-tahdit çalışmaları yapılmış alanlar ve meralardaki bölgesel kuru ot verimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo-25: Türkiye Mera Varlığının 1970'ten Bugüne Değişimi (Milyon hektar)

BÖLGELER	1970 Köy Hizmetleri Sayımı		1991 Tarım Sayımı		2001 TÜİK Sayımı		1998-2023 Mera Kanunu*		Kuru Ot Verimi (kg/ha)
	Alan	%	Alan	%	Alan	%	Alan	%	
EGE	1,03	4,7	0,62	5,0	0,80	5,5	0,42	3,2	600
MARMARA	0,46	2,1	0,56	4,6	0,55	3,8	0,29	2,2	600
AKDENİZ	1,00	4,6	0,43	3,5	0,66	4,5	0,59	4,5	500
İÇ ANADOLU	5,88	27,1	3,89	31,4	4,57	31,3	4,23	32,2	450
KARADENİZ	1,99	9,2	1,56	12,6	1,53	10,5	1,10	8,4	1.000
D. ANADOLU	9,16	42,2	4,57	36,9	5,49	37,5	5,67	43,1	900
G.D. ANADOLU	2,17	10,0	0,74	6,0	1,01	6,9	0,80	6,1	450
TOPLAM	21,70	100,0	12,38	100,0	14,62	100,0	13,15	100,0	

* 4342 sayılı Mera Kanunu kapsamında yerleşim yeri bazında Tespit-Tahdit çalışmaları tamamlanmış olup kadaströ çalışmaları tescil harici bırakılmış alanlarda çalışmalar devam etmektedir. Hesaplamada Türkiye yüz ölçümü 78.000.000 hektar olarak alınmıştır.

KAYNAK: Tarım ve Orman Bakanlığı

Türkiye'deki çayır-mera alanları toplamı çeşitli nedenlere bağlı olarak 1970 yılından bugüne üçte bir oranında azalmıştır. Tarım ve Orman Bakanlığı verilerine göre halen Türkiye'de 13,15 milyon hektar büyüklüğünde mera vardır. En geniş mera varlığı % 43 pay ile Doğu Anadolu Bölgesi'nde olup İç Anadolu Bölgesi % 32 pay ile ikinci sırada gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, ülkemizdeki toplam mera varlığının %75'i bu iki bölgemizdedir. Toplam büyükbaş hayvan varlığımızın ise %41'i bu iki bölgemizde bulunmaktadır.

Sığır başına düşen mera alanı bakımından hayvancılık için en avantajlı bölgelerimiz sırasıyla Doğu Anadolu ve İç Anadolu Bölgesi'dir. Doğu Anadolu hem sığır başına düşen mera alanı bakımından hem de meraların ot verimi açısından diğer bölgelerimize göre avantajlı durumdadır.

Tablo-26: Coğrafi Bölge Bazında Sığır Başına Düşen Mera Alanı (2023)

BÖLGELER	Mera Alanı (Milyon hektar)	Sığır Varlığı (Milyon Baş)	Sığır Başına Düşen Mera Alanı (hektar)
D. ANADOLU	5,67	3,13	1,81
İÇ ANADOLU	4,23	3,87	1,09
G.D. ANADOLU	0,80	1,39	0,58
KARADENİZ	1,10	2,39	0,46
AKDENİZ	0,59	1,29	0,45
MARMARA	0,29	1,63	0,18
EGE	0,42	2,73	0,16
TOPLAM	13,15	16,42	0,80

KAYNAK: TÜİK ve TOB verilerinden hesaplanmıştır

Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'nce (TAGEM) yayınlanmış olan 2020-2024 Kıyımızı Et Sektör Politika Belgesinde verilen verilere göre Türkiye meralarında ortalama kuru ot verimi 700 kg/hektar, Avrupa'daki çayırarda ise 5.8 ton/hektar seviyesindedir .

Hayvancılıkta ileri ülkelerde hayvanların meralara erişim oranları yüksektir. Fransa'da süt sığırlarının %92'si merada otlamakta, %87'si yılda 170 günden fazla merada kalmaktadır. İrlanda'da arazilerin %52'si daimi meradır. Almanya'da sığırların %31'inin meraya erişimi vardır. Hayvanların yem ihtiyacının %60'ı işletmecinin tarlalarında üretilen silaj ve diğer yemlerle karşılanmaktadır⁵⁶. Başta süt tozu olmak üzere global süt ürünleri ticaretinden önemli bir pay alan Yeni Zelanda bu başarısını geniş ve verimli meralarına borçludur.

Hayvan beslemede meralardan veya kaba yem kaynaklarından hangi oranda faydalandığımızı göstermesi açısından hayvan sayısındaki artış ile karma yem üretimi arasındaki ilişki önemlidir. Ülkemizde karma yem sektörünün büyüme hızı bir yönüyle et ve süt üretimi bakımından daha verimli (kültür ırkı) hayvanlara sahip olduğumuzu gösterirken aynı zamanda geçmişe kıyasla daha büyük ölçüde hazır yeme dayalı besleme yapıldığına işaret etmektedir. İstatistiklere göre büyükbaş-küçükbaş yemlerindeki üretim artışı (%78) sığır varlığımızdaki artışın (%14) çok üstündedir.

(5.6.3 Karma Yem Sektörü bölümünden detaylı olarak anlatılmıştır.)

Meralarımızın düşük ot verimi önemli bir sorundur. Lokal düzeyde yapılan çeşitli ıslah çalışmalarına rağmen genel olarak meralarımızın hayvan besleme kabiliyeti son derece zayıftır. Bunun nedeni hem yağış miktarına ve rejimine bağlı su eksikliği hem de çoğunlukla umumi kullanıma konu olan meralarda gübreleme, yeni tohum ekme, havalandırma gibi bakım ve ıslah işlemlerinin yeterince tesis edilememesidir.

Yürürlükteki Mera Yönetmeliği ihtiyaç fazlası meraların 25 yıla kadar özel sektöre kiralanmasına müsaade etmektedir (Yönetmelik, Md. 7b). Yönetmeliğe göre kiralanın meralar üstünde ahır, ağıl, kaba ve kesif yem depo ve siloları, yem hazırlama üniteleri, sağım ünitesi, silaj ve gübre çukurları, alet ve ekipman deposu, su deposu ile bakıcı evi gibi yapıların yapılması mümkündür Yönetmelik, Md. 7f. Ancak kiralamalar usulsüz olarak, gayri resmi bir şekilde ve birer yıllık dönemler için yapıldığından kiracılar mera alanlarına yatırım yapamamaktadır. Bu durum mevcut meraların iyileştirilmesine, verimli kullanılmasına, kısaca var olan potansiyelin iyi değerlendirilmesine fırsat vermemektedir. Kiralama uygulamaları başta olmak üzere meralarımızın kullanımında yaşanan sorunların analiz edilmesi, konuyla ilgili mevzuatın gözden geçirilmesi gereklidir.

56- <https://www.tarimorman.gov.tr/TAGEM/Belgeler/yayin/k%C4%B1rm%C4%B1z%C4%B1%20et%20spb.pdf> Mera (pasture) daha çok umumi kullanıma açık olan doğal otlakları ifade ederken çayır (meadow) işletmelerin çevresinde bulunan, kaba yem üretimi ve/veya otlatma amaçlı kullanılan özel alanları ifade etmektedir.

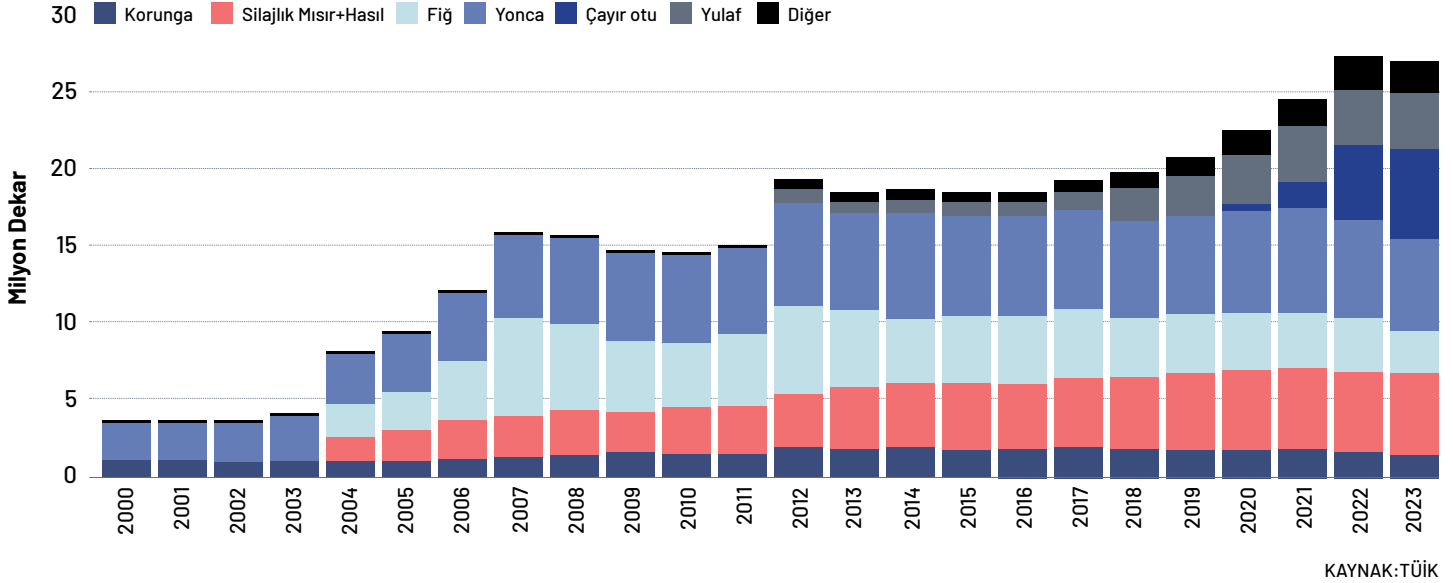
57- <https://grazing4agroecology.eu/country/france/>

3.6.2 Kaba Yem Üretimi

Mera varlığımızın kaba yem üretmede ihtiyaca cevap vermemesi nedeniyle hayvancılık sektöründe kaba yem ihtiyacı büyük ölçüde yonca, silajlık mısır, korunga, fiğ gibi kaba yem bitkilerine ve sap-saman gibi bitkisel üretim atıklarına dayalı olarak karşılanmaktadır.

Kaba yem bitkileri ekilişi 2004 yılından itibaren alan bazlı destekler sayesinde önemli bir sıçrama yapmıştır. 2007-2011 döneminde bir miktar gerileyen ekilişler bu tarihten sonra ikinci bir sıçrama yaparak 2023 yılında 2,7 milyon hektara (27 milyon dekar) ulaşmıştır.

Grafik-40: Türkiye Kaba Yem Bitkileri Ekilişi



KAYNAK:TÜİK

TÜİK rakamlarına göre 2,7 milyon hektar arazi üzerinde yapılan kaba yem üretiminin hacmi 67 milyon ton civarındadır. Bu rakamın 29 milyon tonu (%43) silajlık mısır, 19 milyon tonu (%28) yoncadır. Geriye kalan üretim çok sayıda farklı kalem arasında dağılmaktadır (yulaf, çayır otu, korunga, fiğ vb.).

TÜİK kaba yem bitkileri üretim istatistiklerinin dipnotları incelendiğinde birçok yem bitkisinde verilerin son yıllarda derlenmeye başladığı görülmektedir. Dolayısıyla ekiliş artışında dikkat çeken sıçramanın bir kısmı aslında fiili artıştan çok kayıt altına alma işlemidir. Diğer taraftan, ekiliş ve üretim artışının

büyük ölçüde mısır ve yonca gibi kalemlerden kaynaklanması su kısıtlarına bağlı olarak kamunun mısır ekilişlerini sınırlandırmayı amaçladığı bir dönemde sürdürülebilirlik açısından hassastır.

Hayvancılık Genel Müdürlüğü tarafından 2015 yılında yayınlanan Kırmızı Et Stratejisi başlıklı belgede o tarih itibarıyla ekilebilir alanlar içindeki oranı % 11 olan yem bitkisi alanının % 15'e çıkarılması gerektiği ifade edilmektedir⁵⁸.

2023 yılı yem bitkisi ekilişleri nadas dahil ekilen alanların % 13'üne (2,7/19,56) karşılık gelmektedir.

Ancak, Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü'nün (TAGEM) yaptığı hesaplara göre⁵⁹ Türkiye'nin 2022 yılı itibarıyla (kuru ot cinsinden) 71,3 milyon ton kaba yem ihtiyacı vardır.

Türkiye'nin kaba yemde kendine yeterlilik deresi %75 seviyesindedir.

TÜİK istatistiklerine göre Türkiye'nin 2023 yılı kaba yem üretimi yeşil ot cinsinden 67 milyon tondur. TAGEM tarafından hazırlanan Karma Yem Sektör Politika Belgesinde yapılan hesaplamalara göre kaba yemde Türkiye'nin kendine yeterlilik derecesi % 75 seviyelerindedir. Aynı belgede yapılan projeksiyona göre takip eden yıllarda da kaba yem açığı devam edecektir⁶⁰.

Kaba yem ihtiyacının karşılanmasında üretim miktarı yanında önemli bir değer de üretim kalitesidir. Bu açıdan tohumluk kullanımı da öne çıkmaktadır. Maalesef ülkemizde yem bitkilerinde tohumluğun ihtiyacı karşılama oranı düşüktür.

Tablo-27: Bazı Yem Bitkilerinde Üretilen Tohumluğun İhtiyacı Karşılama Oranı

	Yetiştiricilik yapılan alan (da)	Yenileme süresine göre tahmini tohumluk ihtiyacı (ton)	Sertifikalı üretim (ton)	Üretimin ihtiyacı karşılama oranı (%)
Yonca	6.501.107	3.251	794	24
Fiğ	4.428.378	7.941	1.114	14
Korunga	1.936.940	5.165	188	4
Çim ve çayırotu	3.060.753	3.571	107	3

KAYNAK: TAGEM, 2018-2022 Tohumculuk Sektör Politika Belgesi

Tablo-28: Yem ve Yeşil Alan Tohumluk İthalatı (ton)

	2005	2010	2015	2023
Yem bitkileri	3.989	1.105	4.134	2.200
Çim ve çayırotu	2.859	3.522	4.198	5.400

KAYNAK: BÜGEM

59-[https://www.tarimorman.gov.tr/TAGEM/Belgeler/ÇMYB%20Çalıştay%20Raporu%20\(1\).pdf](https://www.tarimorman.gov.tr/TAGEM/Belgeler/ÇMYB%20Çalıştay%20Raporu%20(1).pdf) (Çizelge 6)

60- [https://www.tarimorman.gov.tr/TAGEM/Belgeler/yayin/yemsektörpolitikabelgesi%20\(1\).pdf](https://www.tarimorman.gov.tr/TAGEM/Belgeler/yayin/yemsektörpolitikabelgesi%20(1).pdf) (s 91)

3.6.3 Karma Yem Sektörü

Karma yem üretiminde kullanılan ana hammaddeler bitkisel enerji kaynakları, yağlı tohumlar, kepekler-küspeler ve katkı maddeleridir. Bitkisel enerji kaynaklarında mısır en önemli ürün iken yağlı tohumlarda en önemli ürün soya'dır. Mısır, önemli üretim artışları sağlanmış olmasına rağmen talebinin büyüklüğü, soya ise yetersiz üretimi sebebiyle yüksek miktarda ithalatı olan ürünlerdir.

Türkiye'de 2013 yılından bugüne süt üretimi %16, et üretimi %65 artarken karma yem sektörü aynı dönemde %75 büyümüş, üretim 16 milyon tondan yaklaşık 28 milyon tona çıkmıştır. Büyükbaş/küçükbaş hayvan yemindeki büyüme oranı %78 olurken, kanatlı yeminde %62 büyüme gerçekleşmiştir.

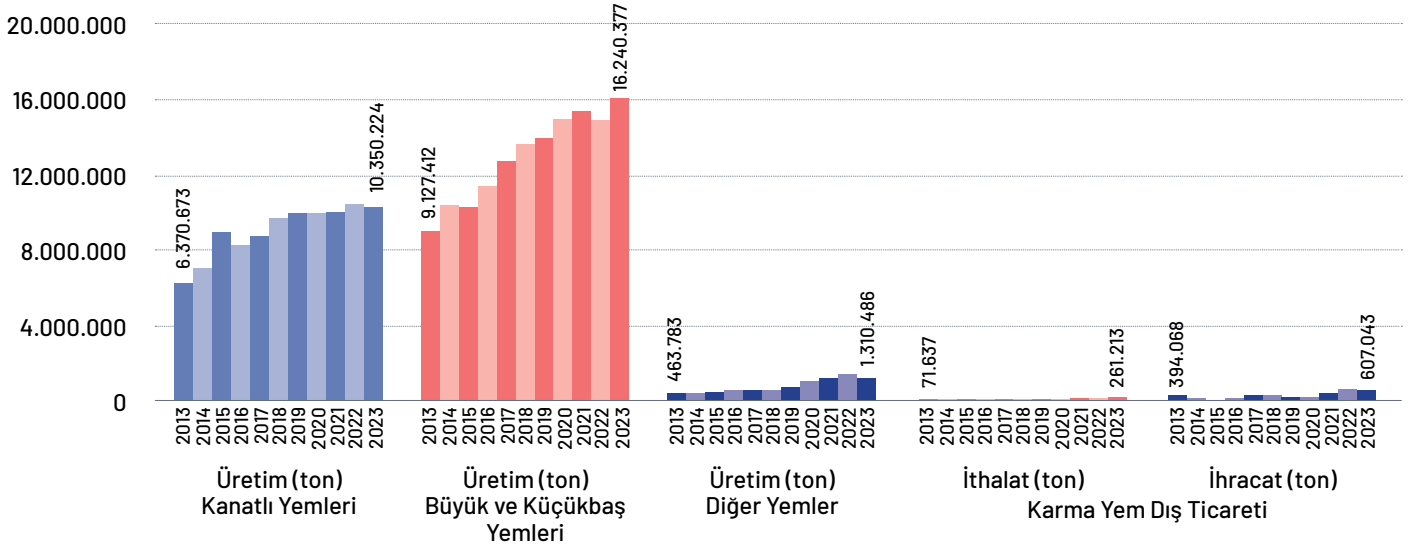
Karma yem sektörünün et ve süt üretimindeki artışı aşan büyüme oranı bir yönüyle et ve süt üretimi bakımından daha verimli hayvanlara sahip olduğumuzu gösterirken aynı zamanda geçmişe kıyasla daha büyük ölçüde hazır yeme dayalı besleme yapıldığını (meralardan daha az yararlandığını) göstermektedir. İstatistiklere göre büyükbaş-küçükbaş yemlerindeki üretim artışı (%78) sığır varlığımızdaki %14, küçükbaş hayvan varlığındaki %36 artışın çok üstündedir.

Tablo-29: Türkiye Karma Yem Üretimi ve Canlı Hayvan Varlığı

	2013	2023	Fark
Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Yemi Üretimi (milyon ton)	9,13	16,24	78%
Sığır Sayısı (milyon Baş)	14,42	16,42	14%
Saf kültür sığırları	5,95	8,1	36%
Melez kültür sığırları	6,1	7,3	20%
Yerli sığır	2,4	1,1	-54%
Küçükbaş Hayvan Sayısı (milyon baş)	38,5	52,36	36%
Kanatlı Yemi Üretimi (milyon ton)	6,37	10,35	62%
Tavuk Sayısı (etlik+yumurtalık) milyon baş	266	368	38%

KAYNAK: TÜRKİYEM-BİR, TÜİK

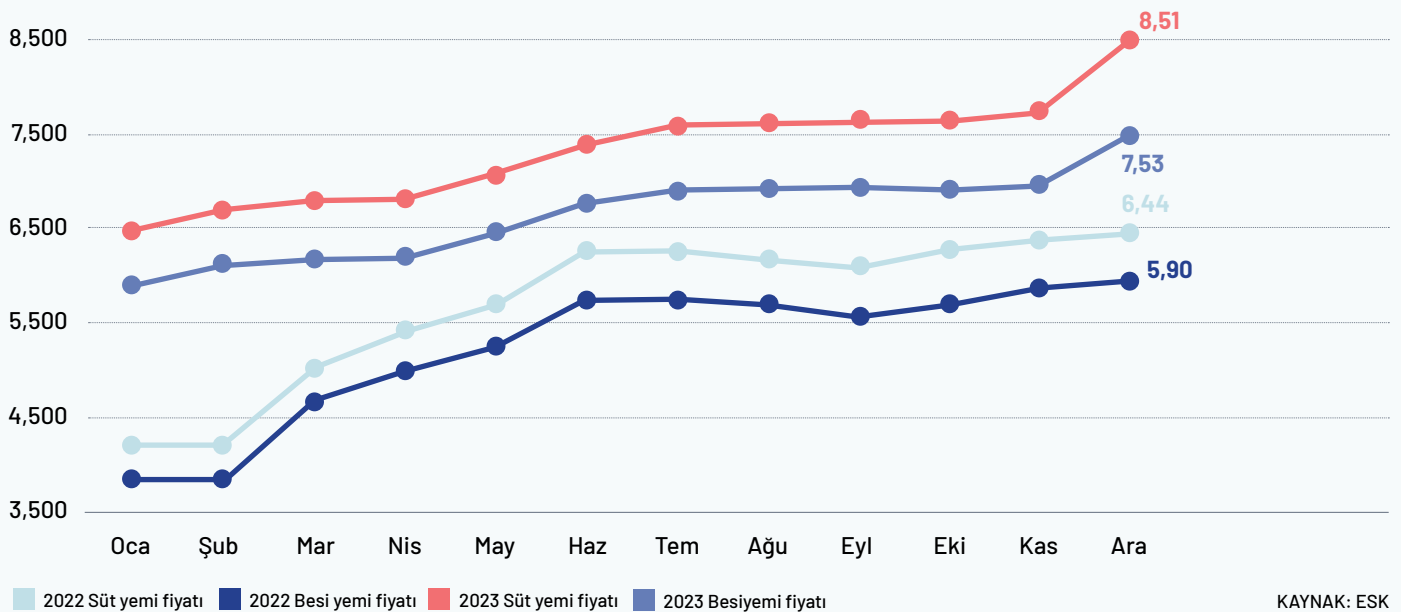
Grafik-41: Karma Yemde Üretim ve Dış Ticaret (Ton)



KAYNAK: TÜRKİYEM-BİR, TÜİK

Sektörde üretim büyük ölçüde iç piyasa için yapılmaktadır. Karma yem ithalat ve ihracatında oransal olarak artış görülse de 2023 yılında yapılan ithalatın toplam üretime oranı % 1'i ancak bulmaktadır. İhracat ise miktar olarak üretimin %2,2'sine denk düşmektedir.

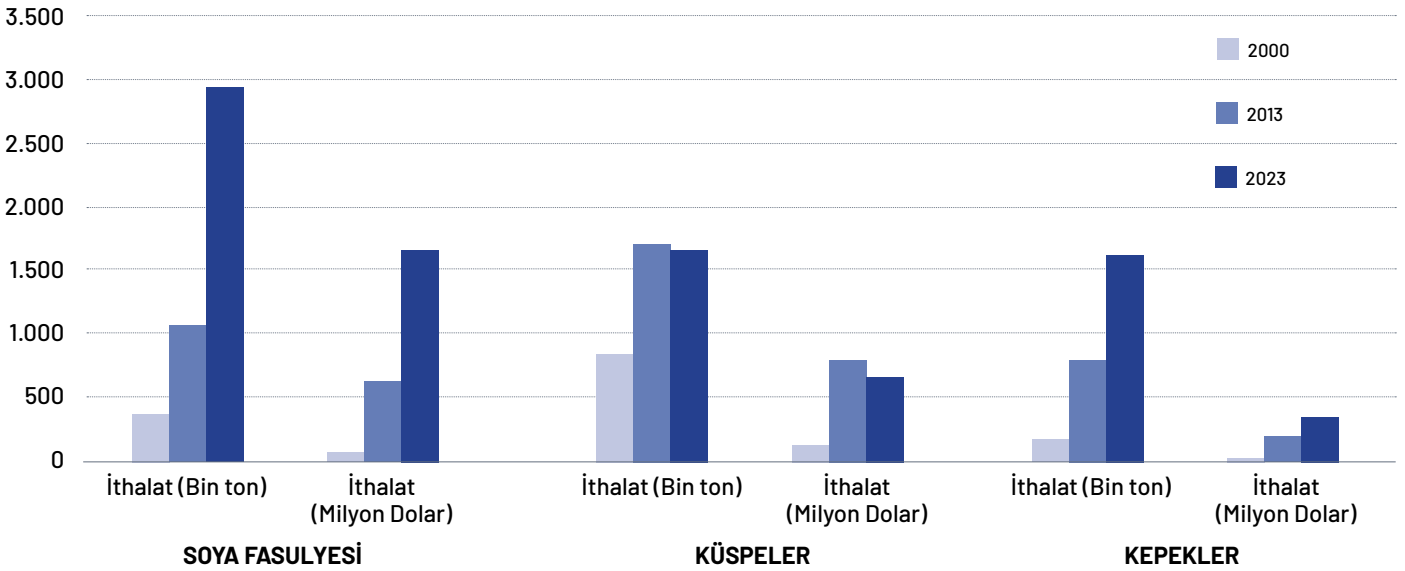
Grafik-42: 2022-2023 Karma Yem Fiyatları (TL/kg)



KAYNAK: ESK

Tahıl ve yağlı tohumlardaki üretim artışı karma yem sektöründeki hızlı büyümenin gerisinde kaldığından yerli kaynaklarla karşılanamayan ilave hammadde ihtiyacı giderek artan oranlarda ithalatla karşılanmıştır. Öyle ki soya fasulyesi, yağlı tohum küspeleri ve tahıl/bakliyat kepeklerindeki toplam ithalat tutarı 2000 yılından bugüne 11 kat artarak 245 milyon dolardan 2,7 milyar dolara çıkmış, son 10 yıldaki dolar bazında ithalat artışı ise %64 olmuştur. Uluslararası piyasalardaki aksaklıklar ve döviz kurları ithalatın ürün üzerindeki maliyet baskısını artırabilmektedir.

Grafik-43: Bazı Karma Yem Hammaddelerinde İthalatın Seyri (1000 Ton, TÜİK)



KAYNAK: TÜİK

Sayılan üç kalem ürün yanında soya haricindeki yağlı tohumlarda (kolza, ayçiçeği, palm vb.) ve tahıl grubunda da ciddi ithalat artışı söz konusudur. Ancak bu ikinci gruptaki ürünlerin karma yem sektörü yanında un, bulgur, makarna, bisküvi, nişasta, vb. sektörlerde de girdi olarak kullanılması nedeniyle bu kalemlerdeki ithalatın ne nispette karma yem sektörüne yöneldiğini tahmin etmek güçtür.

Kaba ve karma yem sektörlerindeki ihtiyaç alanları ve iyileştirme için alınması gerekli tedbirlere ilişkin öneriler TAGEM'in yukarıda sözü edilen çalışmalarında etraflıca ele alınmaktadır.

Gelinen noktada hayvan varlığının, yem kaynaklarının ve çalışan işgücünün ithal edildiği bir hayvancılık döngüsü yaşanmakta, bu da yurtdışına ciddi döviz kaynaklarının gitmesine sebep olduğu gibi iç piyasada

son derece kırılğan bir yapı oluşturmaktadır.

Karma yem üretim artışını tek başına olumlu karşılamakla birlikte kullanılan hammaddenin yarıya yakın kısmının ithalatla karşılanması ve hayvan başına hazır yemle beslemenin artmış olması her açıdan ülke için tehdit oluşturmaktadır.

Karma yemde kullanılan hammaddelerin yarıya yakını hububat kaynaklıdır. Diğer taraftan yetersiz hammadde arzı, yem sanayinin rekabetine bağlı olarak bazı dönemlerde insan gıdası olan buğdayın hayvan gıdası olarak kullanılmasına sebep olmaktadır. Bu da zaten arz açığı olan hububatta insan gıdası için ithalat ihtiyacının artması demektir.

ABD ve AB ülkelerine baktığımızda; süt sanayicileri genel olarak yem ticareti ile uğraşmamaktadır. AB'nin en büyük süt sanayicileri Lactalis, Danone gibi firmalardır.

ABD’de ise ADM, Cargill, Alltech, Tyson gibi yem firmalarının süt fabrikaları bulunmamaktadır. Bizdeki karma yem üretimi yapan büyük firmaların çoğu aynı zamanda süt sanayicisidir. Bu ilişki normalde karşılıklı fayda gibi görünse de işleyişte örgütsüz, bireysel, ölçek sorunu yaşayan süt üreticisi için çoğu zaman dayatmaya dönüşebilmekte, aynı zamanda üreticinin nakit akışını olumsuz etkileyebilmektedir.

3.7 İşletme Yapıları

Yüksek kapasite ile çalışılan her işletmede ölçek ekonomisi avantajlarından yararlanarak birim üretim maliyetini düşürmek mümkün hale gelmektedir. Bu genel iktisadi kural hayvancılık için de geçerli olup kırsal alanların boşalması da genel olarak tarımsal üretimde konsolidasyonu teşvik etmektedir.

Hayvancılıkta dünya ölçeğinde yaşanan söz konusu konsolidasyon Türkiye’de de gözlenmektedir.

TÜİK tarafından 2006 ve 2016 yıllarında yapılan tarımsal yapı araştırmalarının sonuçlarına göre 10 baştan az büyükbaş hayvanı bulunan işletme sayısının toplam içindeki oranı % 81’den %67’ye gerilemiştir. Asıl çarpıcı gelişme ise bu işletmelerde bulunan toplam hayvan mevcudundaki oransal değişimdir: 2006 yılında bu grup işletmelerde bulunan hayvan mevcudu toplam büyükbaş envanterinin %43’üne karşılık gelirken 2016 yılında bu oran %18’e düşmüştür. Buna karşın 20 ve daha fazla büyükbaş hayvan barındıran işletmelerin oranı %6’dan %16’ya yükselmiş, bu grup işletmelerde bakılan büyükbaş hayvan sayısının toplam hayvan mevcudu içindeki oranı da çarpıcı bir sıçrama ile %32’den %67’ye yükselmiştir.

2006 yılında 300 baş ve üzerinde hayvan bakılan işletmelerdeki hayvan mevcudu toplamın binde 6’sı iken, 2016 yılına geldiğinde bu işletmeler büyükbaş hayvan envanterinin %14,4’ünü barındırır hale gelmiştir.

Tablo-30: Büyükbaş Hayvancılıkta İşletme Ölçeklerinin Değişimi (2006-2016)

İşletme Kapasitesi (Baş)	İşletme Sayılarının Toplam İçindeki Payı (%)		Hayvan Mevcudunun Toplam İçindeki Payı (%)	
	2006	2016	2006	2016
1-4	59,7	44,5	21,6	7,9
5-9	21,3	22,2	21,3	10,5
10-19	12,8	17,0	25,4	16,4
20-49	5,4	11,8	22,9	24,8
50-149	0,7	3,9	7,0	20,9
150-299	0,0	0,4	1,2	5,1
300 +	0,0	0,2	0,6	14,4
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0

KAYNAK: TÜİK

Hayvancılık işletme yapılarında özellikle 2006-16 yılları arasındaki yapısal değişim son derece önemlidir. Uygulanan teşvik ve destekleme politikaları büyük işletmeleri teşvik edici yönde gelişmiştir. Hatta küçük ölçekli kırsal işletmeler teminat ve ipotek sorunları gibi sebeplerle kredilere erişememiştir. Bu durum, çok sayıda ve büyük kapasiteli yeni işletmenin kurulmasına yol açmıştır. Kırsaldaki işletmeler kapasite ve sayı olarak daralırken yeni işletmeler belirli bölgelerde kümelenmeye başlamıştır.

Tarım ve Orman Bakanlığı'nın büyükbaş süt ve besi hayvancılığı yapan işletmelerdeki barınak kapasitelerini ve hayvan sayılarını gösteren aşağıdaki tablosu 10 baş ve altında hayvanı bulunan süt hayvancılığı işletmelerinin sayıca %73'lük bir yekûn tuttuğunu, bu işletmelerde bulunan hayvanların ise toplam içinde %27'lik bir pay teşkil ettiğini göstermektedir.

Süt hayvancılığı yapılan çok sayıda küçük işletme bulunması yetiştiriciler açısından iktisadi sürdürülebilirlik sorununa işaret ettiği gibi süt sanayicisi açısından da süt toplama maliyetlerini ve hijyen risklerini artıran önemli bir sorundur.

Besi işletmelerinde ise hayvanların %22'sinin az sayıdaki (%1) büyük kapasiteli (100 baştan fazla hayvan barındıran) işletmelerde bulunduğu dikkat çekmektedir. Genel olarak besi işletmelerindeki hayvanların çok düşük (1-5 Baş) ve yüksek (>100) kapasiteli iki üç tipolojide yığılmış olduğu, süt işletmelerindeki hayvanların ise ağırlıklı olarak orta ölçekli sayılabilecek 11-50 baş kapasiteli işletmelerde toplanmış olduğu görülmektedir. Süt işletmelerinin bir kısmında besi de yapıldığını biliyoruz. Ancak elimizde bu kesişim kümesinin durumuna ilişkin bir veri bulunmamaktadır. Bizim tahminimize göre 5 başın altında kapasite ile besicilik yapılan işletmeler büyük oranda besiciliği süt hayvancılığı ile birlikte yapan işletmelerdir.

Tablo-31: Büyükbaş Hayvancılık Süt ve Besi İşletmelerinde Ölçek (2023)

SÜT İŞLETMELERİ					BESİ İŞLETMELERİ			
Kapasite (Baş)	İşletme Sayısı	İşletme (%)	Hayvan Sayısı	Hayvan (%)	İşletme Sayısı	İşletme (%)	Hayvan Sayısı	Hayvan (%)
1-5	582.498	%53	1.563.185	%13	563.001	%75	1.210.840	%24
6-10	219.210	%20	1.685.711	%14	100.918	%13	761.086	%15
11-20	168.146	%15	2.454.406	%21	53.127	%7	761.294	%15
21-50	104.429	%9	3.173.094	%27	26.298	%3	799.170	%16
51-100	20.753	%2	1.395.263	%12	6.045	%1	418.501	%8
>100	6.353	%1	1.382.134	%12	3.968	%1	1.110.445	%22
Toplam	1.101.389	%100	11.653.793	%100	753.357	%100	5.061.336	%100

KAYNAK: Tarım ve Orman Bakanlığı

Hayvancılıkta yaşanan sorunları analiz edecek ve çözüme dair öneriler sunacak en önemli başlıklarımızdan biri işletme ölçekleri ve işletmelerin bölgesel dağılımı meselesidir. Zira; Bakanlık verilerinden anlaşıldığı üzere ülkemizde bulunan süt işletmelerinin %88'i 20 başın altında hayvana sahipken, besi işletmelerinin %95'i 20 başın altında hayvana sahip görünmektedir. Asgari geçim indeksine ve minimum işletme ölçeği hesaplarına göre 30-40 baş altı işletmelerde ekonomik döngünün ve çiftçi karlılığının gerçekleşmesi zor görünmektedir.

Uygulanan tarım politikaları küçük aile işletmelerini büyütme odaklı şekillenmelidir. Çünkü hayvancılık sıradan bir iktisadi faaliyet olmanın ötesinde bir yaşam tarzı; aile işletmeleri eliyle ve bitkisel üretimle beraber yürütülmesi gereken bir kırsal faaliyettir. Kaldı ki, ülkemizde araziler parçalıdır, coğrafya çeşitli ve farklı yapıdadır, kamuya ait işletmeler (TİGEM çiftlikleri) haricinde büyük ölçekli tarım arazileri son derece sınırlıdır.

Şehirlerin etrafında şirketleşen ve büyük çoğunluğunun kaba yem üretimi için arazisi olmayan yeni aktörlere hayvancılık kredileri ile dev çiftlikler kurdurmak yem krizlerini ve ithalatı davet ettiğinden böyle yapıların domine ettiği bir sektörün sürdürülebilirliği hayli kuşkuludur. Aile işletmeleri ise üretim maliyetlerinin yönetimindeki çoklu avantajları nedeniyle krizlere karşı dirençlidir.

Çok büyük ölçekli işletmelerde yapılan hayvancılık aynı zamanda olumsuz çevresel etkileri bakımından da bütün dünyada eleştirilerin hedefidir. Bu işletmeler özellikle doğadaki karbon ve nitrojen döngüsünü bozdukları için tartışmalara konu olmaktadır. Hayvancılıkla bitkisel üretimin arasına mesafe girmesi (de-coupling) başlı başına bir çevre sorunu olarak değerlendirilmekte ve bir çok çalışmada birbirini tamamlayan ve destekleyen bu iki faaliyetin bir arada yürütülmesi ve hayvancılığın tekrar bitkisel üretimle (yem üretimiyle)

bir arada kurgulanması (re-coupling) gereğine dikkat çekilmektedir⁶¹.

Almanya'daki sığır işletmelerinin yarısından fazlasında 50'den az hayvan vardır. İşletmelerin sadece %11'inde 200'den fazla hayvan bakılmaktadır. Ancak sığır mevcudunun %52'si 200'den fazla hayvan barındıran işletmelerde bulunmaktadır. Verilen rakamlara süt işletmeleri, etçi damızlık sığır işletmeleri (suckler cows) ve besi işletmeleri dahildir⁶².

2014-2024 döneminde; karlılık sorunları, işgücü eksikliği, gerekli bölgesel yatırımların yapılmaması ve tüketici tercihlerindeki değişim (vegan tüketimin artması vb) gibi nedenlerle Almanya'daki süt sığırcılığı işletmelerinin sayısı %38, hayvan sayısı ise yaklaşık %14 (650.000 baş) azalmıştır. Bu süre zarfında işletmelerdeki ortalama sürü büyüklüğü de 56'dan 77'ye yükselmiştir. Bu yapısal dönüşüm içinde 200'den fazla hayvanı olan işletmelerin sayısının önce arttığı ancak kısa bir süre sonra tekrar azaldığına dikkat çekilmektedir. Bu ilginç gelişme en dirençli (sürdürülebilir) ölçek grubunun 100-200 baş hayvanı olan işletmeler olduğu şeklinde yorumlanmaktadır⁶³.

Fransa'da kurulmak istenen büyük ölçekli bir hayvancılık işletmesi için eyalet düzeyinde verilen olumsuz kararın gerekçeleri son derece vizyoner hayvancılık bakışı sergilemektedir. Bu kararın gerekçeleri şu şekildedir;

- Hayvancılık aynı zamanda kırsal yaşamı tutan faaliyettir, aile işletmeleri korunmalı ve büyütülmelidir, büyük şirketlere teslim edilemez.
- Büyük işletmelerde atık sorunu da büyük olacaktır, oysa ölçeğe göre dağıtılmış işletmeler aynı zamanda atık yönetimi sağlayan işletmelerdir.
- Tarımsal destekler sınırlı sayıda aktöre verilemez, verilirse bu durum sosyal dengeleri olumsuz etkiler.

61- Bu çalışmaların bir örneği için "Recoupling livestock and feed production in the Netherlands to reduce environmental impacts" Wageningen University & Research, Temmuz 2023.

62-<https://www.thuenen.de/en/thuenen-topics/livestock-farming-and-aquaculture/nutztierhaltung-und-fleischproduktion-in-deutschland>

63-<https://www.thebullvine.com/news/germanys-dairy-industry-faces-largest-herd-decline-in-a-decade-over-650000-fewer-cows-27000-fewer-farms-in-10-years/>

3.8 Buzağı Ölümleri

Dünya genelinde doğum sonrası buzağı ölüm oranları %8,7- %67 arasında değişkenlik göstermektedir. Hayvancılıkta ileri ülkelerde bu oran %2-3 arasında seyrederken, ülkemizde %15'ler düzeyinde olduğu ifade edilmektedir. %10'dan fazla normalin üzerinde bir kayıp söz konusudur⁶⁴.

Hayvancılık Genel Müdürlüğü tarafından 2015 yılında hazırlanan 'Kırmızı Et Strateji Raporu'nda Türkiye'deki buzağı kayıplarının yıllık 450-480 bin baş arasında olduğuna dikkat çekilmekte; ölüm nedenleri arasında yeni doğan buzağılara kolostrium sütünün verilmeyişi ya da bakım, besleme şartlarının uygun olmayışı sayılmaktadır.

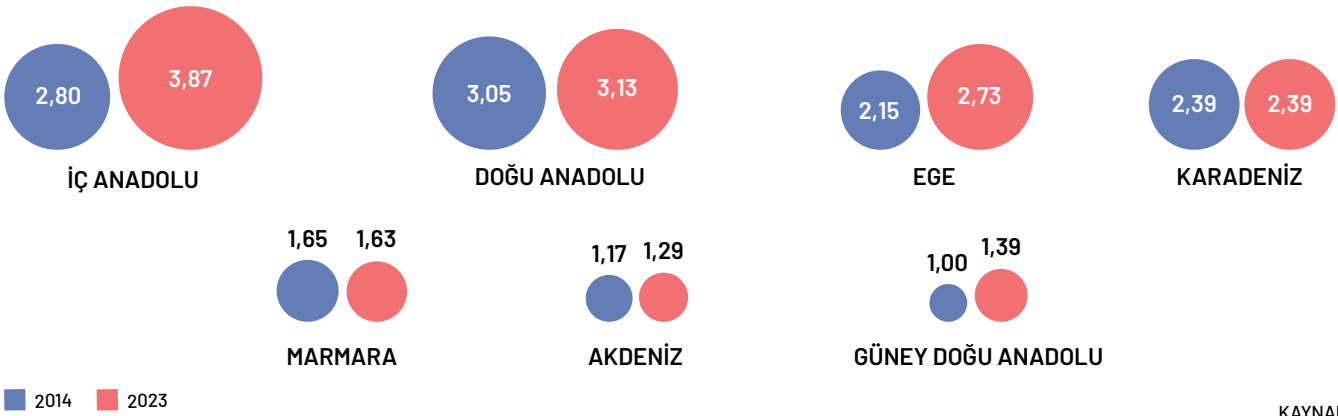
Üniversitelerde yapılan araştırmalara çeşitli göre ise buzağı ölüm nedenleri arasında ishal ve pnömoni başta gelmektedir. Erzurum/Aşkale'de yapılan bir çalışmada buzağı ölümleri ile işletme büyüklükleri arasında ilişki bulunmuştur. Buna göre bir yılda meydana gelen buzağı ölüm oranı 11-20 baş (%27.1) ve 21-30 baş (%26.4) sığırı olan işletmelerde daha fazla görülmektedir. Çalışmada 41-50 baş sığıra sahip işletmeler hariç diğer işletmelerde yıllık buzağı ölüm oranı yüksek bulunmuştur⁶⁵.

Türkiye'de %15 ile oldukça yüksek seyreden buzağı ölümlerini %5'e indirebilirsek ithalata ihtiyacımız kalmaz.

Buradan çıkarılacak sonuç; yetiştiriciliği yan iş değil ana iş olarak yapabilecek bir işletme ölçeğine ulaşan (ihtisaslaşan) işletmelerin buzağı bakımında daha başarılı olduğudur.

TÜİK 2023 verilerine göre mevcut sığır varlığımız 16,42 milyon baştır. Bu rakamın 1/3'ü anaç hayvan varsayıldığında ve bunlardan yılda bir buzağı alındığı düşünüldüğünde her yıl yaklaşık 5 milyon 470 bin buzağı doğması beklenebilir. Çok iyi bakım şartlarında dahi bu yavruların bir kısmının kaybedilmesi olasıdır. İdeal şartlarda buzağı kayıp oranını %5 olarak kabul etmemiz durumunda dahi ülkemizde %10 fazla buzağı kaybı vardır, bu da yaklaşık olarak fazladan 547.000 buzağı kaybı demektir. Bu rakam Et ve Süt Kurumunun 2024 yılı için planladığı besilik sığır ithalatına (600 bin baş) yakın bir rakamdır. Bu rakamlardan hareketle, ülkemizdeki buzağı ölüm oranını %15'ten %5'e

Grafik-44: Türkiye Sığır Varlığında Bölgelerin Payı (Milyon Baş)



KAYNAK: TÜİK

64-<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/611181>
65-<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3371409>

çekebildiğimiz takdirde neredeyse besilik sığır ithalatına ihtiyaç kalmayacağını söyleyebiliriz.

3.9 Doğu Anadolu’da Hayvancılık

Doğu Anadolu Bölgesi meraya dayalı yayla hayvancılığı ile büyük bir üretim potansiyeli barındırdığından ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Raporun meralarla ilgili bölümünde de ifade edildiği gibi, bölge İç Anadolu ile birlikte Türkiye mera varlığının %75’ine sahiptir. Türkiye’deki mera alanlarının %43.1’lik bölümü ile sığır varlığının %19’u Doğu Anadolu Bölgesi’ndedir.

Geniş mera varlığı yanında iklim ve topografik şartların bitkisel üretime uygun olmaması da bölgede hayvancılık faaliyetlerini öne çıkarmıştır. Bölgede kış mevsimi uzun sürdüğünden yaylalardan yararlanma süresi kısadır. Bu olumsuzluk merakların ot veriminin diğer bölgelere göre yüksek olması ile telafi edilmektedir.

Bölgede doğan buzağılar genellikle iki yıl üst üste meraya çıkarılarak 300-350 kg canlı ağırlık kazandırıldıktan sonra Türkiye’nin farklı bölgelerinden gelen besicilere kurbanlık ve kurban dışı besi amaçlı satılmaktadır. Bu

özellliği nedeniyle bölge Türkiye’nin besi materyali kaynağı olarak bilinmektedir. Ancak hayvansal üretimdeki mera avantajına karşın bölgenin Türkiye sığır varlığı içindeki payı düşmektedir. Türkiye genelinde son 10 yılda sığır varlığı %15 arttığı halde bölgedeki sığır popülasyonu artışı % 3’le sınırlı kalmıştır. Bu nedenle son 10 yıl içinde bölgede yetiştirilen sığırların Türkiye sığır varlığı içindeki payı % 21’den %19’a düşmüştür. Saf kültür ve kültür melezi sığır sayısında %19 artış sağlansa da yerli sığır sayısındaki %61 azalma yukarıda bahsedilen tablonun ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur.

Hayvancılıkta bölgesel dengeler değişiyor, üretim batıya kayıyor. Hayvancılığın en büyük merkezlerinden olan Doğu Anadolu Bölgesi kan kaybediyor, bölgede hayvancılık azalırsa ülke kaybeder, meralar boş kalır, ithalat artar.

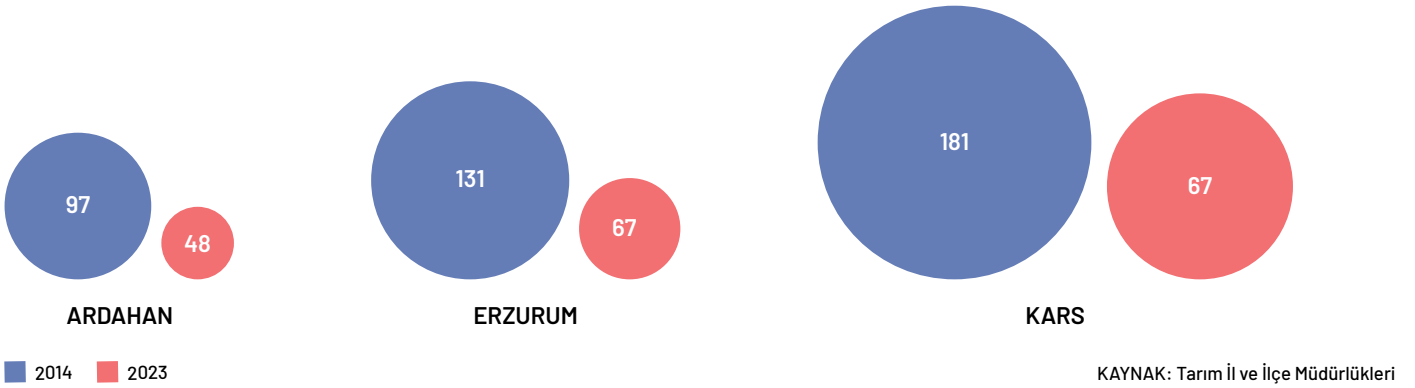
Tablo-32: Kültür Irkı ve Yerli Irk Sığırların Coğrafi Dağılımları (Milyon Baş)

BÖLGE	Saf Kültür+Kültür Melezi					Yerli Sığır				
	2014	2023	2014-2023 Fark (%)	2014	2023	2014-2023 Fark (%)	2014	2023	2014-2023 Fark (%)	2014-2023 Fark (%)
İÇ ANADOLU	2,53	%21	3,75	%24	%48	0,27	%14	0,12	%11	%-57
DOĞU ANADOLU	2,42	%20	2,89	%19	%19	0,63	%32	0,24	%23	%-61
EGE	2,00	%16	2,61	%17	%31	0,16	%8	0,12	%11	%-26
KARADENİZ	1,90	%15	2,19	%14	%15	0,49	%25	0,20	%19	%-59
MARMARA	1,58	%13	1,56	%10	%-1	0,07	%4	0,07	%6	%-6
AKDENİZ	1,08	%9	1,22	%8	%13	0,09	%5	0,07	%7	%-22
G.DOĞU ANADOLU	0,73	%6	1,15	%8	%59	0,28	%14	0,24	%23	%-15
TOPLAM	12,24	15,37	%26	1,98	1,05	%-47				

KAYNAK: TÜİK

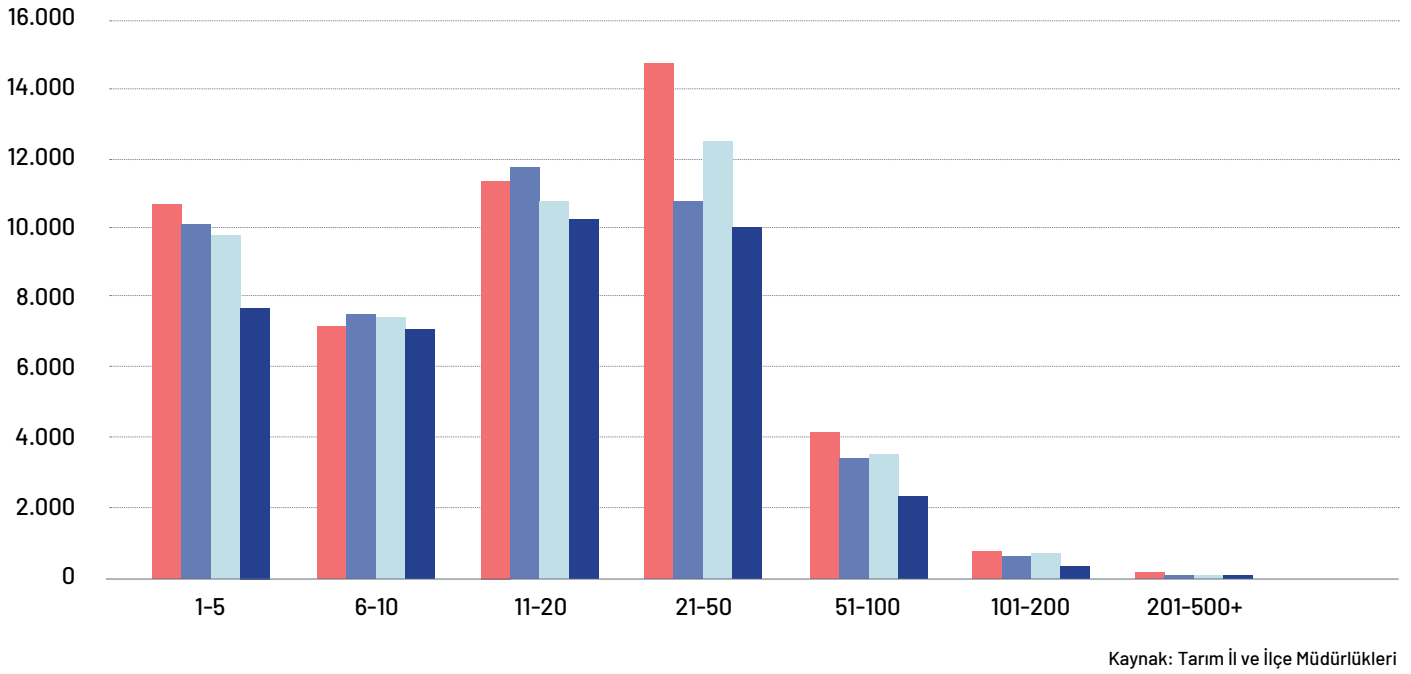
Bölge geleneksel olarak Türkiye'nin hem kurbanlık büyükbaş hem de genç besi materyali kaynağıdır. Ancak bölgedeki Tarım ve Orman İl/İlçe Müdürlüklerinden alınan rakamlara göre bölgenin üç büyük il merkezi olan Erzurum, Kars ve Ardahan'dan il dışına yapılan büyükbaş hayvan sevkleri son 10 yılda neredeyse yarı yarıya (%41) azalarak 409 binden 238 bine gerilmiştir.

Grafik-45: Doğu Anadolu Bölgesi'nden İl Dışına Büyükbaş Hayvan Sevkleri (1000 Baş)



Bölgenin sığır varlığında sınırlı da olsa artış yaşanırken il dışına yapılan hayvan sevklerinin önemli oranda azalmış olması iki ihtimali akla getirmektedir. Bunlardan birincisi hayvan artışına ilişkin istatistiklerin sahadaki gerçek durumu yansıtmamasıdır. Nitekim sektördeki veri ve istatistik sorununa daha önceki bölümlerde değinilmişti. İkinci ihtimal ise bölgeden geçmişe göre daha yüksek oranda kayıt dışı hayvan sevki yapılıyor olması ihtimalidir. Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından 2024 yılı içinde Erzurum, Elâzığ ve Ankara'da açılan Veteriner Yol Kontrol ve Denetim İstasyonlarında hayvan taşıyan araçlarda uygunluk kontrolleri yapılmaya başlanması ve gerekli şartları sağlamayan hayvanlar için geçmişe göre daha ağır idari yaptırımlar uygulanmaya başlanması bu tahminimizi desteklemektedir. Kanaatimize göre her iki etkenin de sığır sevkياتının azalmış görünmesinde payı bulunmaktadır. Çünkü her ne kadar resmi rakamlarda görünmese de bölgede hayvancılığın bir süredir kan kaybettiği sahadaki gözlemlerimizden anlaşılmaktadır. Nitekim Tarım ve Orman İl Müdürlüğünden alınan bilgilere göre Erzurum'da büyükbaş hayvancılık işletmelerinin sayısı son 4 yıl içinde %23 oranında azalarak 48.896 adetten 37.765 adede düşmüştür. Bu da bölgede hayvancılıktan ciddi oranda çekilme olduğuna işaret etmektedir. İşin ilginç yanı sayıca en yüksek oranlı azalmaların 100 baş ve üzerinde kapasitesi olan işletmelerde görülmesidir: 101-200 baş arasında kapasitesi olan işletmelerin sayısı % 58, 200 başın üzerinde kapasitesi olan işletmelerin ise % 65 azaldığı görülmektedir. Bu gelişme belirli bir hayvan sayısına ulaşan üreticilerin ellerindeki hayvanları satıp sermaye yaparak başka bir iş kurmak niyetiyle batıdaki şehirlere göçtüğü şeklinde yorumlanmaktadır.

Grafik-46: Erzurum'da Büyükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Kapasitelerine Göre Dağılımı



Kırsal alanlardaki altyapı yetersizliği ve iş bulma imkanlarının sınırlı oluşu, insanların çocuklarına iyi bir eğitim aldırarak istemesi, sektördeki kronik fiyat istikrarsızlıkları gibi nedenlerle bölge insanı hayvancılıktan uzaklaşarak kırsal alanları terk etmektedir.

Bölgede hayvancılığın gerilemesinin önemli nedenlerinden biri de Ziraat Bankası ve Tarım Kredi kooperatiflerince kullanılan tarımsal kredilerden Doğu Anadolu'nun aldığı payın geçmişten bugüne sürekli düşük seyretmesidir. Türkiye Bankalar Birliği atarından yayınlanan kredi istatistiklerinde Ziraat Bankası'na kullanılan zirai kredilerden her ilin aldığı pay görülebilmektedir. Yayınlanan istatistiklere göre Erzurum, Kars, Ardahan ve Iğdır gibi bölge illeri sıralamada sürekli gerilerde kalmaktadır. Finansmana erişemeyen bölge üreticilerinin ölçek büyütürerek işlerini geliştirmeleri mümkün olmamaktadır.

Tablo-33: Ziraat Bankası Tarafından Kullandırılan Tarımsal Kredilerin İl Bazında Dağılımı (Türkiye Bankalar Birliği Kayıtları)

	31.12.2000 (Milyar TL)	Pay (%)		31.12.2010 (Milyar TL)	Pay (%)		31.12.2023 (Milyar TL)	Pay (%)
Giresun	758.827	23,1	İzmir	1.534.054	8,7	Konya	31.214	6,1
Ankara	407.841	12,4	Adana	942.913	5,3	İzmir	27.585	5,4
İzmir	294.191	9,0	Antalya	930.749	5,3	Ankara	25.978	5,1
Adana	217.172	6,6	Konya	795.760	4,5	Antalya	19.500	3,8
Edirne	129.940	4,0	Bursa	698.984	3,9	Aydın	17.601	3,4
Antalya	98.913	3,0	Manisa	660.418	3,7	Manisa	17.387	3,4
Bursa	94.606	2,9	Ankara	648.474	3,7	Adana	17.284	3,4
Manisa	64.076	2,0	İçel (Mersin)	593.995	3,4	Balıkesir	15.898	3,1
Konya	61.552	1,9	Aydın	561.415	3,2	Şanlıurfa	15.514	3,0
Samsun	57.674	1,8	Balıkesir	498.093	2,8	İçel (Mersin)	12.615	2,5
Aydın	39.845	1,2	Denizli	365.430	2,1	Bursa	12.361	2,4
Sivas	39.250	1,2	Samsun	347.451	2,0	Diyarbakır	11.382	2,2
Yozgat	37.869	1,2	Hatay (Antakya)	346.500	2,0	Kayseri	11.116	2,2
Tokat	37.133	1,1	Kayseri	341.572	1,9	Denizli	10.459	2,0
Balıkesir	35.958	1,1	Muğla	297.994	1,7	Afyonkarahisar	8.986	1,8
İçel (Mersin)	35.114	1,1	Gaziantep	289.973	1,6	Tekirdağ	8.975	1,8
Kars	33.803	1,0	Afyon	286.877	1,6	Samsun	8.623	1,7
Afyonkarahisar	33.689	1,0	Edirne	281.739	1,6	Aksaray	8.513	1,7
Amasya	31.725	1,0	Çanakkale	264.789	1,5	Kırşehir	8.467	1,7
Çorum	31.681	1,0	Tekirdağ	259.083	1,5	İstanbul	8.359	1,6
Denizli	31.507	1,0	Şanlıurfa	258.113	1,5	Eskişehir	8.300	1,6
Malatya	29.118	0,9	Sivas	254.290	1,4	Gaziantep	8.284	1,6
Gaziantep	28.173	0,9	İstanbul	242.998	1,4	Yozgat	7.764	1,5
Muğla	25.670	0,8	Eskişehir	234.627	1,3	Muğla	7.731	1,5
Ordu	25.092	0,8	Malatya	233.183	1,3	Çorum	7.028	1,4
Eskişehir	24.300	0,7	Isparta	228.147	1,3	Niğde	6.870	1,3
Şanlıurfa	23.884	0,7	Burdur	206.096	1,2	Edirne	6.748	1,3
Tekirdağ	22.162	0,7	Tokat	204.884	1,2	Çanakkale	6.722	1,3
Erzurum	21.760	0,7	Diyarbakır	200.025	1,1	Tokat	6.708	1,3
Çanakkale	21.601	0,7	Yozgat	199.072	1,1	Sivas	6.578	1,3
Ardahan	16.336	0,5	Erzurum	144.567	0,8	Erzurum	4.626	0,9
İğdır	10.520	0,3	Kars	114.814	0,6	Kars	4.150	0,8
Toplam	3.281.895		Ardahan	64.327	0,4	Ardahan	2.661	0,5
			İğdır	41.238	0,2	İğdır	1.350	0,3
			Toplam	17.723.331		Toplam	512.069	



%1,2

Erzurum, Kars, Ardahan illerinin
toplam kredilerden aldığı pay

Bölgede kendileriyle görüşme yapılan yetiştiricilerin bir kısmının normalde iki yayla sezonu boyunca merada besleyerek elden çıkardıkları hayvanlarını ikinci meraya çıkarmadan satma eğiliminde oldukları gözlenmiştir. Bu tercihte besi materyali fiyatlarının dönemsel olarak yüksek seyretmesi etkili olmuş görünmektedir. Et ve Süt Kurumu tarafından 2024 yılı içinde yapılan besi sığırları ithalatının 600 bin baş ile sınırlanmış olması nedeniyle Türkiye’de doğmuş erkek buzağı fiyatları

ile ithal besi danaları arasında iki katı bulan farklar oluşmuştur. Bu fark giderek Doğu Anadolu’daki yetiştiricileri de ellerindeki yerli hayvanları yüksek fiyata ve normalden daha erken satarak daha uygun fiyatlı ithal besi sığırları satın almaya, merada bu hayvanları beslemeye teşvik etmektedir. İthalat bağımlılığının yerli besi materyali üretim merkezi olarak bilinen bölgelere kadar yaygınlaşması sektörün geleceği açısından düşündürücüdür.

SAHA NE DİYOR?

Erzurum’da “Besicilerin sayısı neden azalıyor?” sorusuna üreticilerin verdiği cevaplar:

“Babam vefat ettikten sonra üretim kapasitesini %50 azaltarak (300 baştan 120 başa düşürerek) devam etmekteyim. Canlı hayvan fiyatlarının ve yem fiyatlarının (girdi maliyetlerinin) yüksek olmasından dolayı daha fazla besilik hayvan üretimi yapamamaktayım. Ayrıca her geçen gün piyasada canlı hayvan adedi azaldığı için canlı hayvan tedariki gittikçe zorlaştı.”

“İşletmem 400 adet hayvan kapasitelidir ancak sektörde istikrar olmadığından yalnızca kurbana yönelik 150 baş kurbanlık beslemekteyim.”

“Ben bıraktım bu işi, çocuklarım da artık yapmıyorlar, ahırım boş maalesef.”

“Maliyetler (özellikle canlı hayvan ve yem) yüksek, ayrıca hayvanlara bakmak için bakıcı bulamıyorum, oğullarım ise eğitim ve başka nedenlerden dolayı hayvancılık yapmak istemediler.”

“4 yıl önce besiciliği bıraktım. Besiciliği bıraktığım için de çok

mutluyum. Şu anda küçük danaları alıp büyütüp satma, daha doğrusu al-sat ve ticaret amaçlı hayvan yetiştirmekteyim. 100 adet dişi danam var. Bu besiden daha karlı.”

“Besi maliyetlerinin çok artması ve hayvanların bakımını yapacak kimse olmaması nedeniyle 5 senedir besilik hayvan yetiştiriciliğini bıraktım. Yalnızca 20 adet inekle küçük çaplı üretim ve buzağı yetiştiriciliği yapmaktayım.”

“Köydeki evim ahırım harabe oldu, köyden çıktım, büyükşehir belediyesi park bahçelerde taşeron olarak çalışıyorum. Köyde okul yok, çocukları taşımali eğitime veremedim.”

Büyükbaş hayvan yetiştiriciliğindeki olumsuz tablo küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde de karşımıza çıkmaktadır. Erzurum İli Damızlık Koyun Keçi Birlik Başkanlığı’ndan alınan bilgiye göre son iki yılda yaklaşık 400 küçükbaş üreticisinin sektörden çekildiği, birlik üyesi üretici sayısında da %12 azalma olduğu öğrenilmiştir.

Erzurum’da küçükbaş üreticileri ile yapılan görüşme ve mülakatlarda;

Kuzu kesimlerinde mevsimselliğin önemli olduğu, bölgede yedinci ayın sonu ile dokuzuncu ayın sonu arasında kuzularının kesilmesi gerektiği; arz fazlası oluşan bu dönemde piyasada fiyatların çok düştüğü,

Geçmişte arz fazlası olan dönemlerde açılan ihracata da artık izin verilmediğinden pazar ve fiyat sıkıntısı yaşandığı,

Verilen emeğin karşılığının alınamadığı,

Şartlar bu şekilde devam ederse küçükbaş üretiminden çekilmelerin artacağı,

Özetle Doğu Anadolu Bölgesi’nde hayvancılıkla uğraşan yetiştiricilerin başta krediler olmak üzere uygun araçlarla desteklenmesine, bölgedeki meralardan daha etkin yararlanmak için daha önceki bölümlerde değindiğimiz tedbirlerin alınmasına ihtiyaç vardır.

3.10 Hayvancılık Desteklemeleri/Teşvikler

Türkiye’de tarımsal destekler için ayrılan nominal tutarlar yıllar içinde önemli oranda artmıştır. Ancak makro ekonomik gelişmelere bağlı olarak desteklerin bütçeden ve GSMH’den aldığı pay istenen ölçüde artırılamamıştır.

Tarımsal desteklemelerden hayvancılığın aldığı pay ikibinli yılların başında %4 seviyesinde iken 2020 yılı itibariyle % 41’e kadar çıkmış, sonraki yıllarda bir miktar gerileyerek 2023 yılında % 23 olmuştur. 2024

ve 2025 yıllarında ise sırasıyla %22 ve %20 olması beklenmektedir.

Hayvancılığın tarımsal destekleme ödemelerinden aldığı pay oransal olarak azalmaktadır.

Nominal olarak artan destek tutarları hayvancılıkta ithalatı azaltıcı bir etki göstermemiştir. Yıl ortası döviz kuru seviyelerini baz alarak yaptığımız hesaba göre, son 10 yılda hayvancılığa aktarılan destek tutarı 9 milyar dolar seviyesindedir. Aynı dönemde Türkiye 7 milyar doları aşan canlı hayvan ve et ithalatı gerçekleştirmiştir.

Tablo-34: Tarımsal Destekleme Ödemeleri ve Hayvancılığın Aldığı Paylar

	Tarımsal Desteklemeler Toplamı (Bin TL)	Hayvancılığın Payı (Bin TL)	Hayvancılığın Payı (%)
2002	1.868.000	83.000	4
2003	2.804.000	107.000	4
2004	3.084.000	248.000	8
2005	3.681.000	352.000	10
2006	4.789.000	679.000	14
2007	5.628.000	723.000	13
2008	5.826.000	1.330.000	23
2009	4.938.000	895.827	18
2010	5.881.069	1.192.000	20
2011	7.084.725	1.727.529	24
2012	7.635.084	2.216.210	29
2013	8.748.800	2.721.993	31
2014	9.142.471	2.589.105	29
2015	10.003.717	2.932.187	29
2016	10.399.182	2.970.448	29
2017	12.899.337	3.847.098	30
2018	14.524.365	3.745.241	26
2019	11.771.953	4.177.246	36
2020	19.161.061	7.823.503	41
2021	22.966.000	7.366.000	32
2022	39.169.000	9.701.000	25
2023	65.325.700	15.305.500	23
2024	91.549.500	19.739.800	22
2025	135.000.000	27.150.500	20

KAYNAK: Tarım ve Orman Bakanlığı ve 2025 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı.

Tarımsal desteklerin tek yıllık açıklanması ve ödemelerin geç yapılması uzun yıllar haklı eleştirilere konu olmuştur. 26 Temmuz 2024 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan yeni hayvancılık desteklemeleri kararnamesi ile (2024-2026 Yıllarında Yapılacak Hayvancılık Desteklemelerine İlişkin Karar) bu konuda olumlu bir adım atılmıştır. Yeni Kararname ile 4 ayını doldurmuş buzağılar için 1.000 TL temel destekleme ödemesi öngörülmektedir. Bu temel destek çeşitli şartlara bağlı olarak katsayılarla çarpılarak artırılmaktadır. Önemli bir başlık olarak özellikle hastalıktan ari işletmeler yoğun olarak desteklenecektir. Türkiye’de sayıları 1.200 civarında olan ari işletme sayısının artırılarak damızlık ihtiyacının ari işletmelerden karşılanması ve ithalat ihtiyacının ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Yeni destekleme modelinde hastalıktan ari bir işletme buzağı başına 9.300 TL’ye kadar destek alabilecektir. Ari olmayan

işletmelerde bu rakam en fazla 5.700 TL’ye kadar çıkabilmektedir.

Hayvancılıkta desteklerin niceliği kadar niteliği de önemlidir; destek politikaları aile işletmelerini büyütüyor mu, ölçek ekonomisine ve bölgesel hayvancılık dengesine katkı sağlıyor mu, yoksa büyük işletmeler etrafında kümelenmeyi artırıyor mu? Örneğin yıllarca kesime gidecek besilik hayvanlara kesim adeti başına besi desteği uygulaması yapılmıştır. Burada destekten faydalanan kişi, son beslemede hayvanı kesime götüren üreticidir. Bunun besilik hayvan yetiştiren üreticiye katkısı yoktur. Dolayısı ile burada süreci yöneteni değil son halkayı desteklemiş oluyoruz. Esas olan bu işin aylarca zahmetini çeken ve en büyük maliyeti ödeyen yetiştiricilik safhasının desteklenmesidir.

Tablo-35: 2024-2027 Döneminde Uygulanacak Hayvancılık Destekleri

1- BUZAĞI DESTEĞİ *	Temel	İlave Katsayı	İlave Destek
Temel destek	1.000 TL	1,0	1.000 TL
0-20 Baş hayvanı olan küçük işletmeler	1.000 TL	1,0	1.000 TL
Kadın veya 41 yaşından küçük erkek yetiştiri	1.000 TL	0,7	700 TL
Süt Havzası veya Et Havzası illerinde doğan buzağı/malak**	1.000 TL	0,5	500 TL
Suni tohumlama veya embriyo transferinden doğan buzağı/malak	1.000 TL	0,8	800 TL
Yerli sperma veya yerli embriyodan doğan buzağı/malak	1.000 TL	0,5	500 TL
Safkan Damızlık Sığır Yetiştiriciliği Hakkında Tebliğ’e göre (Md 7/2)***;			
“a” veya “b” sınıfındaki bir anneden doğan+genomik testi yapılmış buzağı	1.000 TL	1,5	1.500 TL
“c” sınıfındaki bir anneden doğan buzağı	1.000 TL	0,8	800 TL
Ari işletmelerde doğan dişi buzağı/malak	1.000 TL	4,0	4.000 TL
AB onaylı süt çiftliğinde doğan dişi buzağı ve malaklar	1.000 TL	0,6	600 TL
Birinci derece tarımsal örgüte üye olan işletmelerin buzağıları	1.000 TL	0,2	200 TL

Not: Yukarıdaki tabloya göre, 0-20 Baş hayvanı olan ve yukarıdaki şartları en üst düzeyde sağlayan bir yetiştiricinin buzağı başına alabileceği azami destek 10.800 TL’dir.

2- BAKANLIĞIN AŞI UYGULAMALARI NEDENİYLE OLUŞAN ATIK (YAVRU ATMA) İÇİN ÖDENECEK DESTEK

Büyükbaş	5.000 TL
Küçükbaş	1.000 TL

3-ÜRÜN GELİŞTİRME DESTEKLERİ

A- Çiğ Süt Desteği	Temel	İlave Katsayı	İlave Destek
Temel destek (2024)	0,20 TL	1,0	0,20 TL
Günlük en fazla 430 litre süt üreten işletmeler (büyükbaş)	0,20 TL	0,3	0,06 TL
Günlük en fazla 100 litre süt üreten işletmeler (küçükbaş)	0,20 TL	0,3	0,06 TL
Kadın veya 41 yaşından küçük erkek yetiştiri	0,20 TL	0,3	0,06 TL
Süt Havzası illeri	0,20 TL	0,4	0,08 TL
Manda, koyun, keçi sütü	0,20 TL	0,8	0,16 TL
Çiğ sütü kendi tankında soğutarak sanayiciye teslim eden	0,20 TL	2,0	0,40 TL
Birinci derece tarımsal amaçlı örgüt üzerinden pazarlanan süt	0,20 TL	2,0	0,40 TL
Diğer tarımsal örgütler üzerinden pazarlanan süt	0,20 TL	1,5	0,30 TL
Hastalıktan arı veya AB onaylı işletme	0,20 TL	3,0	0,60 TL

Not: 0-20 Baş hayvanı olan ve yukarıdaki şartları en üst düzeyde sağlayan bir büyükbaş yetiştiricisinin sattığı süt için litre başına alabileceği azami destek 1.80 TL'dir.

B- Piyasasa düzenleme uygulamaları

Sütünü örgütler aracılığı ile mamüle çevirerek ESK'ya satanlara destekleme ödenir.

C- Besilik Erkek Sığır Desteği (Karkas) ****	Temel	İlave Katsayı	İlave Destek
Temel Destek (2024 yılı için)	500 TL	1,0	500 TL
0-20 hayvanı olan işletmelerin besi süresini doğduğu işletmede tamamlamış erkek sığırı	500 TL	4,0	2.000 TL
Kadın veya 41 yaşından küçük erkek yetiştiri	500 TL	0,3	150 TL
Sütçü ırk ve melezi (en az 270 karkas veren)	500 TL	0,6	300 TL
Kombine ırk ve melezi (en az 300 karkas veren)	500 TL	0,8	400 TL
Etçi ırk ve melezi (en az 320 karkas veren)	500 TL	1,0	500 TL
Kesilen sığır birinci derece tarımsal amaçlı örgüte üye yetiştiriciye aitse	500 TL	0,2	100 TL

Not: 0-20 Baş hayvanı olan ve yukarıdaki şartları en üst düzeyde sağlayan bir büyükbaş yetiştiricisinin kestirdiği sığır başına alabileceği azami destek 3.150 TL'dir.

Tablo-35: 2024-2027 Döneminde Uygulanacak Hayvancılık Destekleri

Ç- Tiftik Üretim Desteği	Temel	İlave Katsayı	İlave Destek
Temel Destek (2024 yılı için)	80 TL/kg	1,0	80 TL
Kadın veya 41 yaşından küçük erkek yetiştiri	80 TL/kg	0,3	24 TL
Anamal Tiftiği	80 TL/kg	0,7	56 TL
Oğlak Tiftiği	80 TL/kg	0,9	72 TL
Sözleşmeli Üretim desteği			
Birinci derece örgütle sözleşme imzalanarak yapılan üretim	80 TL/kg	1,0	80 TL
Diğer sözleşmeli üretim	80 TL/kg	0,9	72 TL

4-TARIMSAL AR-GE DESTEKLERİ

(Hayvan gen kaynaklarının yerinde korunması amaçlı, Bakanlıkça uygulanan projeler kapsamındaki yetiştiricilere ödenir)

Halk elinde manda ıslah projeleri	
Boğa ve yıll içinde doğuran anaç	6.200 TL/Baş
Yılı içinde doğurmayan anaç	3.900 TL/Baş
Damızlığa ayrılmak üzere seçilen manda (düve, tosun)	5.050 TL/Baş
Damızlık erkek materyal desteği (koç, teke)	
Elit sürü	1.100 TL/Baş
Taban sürü	650 TL/Baş
Islah programındaki koyun-keçi ile yavrularına halk elinde ıslah desteği	
Elit sürü	475 TL/Baş
Taban sürü	250 TL/Baş
Halk elinde yerli sığır ıslahı	
Yerli boğa ve anaç	6.200 TL/Baş
Damızlığa ayrılmak üzere seçilen düve, tosun	5.050 TL/Baş
Hayvan genetik kaynaklarını koruma	
Büyükbaş hassas koruma	4.650 TL/Baş
Küçükbaş hassas koruma	2.350 TL/baş
Büyükbaş koruma	2.500 TL/Baş
Küçükbaş koruma	400 TL/Baş

* Ari işletmelerde tamamı, ari olmayanlarda 500 başa kadar

** Süt Havzası (10 il): Amasya, Çorum, Tokat, Bingöl, Bitlis, Erzincan, Elazığ, Muş, Erzurum, Tunceli.

Et Havzası (19 il): Ağrı, Ardahan, Artvin, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkari, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Sivas, Şırnak, Tunceli, Van.

*** 26.7.2024 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan Karar'da hatalı olarak 05/12/2011 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Soy Kütüğü ve Ön Soy Kütüğü Esasları Hakkında Yönetmelik'e atıfta bulunulmaktadır.

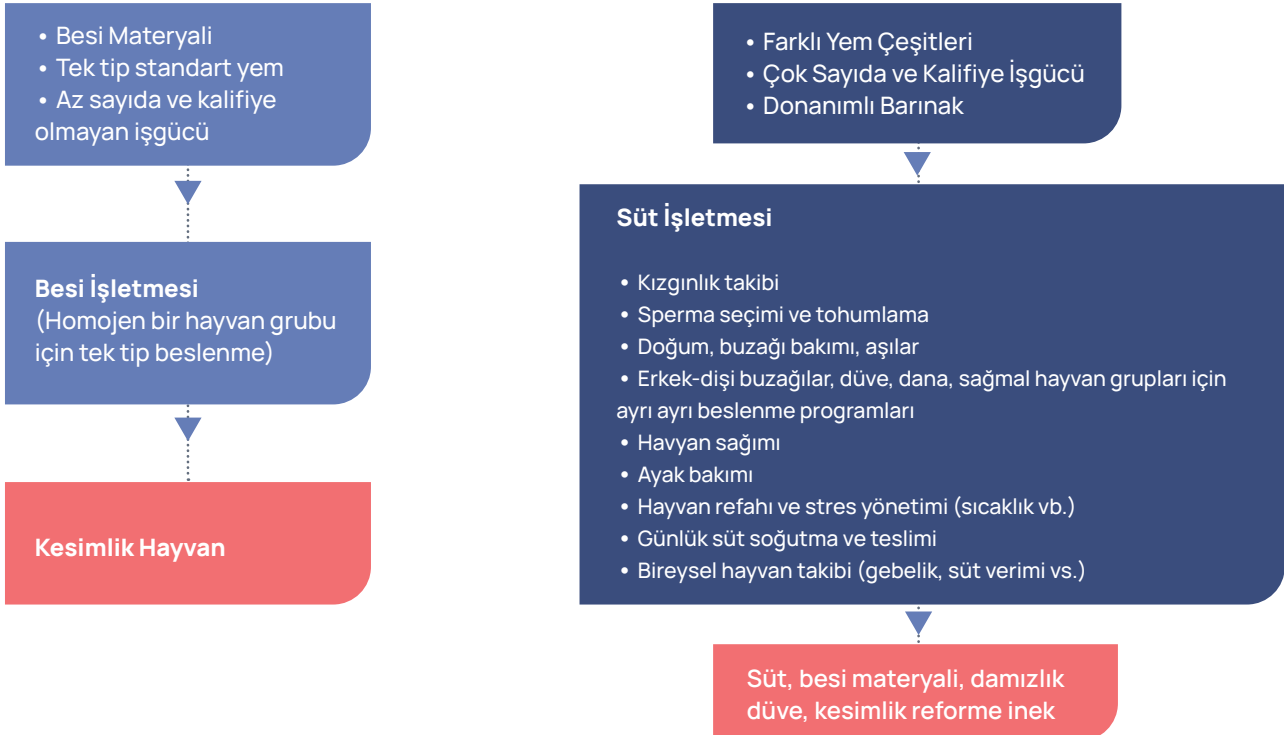
**** Bakanlık gerekli gördüğünde, yurtiçinde doğmuş, en az 200 kg karkas vermiş danalar için. 200 başa kadar

Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de besiciliğin en önemli canlı materyal kaynağı süt hayvancılığı (yetiştiricilik) yapan işletmelerdir. Et değer zincirinin ilk safhası olan yetiştiricilik (breeding) faaliyetleri doğum, buzağı bakımı, hayvan sağımı, tohumlama, meme ve ayak sağlığı gibi dikkatle yönetilmesi gereken kritik süreçler içermektedir. Bu nedenle bu kısımda kalifiye işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır. İkinci safha olan besicilik (fattening) ise çok sayıda genç erkek dananın bir arada topluca bakılabildiği, kalifiye çalışana daha az ihtiyaç duyulan, bu nedenle yönetimi görece kolay olan safhadır.

Yetiştiricilik kısmında erkek buzağuları 7-8 aylıkken besicilere satarak elden çıkarmak kolaydır. Ancak dişi bir buzağının doğumundan başlayarak 14-15 aylık düve oluncaya kadar bakılması, bu yaşa geldiğinde tohumlanması, gebe kaldıktan sonra doğum yapıncaya kadar beslemeye devam edilmesi gereklidir. Yetiştirilen düveler ancak 24-25 aylık olup doğum yaptığında işletmeye gelir sağlamaya başlamaktadır.

Bu uzun zaman içinde hayvan yaklaşık 400 litre süt, 1.300 kg kesif yem, 2.325 kg kuru ot, 2.100 kg mısır silajı tüketmektedir. Cari fiyatlarla (2024 Eylül) bunun karşılığı yaklaşık 50.000 TL'yi bulan bir (besleme+suni tohumlama) masraftır. Bu nedenle 3-5 hayvanla yetiştiricilik yapan küçük aile işletmeleri bu uzun üretim dönemi boyunca finansman yönünden desteklenmek ihtiyacındadır.

Yaptığımız hesaba göre; 6 adet gebe düve satın alarak bugün süt hayvancılığına başlayan bir üretici, işletmede doğacak erkek buzağuları 8 aylık olduklarında sattığı, dişi buzağuları sürüsünü büyütme için yetiştirdiği takdirde 36 aylık bir üretim faaliyetinin sonunda anaç sayısını ancak 9'a çıkarabilmekte, anaç hayvanlar haricinde irili ufaklı 15 civarında daha hayvan sahibi olabilmektedir. Bu süre içerisinde süt ve erkek buzağı satışlarından ele geçen toplam tutar 744.271 TL olmaktadır. Bu rakam başlangıçta satın alınan 6 gebe düvenin bedeli olan 900.000 TL'nin altındadır. Diğer bir ifadeyle, aradan geçen 36 ay içinde üretici henüz başlangıçtaki sermayesini geri kazanamamıştır.



Tablo-36: 6 Gebe Düve İle Başlanan Süt Hayvancılığı İşletmesinin 36 Aylık Finansal Döngüsü (Ekim 2024)**Hesaplama Baz Alınan Rakamlar:**

Birim fiyatlar	TL/Baş	Baş	Tutar
Satın alınan ilk gebe düveler	150.000	6	900.000
8 aylık erkek dana satış fiyatı	80.000		

Sağmal ineklerin günlük süt verimi (ort.) 26 litre/gün

Çiğ süt satış fiyatı 14,85 TL/litre (USK+20 kuruş prim)

Mısır silajı f.	2,0 TL/kg
Buğday samanı f.	2,0 TL/kg
Kuru yonca f.	10,0 TL/kg
Kuru ot f.	10,0 TL/kg
Buzağı başlangıç yemi f.	13,0 TL/kg
Buzağı büyütme yemi f.	13,0 TL/kg
Düve yemi f.	11,0 TL/kg
Arpa (ezme) f.	8,5 TL/kg
Süt yemi (21 p 2.700 ME) f.	12,0 TL/kg
ATK (%32 p) f.	8,5 TL/kg
Soya Küspesi (%44 p) f.	15,0 TL/kg

Giderler

A- Hayvan satın alma (6 gebe düve)	900.000 TL
B- Besleme giderleri (36 aylık toplam)	1.148.494 TL
C- Diğer masraflar (YemX1/3)	382.831 TL
A+B+C	2.431.325 TL

Gelirler

Süt satış gelirleri	2.455.596 TL
Erkek buzağı satışı (8 aylık)	720.000 TL
	3.175.596 TL

Brüt Gelir 744.271 TL

3.11 Kredilerin Bölgelere Göre Dağılımı

Tarımsal yatırımları desteklemek için faiz indirimli krediler son yıllarda yoğun olarak kullanılmaktadır. Özellikle sıfır faizli ve uzun vadeli yatırım kredileri hayvancılıkta çok sayıda işletme kurulmasını teşvik etmiştir. Bu sayede süt üretiminde önemli artışlar yaşanmıştır.

Tablo-37: Ziraat Bankası Tarım Kredilerinin Bölgesel Dağılımı (2010-2023)

Bölgeler	Bölgenin Kredilerden Aldığı Pay (%)	
	2010	2023
Ege	22,5	18,8
Akdeniz	19,8	14,0
Batı Anadolu	8,7	11,9
Orta Anadolu	8,2	11,1
Güneydoğu Anadolu	6,4	9,8
Batı Marmara	8,2	8,4
Batı Karadeniz	7,6	7,7
Doğu Marmara	8,8	7,5
Kuzeydoğu Anadolu	2,8	3,5
Ortadoğu Anadolu	3,2	3,4
Doğu Karadeniz	2,6	2,2
İstanbul	1,4	1,6

KAYNAK: Türkiye Bankalar Birliği

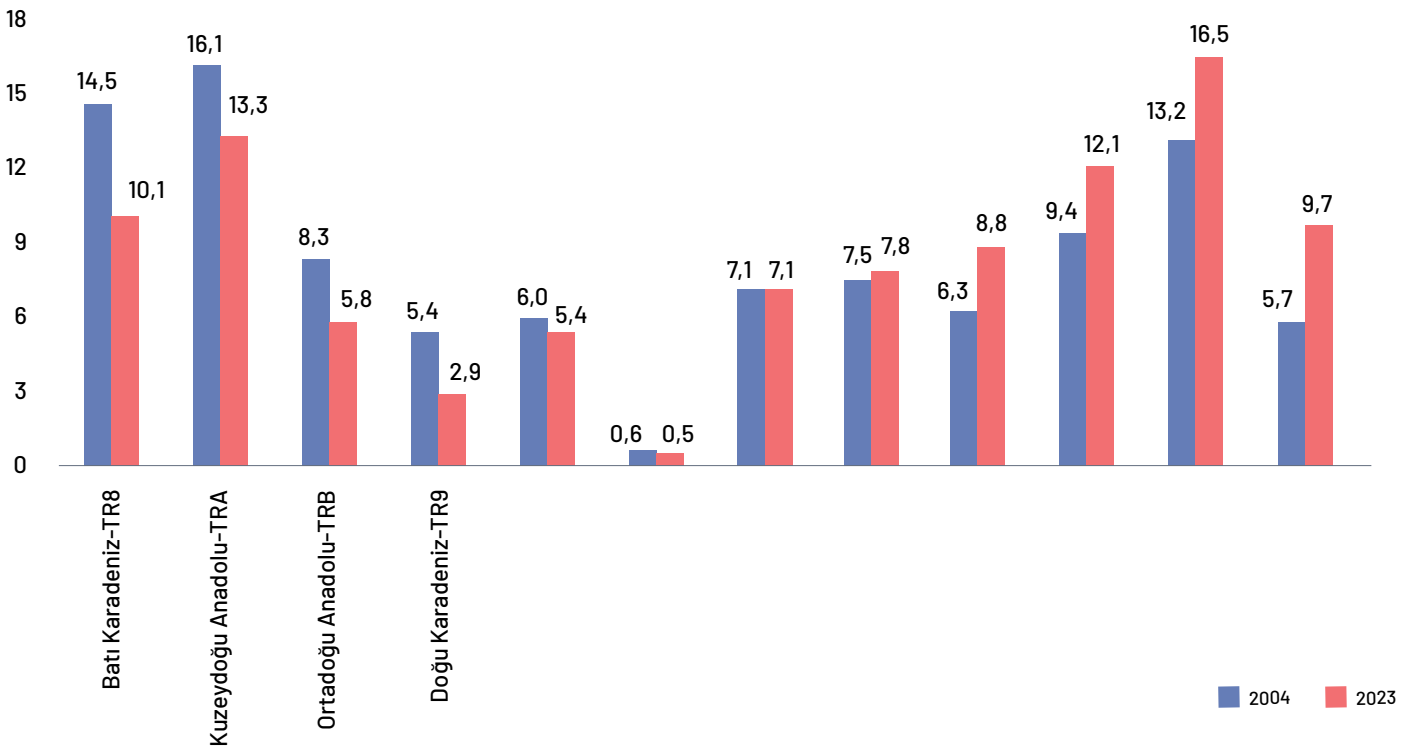
Zirai kredilerin ve sığır varlığımızın son 20 yıl içinde değişen bölgesel dağılımları birlikte incelendiğinde uygun faizli tarım kredilerinden daha geniş ölçüde yararlanma imkânı bulmuş olan bölgelerimizin başta besicilik olmak üzere büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinde mesafe aldıkları, krediye erişimi zayıf olan bölgelerin ise üretim maliyetleri bakımından avantajlı olsalar bile aynı gelişmeyi gösteremedikleri, hatta geriledikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Doğu Anadolu mera varlığı bakımından en uygun maliyetle hayvan besleme potansiyeline sahip bölgemiz olduğu halde son 20 yılda bölgedeki sığır mevcudunun Türkiye sığır varlığı içindeki payının azaldığı görülmektedir. Benzer bir gerileme Karadeniz Bölgesi için de söz konusudur. Buna karşın Ege, Orta Anadolu, Batı Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri 20 yıl öncesine göre sığır varlığımızdan daha yüksek pay almaktadır.

Her coğrafi bölgenin kendine özgü koşulları ve buna bağlı özel iktisadi dinamikleri içinde elbette kredi dışı unsurlar da yukarıda anlatılan gelişmelerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Örneğin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde devam eden Güneydoğu Anadolu Kalkınma Projesi kapsamında yapılan yatırımlarla bu bölgemizde sulu tarım alanları her geçen gün genişlemekte olup, bu durum yem bitkileri ekilişlerine de yansımaktadır. Nitekim bölgede 2010 yılında 96 bin hektar olan silajlık mısır ekilişi, yaklaşık 3 kat artarak 2023 yılında 270 bin hektara ulaşmıştır. GAP Bölge İdaresi Başkanlığı web sitesinde yer alan istatistiklere göre 2010-2020 yılları arasında Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki silajlık mısır ekilişlerinin Türkiye toplamı içindeki payı % 3.41'den 6.15'e yükselmiştir. Tarımsal kredilerle beraber artan kaba yem üretim imkanlarının bölgede sığır yetiştiriciliğini desteklediği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, Karadeniz Bölgesinde de çay ve fındık gibi görece daha zahmetsiz yetiştirilebilen ve bir ölçüde yan iş olarak da yürütülebilen tarımsal faaliyetler bu bölgemizde sığır yetiştiriciliğinin gerilemesinde etkili olmuştur.

Kredi haricindeki koşulların hayvancılığın bölgesel gelişimi üzerindeki etkisi bir yana, zirai kredilerin hayvancılık politikasını uygulamada ne kadar etkili olduğuna ilişkin bir fikir vermesi bakımından yukarıdaki istatistikler dikkat çekicidir. Bu noktada sormamız gereken soru şudur: Zirai kredilerin hayvancılığımızı yönlendirme ve geliştirme gücünü doğru kullanıyor muyuz? Yaşanan gelişmeler ülkemizde düne göre daha düşük maliyetli ve sürdürülebilir bir hayvansal üretimi mümkün kılmakta mıdır? Artan ithalat bağımlılığımız ve cari et fiyatları göz önüne alındığında bu sorulara müspet cevap vermek kolay değildir. Bilakis hayvancılığımız, mesleği bir yaşam tarzı olarak sürdüren kırsal nüfusun değil, yüksek enflasyon ortamında ucuz kredilerin sağladığı imkanla yüksek kazanç sağlamak isteyen tüccar-girişimcilerin domine ettiği bir faaliyet alanına dönüşmüştür. Sektörde artan istikrarsızlık ve ithalat bağımlılığı büyük ölçüde üretici profilindeki bu değişimin pazara yansması olarak ortaya çıkmaktadır.

Zirai kredilerden faydalanma imkânı olan tüccar-girişimciler genellikle hayvancılığın dışında da

Grafik-47: Türkiye Sığır Varlığının Coğrafi Dağılımı (%)



KAYNAK: TÜİK

meşguliyetleri olan insanlar olduklarından, Doğu Anadolu gibi meraya dayalı hayvancılık yapılan bölgelere değil, hayvancılık dışındaki işlerini de takip edebilecekleri, ileride çiftlik arazisini arsa olarak değerlendirme potansiyeli de olan, ulaşım altyapısı gelişmiş, tüketici nüfusa yakın bölgelerimize yatırım yapmayı tercih etmektedir. Sektörde yaşanan bu gelişmeler, kırsal bölgelere aktarılması gereken kaynakların kentsel alanlara yönlendirilmesi nedeniyle bölgeler arası gelişmişlik farklarının daha da artması gibi olumsuz sonuçlar da doğurmaktadır.

Hayvancılığa aktarılan yatırım kredileri yerli sığırlardan çok kültür ırkı hayvanların satın alınmasına yönelik kullanılmaktadır. Bu nedenle 2014-2023 yılları arasında sığır varlığımız içinde kültür ırkı tabir edilen ve genellikle kapalı barınaklarda yoğun yem tüketimine dayalı (entansif) besleme yapılan yüksek verimli ırkların ve bunların melezlerinin oranı %26 artarken daha çok otlatmalı (ekstansif) şartlarda yetiştirilen yerli sığırlarımızın sayısı % 47 azalmıştır. Tarım ve Orman Bakanlığı kültür ırkı ve melez sığır varlığının artırılmasını stratejik bir hedef olarak benimsemiştir. Karma yem tüketimini teşvik eden ve ithal damızlık sığır talebini artıran bu tercihin ne kadar anlamlı ve sürdürülebilir olduğu da, yukarıda izah ettiğimiz yansımalar çerçevesinde, tartışmaya açık bir konudur.

Özetle; yaşanan tecrübeler göstermektedir ki işletme kuracak kişilerde/yatırımcılarda sektörel deneyim aranmadığı, kaba yem üretecek arazi varlığı sorgulanmadığı, bölgesel kümelenmelerin yaratacağı sorunlar öngörülemediği zaman başlangıçta çok cazip görünen krediler çoğu yatırımcı için maliyetlerin katlandığı ve üretimin sürdürülemediği kırılmalarla yol açmaktadır. Coğrafi kümelenmelerle artan yüksek talebe bağlı olarak arazi, canlı hayvan ve kaba yem fiyatları katlandığından fizibilite çalışmalarında kullanılan iyimser varsayımlar kısa sürede geçersiz hale gelmektedir. Bunun sonucunda, düşük faizli tarımsal kredilerle kurulan ve yönetilen işletmelerin çoğu zarar ettiğinden ya boş kalmakta ya da kapasitelerini ciddi ölçüde düşürmek zorunda kalmaktadır. Böylece kısıtlı finansman kaynaklarımız israf edilmiş olmaktadır.

Tarımsal kredilerde sektörel tecrübe ve bölgesel besleme kapasiteleri öncelikli değerlendirilmediği için hayvan ile mera ve kaba yem arasındaki mesafeler uzuyor, maliyetler artıyor.

3.12 Üretim Maliyetleri – Fiyatlar ve Pariteler

Damızlık sığır yetiştiriciliğinde en önemli maliyet kalemi besleme giderleridir. Sürüdeki dişi hayvanların kaba yem ve karma yem bakımından iyi dengelenmiş bir diyetle (rasyon) beslenmeleri gerekmektedir. Genel bir prensip olarak, damızlık sığır yetiştiriciliğinde hayvanların günlük kuru madde ihtiyacının % 50 oranında kaba yemlerden, kalan kısmın ise karma yemlerden alınması tavsiye edilmektedir.

Günlük rasyonda kaliteli ve yeterli kaba yem bulunmadığı takdirde damızlık dişi hayvanlarda üreme ve sağlık problemleri ortaya çıkmakta, bu nedenle sürüdeki hayvanlar kısa sürede damızlık vasfını kaybetmekte, dışarıdan sürekli yeni damızlık hayvan satın almak zorunda kalan işletmeler karlılık ve sürdürülebilirlik sorunları yaşayabilmektedir.

Türkiye’de meraya dayalı, buzağı (besi materyali) üretimine yönelik otlatmalı hayvancılık yapılan bölgeler sınırlıdır. Damızlık hayvan yetiştiriciliği genel olarak büyük şehirlerin etrafında, sütçü ve kombine ırklarla yoğun beslemeye dayalı (entansif yetiştiricilik tarzında) yapılmaktadır.

Organize hayvancılık bölgelerinin teşvik edilmesi de üretimde bu tarz işletmelerin ağırlık kazanmasına yol açmaktadır. Bu işletmelerin önemli bir kısmı kaba yem üretebilecekleri araziye sahip olmadıklarından, kaba yem ihtiyaçlarını dışarıdan satın alma yöntemi ile karşılamakta ve piyasada bulabildikleri kalite ve fiyata razı olmak zorunda kalmaktadırlar. Bu noktada ülkemizdeki kaba yem arz açığı ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Arz eksikliği nedeniyle kaba yem

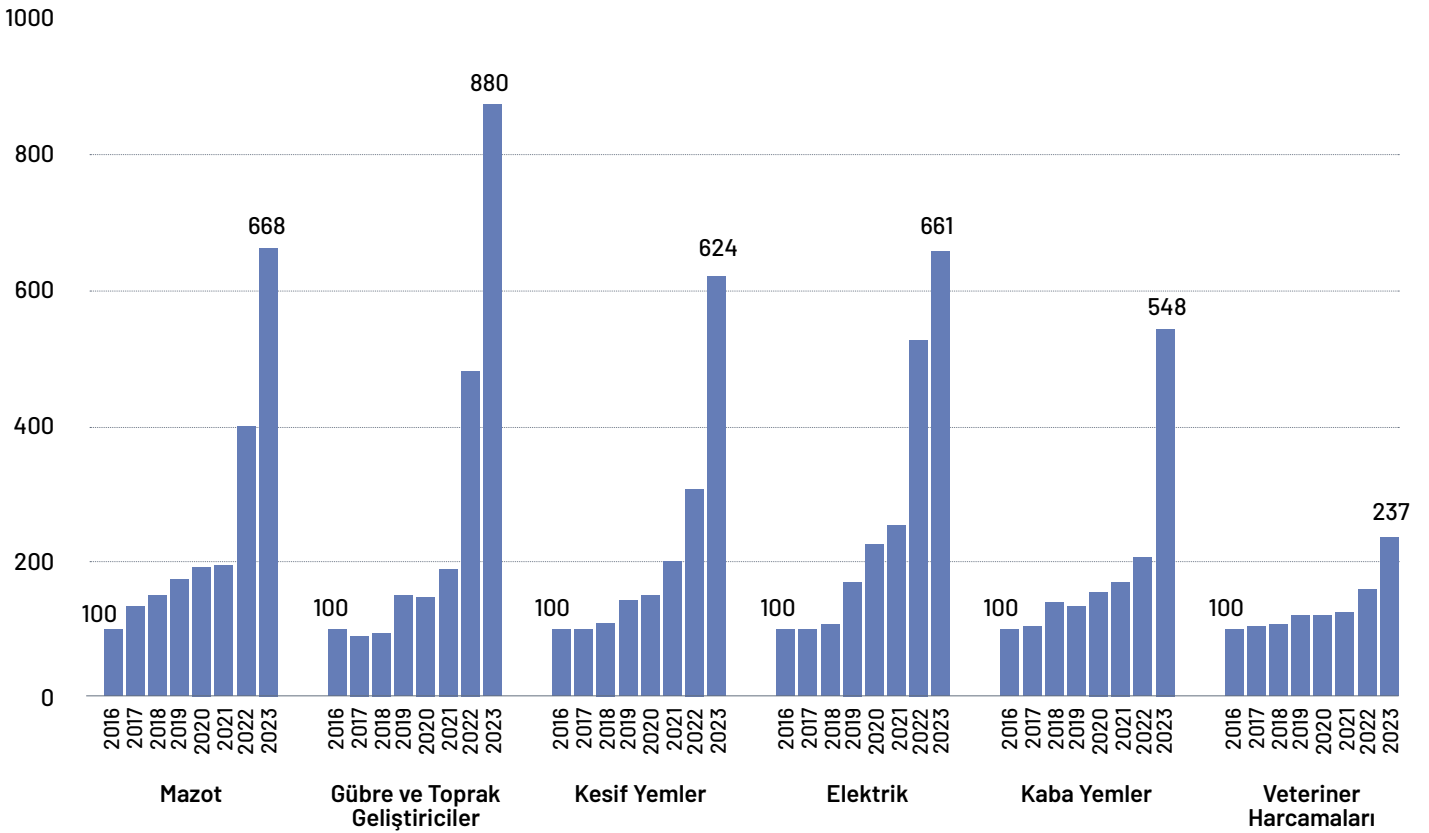
fiyatları yükseldiği gibi uzak mesafelerden kaba yem taşıma zorunluluğu da maliyetleri artırmaktadır.

Karma yemlerde ise daha önceki bölümlerde bahsedilen ithalat bağımlılığı döviz kuruna bağlı maliyet artışlarına yol açmaktadır.

Tarımsal girdilerde özellikle son yıllarda görülen hızlı fiyat artışları da hem üreticiyi hem de tüketiciyi zorlamaktadır.

TÜİK Tarımsal Girdi Fiyat Endeksi'nde özellikle 2020 Ocak ayından sonraki artışlar dikkat çekicidir. Tarımsal girdilerdeki fiyat artışı maliyet artışına neden olduğu için tüketiciler de hayvansal ürünleri daha pahalıya satın almaktadır.

Grafik-48: Tarımsal Girdi Fiyat Endeksi (TÜİK, 2016 = 100)



KAYNAK: TÜİK

Hayvancılıkta parite, üreticinin 1 birim ürün satarak satın alabileceği girdi miktarını göstermektedir.

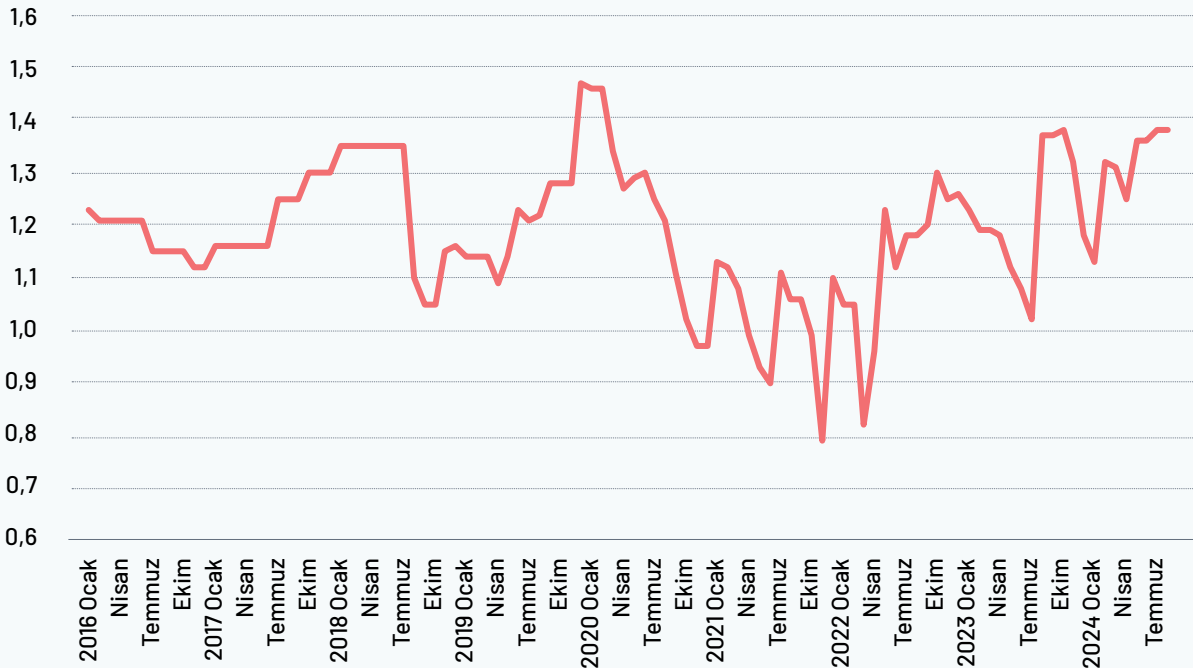
Hayvancılıkta en önemli girdi yem olduğu için 1 kg karkas et veya 1 litre süt satan besicinin/yetiştiricinin eline geçen para ile ne kadar yem alabildiği yapılan işin sürdürülebilirliği bakımından önemlidir.

1 litre süt satan bir yetiştiricinin eline geçen para ile 1.50-2.0 kg yem satın alabilmesi faaliyetlerin sürdürülebilmesi bakımından genel olarak makul kabul edilmektedir.

Ulusal Süt Konseyi web sitesinde yayımlanan istatistikler incelendiğinde Türkiye’de süt/yem paritesinin hemen her zaman 1.50’nin altında kaldığı, 2021-2022 yıllarında ise 1.0’ın altına düştüğü dönemler olduğu görülmektedir. Yetiştiricinin sattığı 1 litre süt ile 1 kg yem alamaması demek olan bu durum üretici açısından çok zahmetli bir işin zarar ederek yapılması anlamına gelmektedir. Bunun sürdürülemeyeceği açıktır.

Ancak, işletmelerdeki kapasite kullanım oranlarının çok düştüğü son yıllarda besiciler besi materyali ararken, ithalatın da yıllık 600 bin baş ile sınırlanması yerli besi materyali fiyatları çok yükselmiştir. Bu nedenle süt hayvancılığı yapanların buzağı satışlarından elde ettiği gelir de yükselmiştir. Bu durumun ne kadar sürdürülebilir olduğu tartışmalıdır.

Grafik-49: Süt/Yem Paritesi (USK)



KAYNAK: Ulusal Süt Konseyi

Et üretiminde sürdürülebilirlik için ise genel olarak 1 kg karkas eti satan besicinin eline geçen para ile en az 22-25 kg besi yemi satın alabilmesi gerekmektedir. Aşağıdaki grafikte 2018 yılından bugüne dana karkas et-besi yemi paritesinin gelişimi görselleştirilmiştir. Türkiye’de besi hayvancılığı için ağırlıklı olarak arpa kullanılmaktadır. Bu nedenle 2017 yılından bugüne karkas et/yemlik arpa paritesi de ayrıca verilmiştir.

Grafikler incelendiğinde son dönemde paritenin 40 kg’ı aştığı görülmektedir (Besici 1 kg karkas et bedeli ile 40 kilonun üstünde besi yemi satın alabilir duruma gelmiştir). Bu rakam ilk bakışta besiciliğin son dönemde çok karlı bir faaliyet haline geldiğini düşündürülebilir. Ancak Türkiye’de besi materyali sorunu olduğundan geçmişte besi maliyetleri içinde hayvan besleme maliyetleri asıl büyük kalem olduğu halde son yıllarda besi materyali fiyatlarının maliyetler içindeki payı besleme maliyetlerini geçmiştir.

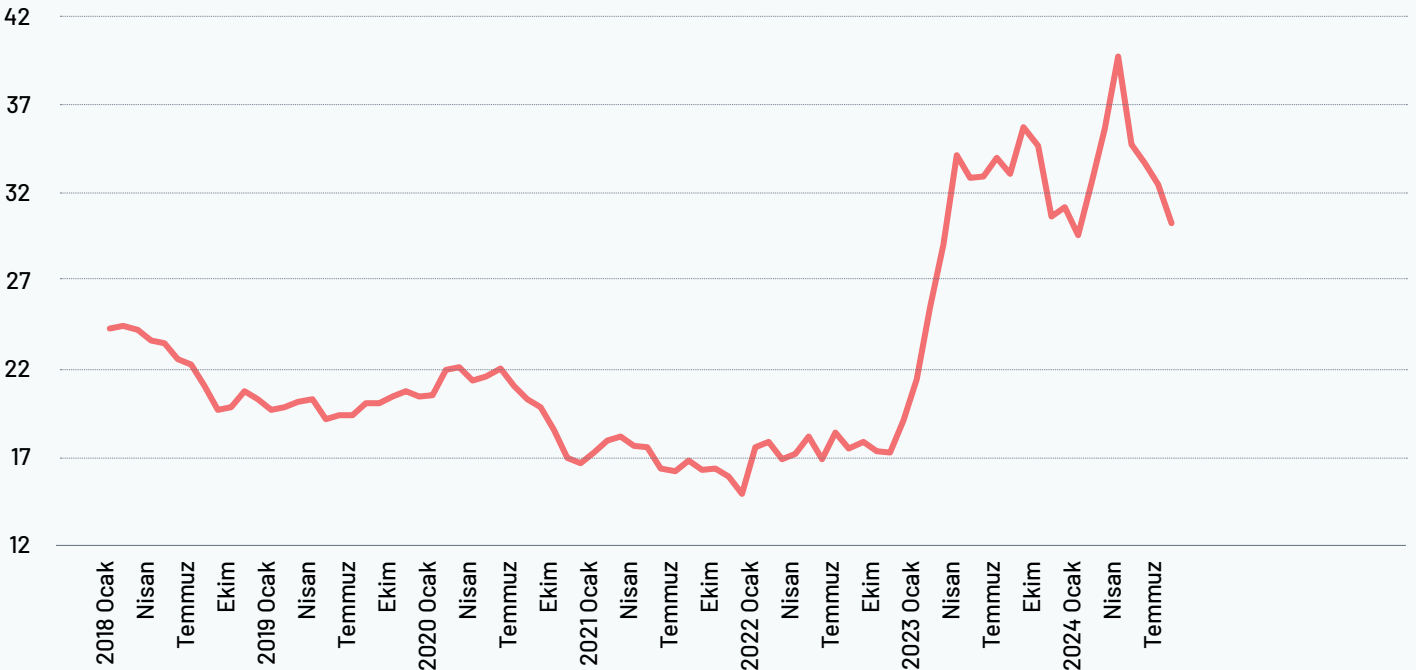
Diğer taraftan Ziraat Bankası tarafından sektöre kullandırılan zirai kredilerin faizleri de hayli yükselmiştir. 2024 yılı Ekim ayı itibarıyla faiz indirimi

kredilerin besicilere yıllık faiz maliyeti % 25’in üzerindedir. Besleme dışında kalan maliyet kalemlerinde yaşanan bu artışlardan dolayı et/yem paritesinin 40 seviyesine çıkmış olması besicilikte karlılık oranlarının çok yükseldiği anlamına gelmemektedir. İthal besi danası ile yerli besi sığırları arasında ciddi maliyet farkı olduğu için de karkas et/yem paritesi besiciliğin karlılığını ölçmek bakımından anlamını büyük ölçüde yitirmiş durumdadır.

Çalışmamız kapsamında, Ankara Polatlı’da faaliyet gösteren 500 baş üstü kapasiteye sahip besicilerle yapılan görüşmelerde elde edilen veriler baz alınarak, 2024 yılının Ekim ayındaki karkas et maliyetleri hesaplanmıştır.

Et ve Süt Kurumu tarafından satılan Güney Amerikalı menşeli besi sığırları ile yapılan besi ve yerli besi sığırları ile yapılan besi maliyetleri karşılaştırıldığında birincisinde fırsat maliyeti, faiz gideri ve vergi öncesi brüt kar hayvan başına 6.118 TL olurken, ikincisinde hayvan başına 35.607 TL zarar edildiği görülmektedir. Hesaplama baz alınan rakamlar aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Grafik-50: Dana Karkas Et/Besi Yemi Paritesi



Tablo-38: Güney Amerika Danası ile Besi Maliyeti ve Karlılık (Ekim 2024)

Besi materyali alış F.	194 TL/kg
Gümrük, karantina, VSKN vb masraflar	7,0 TL/kg
Nakliye giriş (Liman-çiftlik arası)	1.000 TL/baş
Nakliye çıkış (çiftlik-mezbaha arası)	250 TL/Baş
Besi materyali toplam birim maliyet	209 TL/kg
Besi materyali canlı ağırlığı	300 kg
Besi materyali toplam maliyeti	62.700 TL/Baş
Günlük ort. yem tüketimi	9,2 kg/gün
Günlük saman tüketimi	2 kg/gün
Diğer giderler (günlük)	30 TL/gün/Baş
Besi yemi fiyatı	10,5 TL/kg
Saman fiyatı	2 TL/kg
Besi süresi	360 gün
Günlük canlı ağırlık artışı (ort)	1,1 kg/gün
Besi sonu canlı ağırlık	696 kg
Karkas randımanı (yağlı kesim)	%67
Karkas et fiyatı (yağlı kesim)	270 TL/kg

	Günlük Tüketim (kg)	Besi Süresi (gün)	Toplam Tüketim (kg)	Fiyat (TL/kg)	Tutar (TL)
Besi yemi	9,2	360	3.312	10,5	34.776
Buğday Samanı	2	360	720	2	1.440
					36.216 TL

Besi materyali maliyeti	62.700 TL/Baş
Besleme maliyeti	36.216 TL/Baş
Besleme harici giderler (30 TL/günX360 gün)	10.800 TL/Baş
TOPLAM MALİYET	109.716 TL/Baş

Besi başı başlı ağırlık	300 kg
Besi Sonu canlı ağırlık	696 kg
Karkas ağırlığı (% 8 tokluk firesi, % 67 randıman)	429 kg
Karkas et fiyatı (yağlı kesim)	270 TL/kg
KARKAS ET SATIŞ GELİRİ	115.834 TL/Baş
(Fırsat maliyeti, faiz ve vergi hariç) brüt kar	6.118 TL/Baş

Tablo-39: Yerli Dana ile Besi Maliyeti ve Karlılık (Ekim 2024)

Besi materyali alış F.	360 TL/kg
Yol firesi (sakatlanmala, ölüm vb)	%5
Nakliye giriş (Kars-Ankara arası)	1.500 TL/baş
Nakliye çıkış (çiftlik-mezbaha arası)	250 TL/Baş
Besi materyali toplam birim maliyet	384 TL/kg
Besi materyali canlı ağırlığı	300 kg
Besi materyali toplam maliyeti	115.150 TL/Baş
Günlük ort. yem tüketimi	9,2 kg/gün
Günlük saman tüketimi	2 kg/gün
Diğer giderler (günlük)	30 TL/gün/Baş
Besi yemi fiyatı	10,5 TL/kg
Saman fiyatı	2 TL/kg
Besi süresi	360 gün
Günlük canlı ağırlık artışı (ort)	1,1 kg/gün
Besi sonu canlı ağırlık	696 kg
Karkas randımanı (yağlı kesim)	%67
Karkas et fiyatı (yağlı kesim)	295 TL/kg

	Günlük Tüketim (kg)	Besi Süresi (gün)	Toplam Tüketim (kg)	Fiyat (TL/kg)	Tutar (TL)
Besi yemi	9,2	360	3.312	10,5	34.776
Buğday Samanı	2	360	720	2	1.440
					36.216 TL

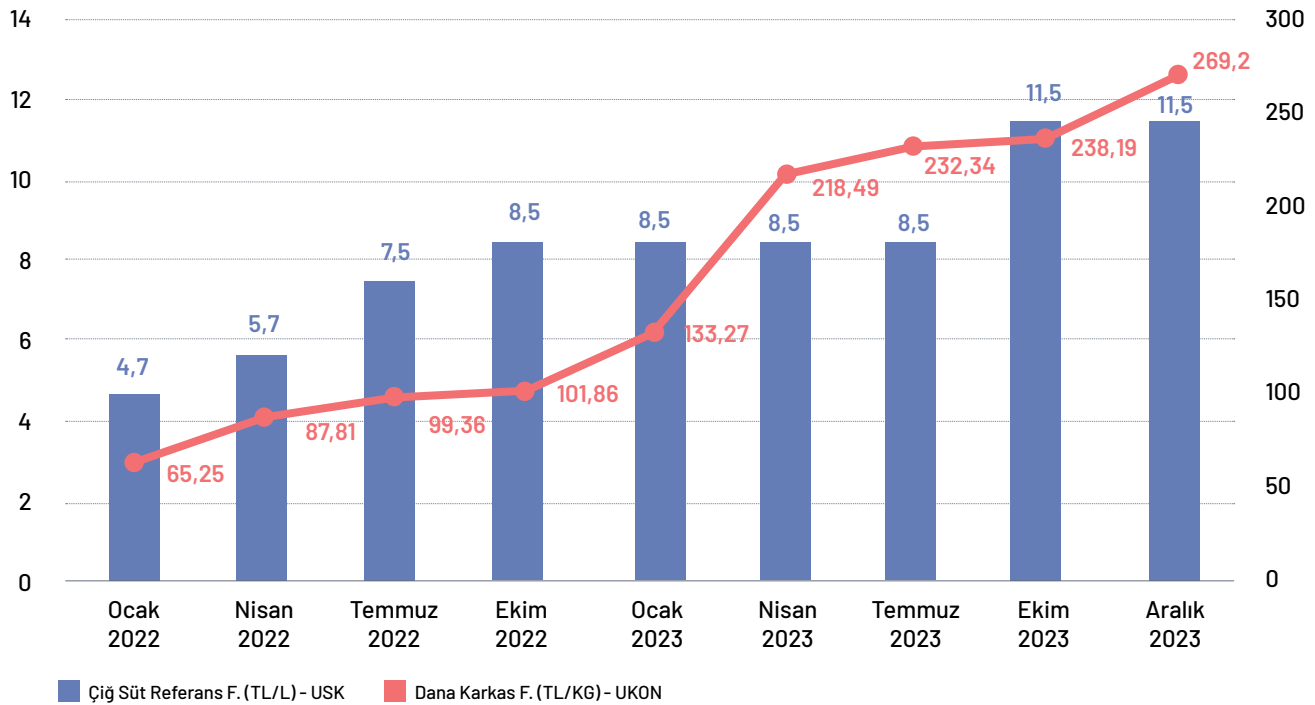
Besi materyali maliyeti	115.150 TL/Baş
Besleme maliyeti	36.216 TL/Baş
Besleme harici giderler (30 TL/günX360 gün)	10.800 TL/Baş
TOPLAM MALİYET	162.166 TL/Baş

Besi başı başlı ağırlık	300 kg
Besi Sonu canlı ağırlık	696 kg
Karkas ağırlığı (% 8 tokluk firesi, % 67 randıman)	429 kg
Karkas et fiyatı (yağlı kesim)	295 TL/kg
KARKAS ET SATIŞ GELİRİ	126.559 TL/Baş
(Fırsat maliyeti, faiz ve vergi hariç) brüt kar	-35.607 TL/Baş

Hayvancılığın sürdürülebilirlik şartlarından biri de et ve süt fiyatları arasındaki dengenin dikkatli yönetilmesidir. Domuz eti tüketmeyen ülkelerde bu dengenin yönetilebilmesi görece zordur. Türkiye’de dönem dönem süte göre çok cazip hale gelen karkas et fiyatları anaç hayvan kesimini özendirmektedir.

Aşağıdaki grafik, Ekim 2022-2023 döneminde dana karkas fiyatları %100’ü aşan bir oranda yükseldiği halde inek sütünde tavsiye fiyatının sabit kaldığını göstermektedir.

Grafik-51: Çiğ Süt ve Karkas Et Fiyatları (2022-2023)



Besi dansında ithalat bağımlılığının ortadan kaldırılması için süt ve/veya buzağı fiyatının yüksek tutulmasına ihtiyaç vardır.

Avrupa Birliği ülkelerinde süt hayvancılığı yapan bir yetiştiricinin 1 kg inek karkas et (O3 kalite) satın alabilmek için 7 ila 10 litre süt satması yeterliyken, Türkiye’de 2024 yılı Ekim ayında 1 kg inek karkas için 18 litre süt satmak gerekmektedir. AB ile mukayese edildiğinde Türkiye’de süt ete göre çok ucuzdur. (Ulusal Süt Konseyinin çiğ süt referans fiyatı, 22 kuruş süt primi dahil, 14,87 TL. TÜSEDAD’ın 10 Ekim tarihli inek kesim fiyatı 270 TL/kg).

3.13. Hayvancılık için SWOT Analizi

Aşağıdaki analizin hazırlanmasında 9. Kalkınma Planı (2007-2013) Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporunda yer alan SWOT analizi referans alınmış ve bazı güncellemeler yapılmıştır.

Güçlü Yanlar:

1. Potansiyel pazarlara yakınlık
2. Hayvansal üretim açısından farklı üretim biçimlerine uygun ekoloji
3. Genetik materyal çeşitliliğinin özgün hammadde potansiyeli oluşturmaları
4. İşgücü maliyetlerinin görece düşük olması
5. Halen kişi başına yetersiz hayvansal ürün tüketiminin gelecekte yaratacağı yüksek talep baskısı ve büyüyen turizm sektörünün sürükleyici etkisi
6. Yetiştirilmiş teknik eleman sayısının fazlalığı

Zayıf Yanlar:

1. İstatistik toplamada yaşanan sorunlar ve kayıt dışı hayvancılık
2. Kaliteli kaba yem-mera üretiminin yetersizliği, karma yem hammaddesi iç piyasa fiyatlarının yüksekliği
3. Fiyat istikrarsızlığı
4. İşlevsel olmayan örgütlenme
5. Hayvan hastalıkları ile mücadele (şap, brucella..) sorunları, süt işletmelerinde hijyen ve kaliteye ilişkin sorunlar
6. Birim üretim maliyetinin yüksekliği-işletme büyüklüklerinin yetersizliği
7. Bütçeden hayvancılığa ayrılan miktarın yetersizliği
8. Araştırmacı, yayımcı ve üretici arasındaki bilgi akışı yetersizliği
9. Üretim materyalinin bazı verimler bakımından genetik yetersizliği

Fırsatlar:

1. Türkiye'nin coğrafi konumu
2. Hayvan varlığının sayısal olarak yüksekliği
3. Organik hayvancılık için potansiyel mevcudu
4. Hayvancılığa verilen destekler
5. Hayvansal ürünlere olan talebin artacağı beklentisi
6. İslah edilebilir mera varlığı, flora zenginliği
7. Hammadde ve ürün çeşitliliğinin fazla olması
8. Konut kiralari ve gıda fiyatları başta olmak üzere kentlerde yaşam maliyetinin artması nedeniyle kırsal bölgelerde geçimin görece kolay hale gelmesi
9. İyileşen internet altyapısının kırsal alanların cazibesini artırması
10. Yüksek besi materyali fiyatlarının yetiştiriciliği karlı hale getirmesi

Tehditler:

1. Hayvan sağlığı ve hayvan hareketlerine ilişkin sorunlar
2. Damızlık sığır ithal edilen ülkelerde zaman zaman ortaya çıkan hayvan hastalıkları
3. Yüksek üretim maliyeti ve özellikle yem ham maddelerinin fiyatlarının yüksekliği
4. Pazarlama sorunları, istikrarsızlık nedeniyle ticari marka geliştirilememesi
5. Desteklemelerin yetersizliği
6. Kayıt dışı üretimin sürmesi
7. Sektördeki örgütlenme, koordinasyon yetersizliği ve yönetsel sorunların devam etmesi
8. Kalite ve standardizasyon yetersizliği
9. İşletme ölçekleri ile ilgili sorunlar
10. Eğitim düzeyinin yetersizliği (Üretici, bakıcı, ara eleman yetiştirilemeyişi)
11. Ar-Ge ile ilgili sorunlar
12. Ekonomik krizlerin et tüketimini daraltıcı etkisi
13. Yaygınlaşan ve şiddetlenen kuraklığa bağlı su kısıtları
14. Kırsal nüfusun yaşlanması
15. Küçük aile işletmelerinin finansmana erişimde sorun yaşamaları
16. Zirai kredilerin dağıtılmasında bölgesel dinamiklerin gözlemlenmemesi, kredi tahsislerinde ipotek odaklı değerlendirme yapılması

3.14 TOB 2024-2028 Stratejik Planında Hayvancılık⁶⁶

2003 yılında yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu kamu idarelerine stratejik plan hazırlama yükümlülüğü getirmiştir (Madde 9). Bu doğrultuda Tarım ve Orman Bakanlığı da 2010 yılından itibaren beşer yıllık dönemleri kapsayan stratejik planlar hazırlamakta ve uygulamaktadır. Bugüne kadar dört stratejik plan hazırlanıp uygulanmıştır. Halen yürürlükte olan 2024-2028 dönemi stratejik planı Bakanlığın beşinci planıdır.

Stratejik plan metinlerinde “Stratejik Alan” kavramı kimi zaman doğrudan kimi zaman daha kapalı bir anlatımla tüm planlarda muhafaza edilmiştir. Bu yaklaşıma göre Tarım ve Orman Bakanlığının belirlediği stratejik alanlar şu başlıklardan oluşmaktadır:

1. Tarımsal Üretim ve Arz Güvenliği
2. Gıda Güvenilirliği
3. Bitki ve Hayvan Sağlığı
4. Kırsal Kalkınma
5. Kurumsal Kapasite

Stratejik planlarda yukarıdaki stratejik alanlarla ilişkilendirilmiş “Amaçlar” tespit edilmekte, her bir amacın gerçekleştirilmesine yönelik olarak spesifik “Hedefler” sıralanmakta ve bu hedeflere ne oranda yaklaşıldığını geriye dönük olarak ölçebilmek için başvurulacak “Performans Göstergeleri” belirlenmektedir. Her stratejik planda bir önceki plan dönemi için belirlenen hedeflere ne oranda ulaşıldığına ilişkin kısa bir değerlendirme yapılmaktadır. Bugüne kadar stratejik planlarda yer alan hayvancılıkla ilişkili hedefler ve sonraki planlarda yapılan geriye dönük değerlendirmeler raporumuzun EKLER bölümünde gösterilmiştir.

2024-2028 Stratejik Planında hayvancılıkla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilendirilebilecek hedeflere yönelik olarak yapılan tespitler ve belirlenen ihtiyaçlar şunlardır:

1 “Hayvansal üretimde verim ve kaliteyi artırmak” (Amaç-1, Hedef1.4) hedefine yönelik tespitler ve ihtiyaçlar

Tespitler:

- Islah çalışmalarının yetersizliği ve hastalık riskinin yüksek olması
- Uzun yıllara dayalı verim kayıtlarının olmaması nedeniyle genetik varyasyon konusunda yeterli bilginin bulunmaması
- Hayvancılıkta nitelikli damızlık ihtiyacı, büyükbaş hayvancılıkta çiğ süt ve karkas veriminde yetersizlik
- Suni tohumlama uygulamasının benimsenmemesi

İhtiyaçlar:

- Hayvan sağlığı, ıslahı ve genomik seleksiyon çalışmalarının desteklenmesi
- Verim kayıtları ile genetik varyasyon konusunda verilerin tutulması
- Hastalıktan arı işletmelerin desteklenmesi

2 “Hayvan sağlığı hizmetlerini geliştirmek ve hayvan refahını korumak” (Amaç-2, Hedef2.4) hedefine yönelik tespitler ve ihtiyaçlar

Tespitler:

- Hayvan sağlığı ve refahı konusunda yetiştiricilerde yeterli farkındalık oluşturulamaması
- Bilinçli ilaç kullanımı ile ilgili farkındalığın ve e-reçete kullanım oranının düşük olması
- Veteriner tıbbi ürünlerin pazarlama izin dosyasına uygun olarak üretilmemesi
- Hayvan sağlığı araştırmaları ve veteriner tıbbi ürün geliştirme ve kontrolü konularında ihtisaslaşmış kurumların bulunmaması, altyapı, donanım ve personel eksiklikleri

66- <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Plan-Program-Ve-Faaliyet-Raporlari/stratejik-plan>

İhtiyaçlar:

- Hayvancılık desteklemelerinin hayvan hastalık ve zararlıları ile mücadele temelinde oluşturulması
- Hayvan sağlığı ve refahı konusunda yetiştiricilerde farkındalık oluşturulması
- Eğitimler yoluyla uygunsuz ilaç kullanımlarının engellenmesi ve azaltılması, e-reçete düzenleme oranlarının artırılması
- Piyasada bulunan ürünlerin etiket ve içerik yönüyle kontrollerinin etkinliklerinin artırılması
- Veteriner tıbbi ürünlerin geliştirilmesi konusunda ihtisaslaşmış kurumlar oluşturulması

3 “Kırsalda aile işletmelerine, kadınlara ve gençlere yönelik üretim, yatırım ve istihdam olanaklarını artırmak” (Amaç-3, Hedef 3.2) hedefine yönelik tespitler ve ihtiyaçlar

Tespitler:

- Kırsal alanda yaşayan hedef kitlenin çok kırılğan ve göçe yatkın olması
- Alternatif gelir kaynaklarının yetersizliği
- İşletme ölçeklerinin küçük ve orta ölçekli olması

İhtiyaçlar:

- Kadın ve genç çiftçilerin kırsalda tutunmalarına yönelik altyapı ve çevre projelerinin hayata geçirilmesi
- Kırsal alanlarda yaşayan hedef kitlenin ihtiyaçlarının doğru tespit edilerek alternatif kaynakların oluşturulması
- Küçük ve orta ölçekli işletmeler ile aile işletmelerinin desteklenmesi

4 “Sürdürülebilir bir tarım sektörü için tarımsal risklerin etkilerini azaltmak, alt sektörlerle yönelik politika önerileri geliştirmek” (Amaç-4, Hedef 4.2) hedefine yönelik tespitler ve ihtiyaçlar (sayfa 120):

Tespitler:

- Tarım sigortası sisteminin yaygın olmaması
- Tarım sigortası konusunda üreticilerin bilinçlendirilmesi ihtiyacının bulunması
- Orta ve uzun vadeli alternatif politika seçeneklerine olan ihtiyaç

İhtiyaçlar:

- Tarım sigortası konusunda çiftçinin bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi
- Sektöre yönelik orta ve uzun vadeli politikaların uygulanması, izlenmesi ve gerektiğinde alternatif politikalar üretilmesi.

Özetle, 2024-28 hayvancılık yol haritasına göre, önümüzdeki dönemde;

- Desteklemeler; temel, yönlendirici verimlilik odaklı olacak,
- Sözleşmeli üretim yaygınlaştırılacak,
- Üretene, ürettiği nispette destek verilecek,
- Üretilen her buzağı, oğlak ve kuzuya destek verilecek,
- Aile işletmelerine hayvan sağlığını koruyucu aşı desteği verilecek,
- Ulusal aşı üretim merkezi kurulacak,
- Genç ve kadın üreticilere sağlanan destekler artırılacak,
- Hayvan hareketlerini kontrol için kurulan veterinerlik yol ve kontrol noktalarının sayısı artırılacak,
- Yerli üreticilerin damızlık hayvan ihtiyaçları TİGEM tarafından karşılanacak,
- Suni tohumlama, ari işletme, yerli sperm, soy kütüğü gibi verimliliği artırıcı destekler öne çıkarılacaktır.

III. Tarım Orman Şurası Sonuç Raporu Önerileri⁶⁷

2019 yılı Kasım ayında gerçekleştirilen 3. Tarım Orman Şurası sonuç bildirgesinde şu tavsiyeler yer almaktadır:

1-Aile işletmeciliğinin sürdürülebilirliğini sağlamak için kadın ve gençlerde girişimciliğin desteklenmesi (Md. 11)

2-Bitki ve hayvan hastalıkları ile etkin mücadelede yerli ilaç ve aşı üretiminin teşvik edilmesi (Md. 12)

3- Buzağı ölümleri ve döl verimi istatistiklerinde uluslararası ortalamalara ulaşılması (Md. 13)

4-Kırmızı et sektöründe küçükbaş hayvan eti tüketiminin özendirilmesi ve pazar payının artırılması (Md 14)

5-Küçük ve büyükbaş hayvancılıkta halk elinde ıslah ve benzeri projelerle yerli ırklarımızın muhafaza ve ıslahına yönelik çalışmaların artırılması (Md 15)

6-Mera hizmetlerinin yürütülebilmesi, mera niteliği taşıyan alanların tespit ve tahdit çalışmalarının ivedilikle tamamlanması, üreticiler ve üretici örgütlerine tahsis edilmesi, mera ıslahında kullanılacak bitki tohumları (Md 16)

7- Kayıt, nakliye, hayvan pazarları ve mezbaha alt yapımızın yenilenerek, hayvan hareketlerinde etkin kontrolün sağlanması (Md. 34)

8-Tarımsal girdi ve finansman ihtiyacını karşılayan sözleşmeli bitkisel ve hayvansal üretim modellerinin desteklenmesi ve yaygınlaştırılması (Md. 35)

9-Başta çiftçilik olmak üzere Tarım ve Ormancılık sektöründe yürütülen faaliyetler için meslek standartlarının oluşturulması, çiftçilik mesleki eğitim kurumlarının açılması ve eğitim alan gençlerin teşvik edilmesi, tarım ve ormancılıkta mesleki eğitimin geliştirilmesi (Md.46)

10-Üretici Örgütlerinin girdi temini, üretim ve pazarlama aşamalarında etkinliklerinin artırılması için yönlendirilmesi (Md. 48)

11-Tarım sektörünün en önemli problemi olan risk ve belirsizliğin azaltılması için gelir garantili ürün sigortasının çıkarılması (Md. 58)

12-Tarım, orman ve suyun yönetiminin aynı çatı altında toplanmasından doğan sinerjinin bölgesel dinamiklerle en etkin şekilde ekonomiye yansıtılması için bölge veya havza bazlı yönetim modeline geçilmesi (Md. 59)

67- <https://www.tarimorman.gov.tr/haber/4207/3-tarim-orman-surasi-sonuc-bildirgesi>





4

GENEL
TESPİTLER
SORUNLAR



Hayvancılığı fiilen yaşayan her üreticinin, sektör paydaşının söyledikleri çok önemli olmakla birlikte bu rapordaki temel anlayışımız, meseleye daha bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmak ve temel yapısal sorunlar kapsamında öneriler getirebilmektir.

Zira sorunlar benzer başlıklarda devamlı olarak konuşulmakta, bakanlıkların stratejik eylem planlarında dahi bu tekrarlar göze batmaktadır.

Son 10-15 yıl içinde yoğun tartışma konusu olan hayvancılıkta yapılan resmi değerlendirmeler; hemen her dönem ithalatın kısa süre içinde biteceği ve ülke et ihtiyacının tamamen yerli üretimle karşılanacağı

yönünde beyanlarla bitmekte, ancak Türkiye'nin canlı hayvan/et ithalatı sona ermediği gibi yem krizi de giderek derinleşen bir sorun halini almaktadır.

Sorunların temelinde neler vardır, neden ülkemizde hayvancılıkta istikrar sağlanamıyor, yoksa temel kaynaklar bu ihtiyaçları karşılamaya yeterli değil de zorlama bir mücadele mi veriyoruz?

Esasında raporun bütününde irdelediğimiz konu başlıkları bize sorunların derininde yatan ana unsurları gelişmiş ülke hayvancılığı ile mukayeseli vermektedir. Çözüm yollarını da bu temel sorunlar etrafında aramak gerekmektedir.

SAHA NE DİYOR?

Ülke genelinde otuzun üzerinde ili kapsayan seyahatlerimizde sektör paydaşları ile gerçekleştirilen temaslarda hayvancılıkta yaşanan sorunların neler olduğuna dair sorularımıza verilen cevapları;

Süt fiyatlarının düşük olduğu, zararına satmak zorunda kaldıkları ve fiyatlarda istikrar yakalanamadığı, sütteki istikrarsızlığın et fiyatlarını da bozduğu,

Sektörde kayıt ve istatistikle ilgili sorunların bulunduğu,

Kamu müdahalelerinin artan et ve süt fiyatlarını kontrol etmekte etkin olduğu ancak düşen fiyatlarda üreticiyi koruma yönünde refleks göstermede yetersiz kaldığı, dolayısıyla kamusal müdahale dinamiklerinin üretici aleyhine işlediği,

Ette sınıflandırma olmadığı,

Meralara köylünün müsaade etmediği, meraların verimsiz olduğu,

Tarıma aktarılan desteklerde kontrol ve denetimin artırılması gerektiği,

Çalıştıracak işgücü bulamadıkları, yabancı işçilerde istikrar olmadığı ve güven sorunu yaşandığı,

Çobanlığın itibar (toplumsal statü) sorunu olduğu,

Yem fiyatlarının çok pahalı olduğu,

Tarımsal örgütlerin işlevsiz kaldığı,

Dişi hayvan kesimlerinde kontrol ve denetimlerin zayıf olduğu,

Tarım arazilerinde (desteklerin hak eden üreticiye ulaşmasını engelleyen ve arazi kiralamalarını güçleştiren nitelikte) mülkiyet sorunları yaşandığı,

Hayvancılığa kullanılan kredilerin hayvan fiyatlarını şişirdiği, damızlık hayvanların batıdan doğuya sürekli el değiştirdiği ve adeta 'hayvan turizmi' yaşandığı,

Aile işletmelerinin evrak, kayıt, proje, destek prosedürleri ile uğraşmak istemediği,

Kırsalda gençlerin kalmadığı, işletmelerin küçüldüğü,

Kaliteli süt ile kalitesiz arasındaki fiyat farkının sınırlı kaldığı, kalitesi düşük sütün de bir şekilde pazar bularak piyasayı bozduğu,

Bazı sanayicilerin sütünü satın aldıkları çiftçileri kendi ürettikleri yemi satın almaya zorladıkları,

Raporda İşlenen Konu Başlıkları Çerçevesinde Hayvancılık Sektörümüze Dair Tespitlerimiz Şunlardır:

Hayvancılık sektörünü analiz etmek için başvuru verileri ve istatistiklerde ciddi bir tutarlılık sorunu yaşanmakta, bu da sektörde öngörülebilirliği azaltarak piyasa yönetimini güçleştirmektedir. Son yıllarda kesilen hayvan sayısı ile üretilen deri sayıları arasındaki tutarsızlık buna iyi bir örnektir. Hayvan sayıları ve işletme kapasitelerine dair verilerdeki tutarsızlıklar destekleme ödemeleri başta olmak üzere kamu kaynaklarının dağıtılmasında usulsüzlüklere sebep olabilmektedir.

Büyükbaş hayvancılıkta, canlı hayvan varlığımız nüfus ve tüketimle paralel artmamaktadır. 1.000 kişiye düşen canlı hayvan sayıları son yıllarda düşmektedir.

Ekonomik kriz nedeniyle daralan talebe rağmen kırmızı et üretimi talebi karşılamamakta ve ithalat zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Ekonomik krizin hafiflemesiyle beraber alım gücünde yaşanacak iyileşmeler kırmızının et talebinin artmasına yol açacak ve fiyatları kontrol etmek çok daha zorlaşacaktır.

Son 3-4 yıl içinde kesime giden hayvan sayısındaki hızlı artış normal değildir. Bu durum, özellikle süt sektöründe yaşanan karlılık sorunları gibi sebeplerle damızlık hayvanların kısa sürede sürü dışına çıkarılarak kesime gönderildiğine işaret eder. Bu durum önümüzdeki yıllar için tehlike işaretleridir.

Et tüketimi içinde büyükbaş hayvan etinin payı %39, küçükbaş hayvan etinin payı %16, kanatlı (tavuk+hindi) etinin payı %45'tir (2023). Oysa büyükbaş hayvancılıkta üretim ve ihracatta ilk sıralarda olan ülkelerde dahi toplam et tüketimi içinde büyükbaş hayvan etinin payı %25'leri geçmemektedir. Bu durumun sürdürülebilirliği çok zordur.

Hayvancılığa verilen destek ve teşviklerle kurulan modern çiftlikler sayesinde süt üretimi, son 10 yılda %15 artmış olup inek başına süt verimimiz dünya ortalamalarındadır.

Süt/yem paritesi genel olarak 1.50'nin altında kalmış, 2021-22 yıllarında ise bazı dönemlerde 1.0'in altına düşmüştür. Süt satışlarından elde edilen kazancın üretim maliyetlerini karşılamadığı bu dönemlerde kesime sevk edilen anaç hayvan sayısı artmıştır. Besi materyali ve et ithal eden bir ülke için damızlık hayvanların sürüden erken çıkarılması kabul edilebilir değildir.

AB ülkeleri ile mukayese edildiğinde ülkemizde süt fiyatları et fiyatlarına kıyasla çok düşük kalmıştır. Süt fiyatları uzun süre artırılmayınca süt/et fiyat dengesi de bozulmuş, bu durum anaç hayvan kesimini tetiklemiştir. Süt meselesi aynı zamanda et meselesidir. Sütte fiyat istikrarı olmaz ise ette de olmaz.

Süt üreticisi, süt sattığı sanayici ile arasındaki süt/yem kıskacından zarar görmektedir. Örgütsüzlük, dağınıklık ve ölçek sorunu nedeniyle süt üreticisi sanayiciye sattığı süt karşılığında kalitesini kontrol edemediği yemleri satın almak zorunda kalmaktadır.

Son 10 yılda (2014-2023) hayvancılığa aktarılan desteklerin dolar karşılığı 8,88 milyar dolar olmuştur. Bu dönem içinde büyükbaş ve küçükbaş canlı hayvan ile kırmızı et ithalatı için yurtdışına transfer edilen döviz tutarları toplamı ise 7,41 milyar dolardır. Dolayısıyla son 10 yılda Türkvat'e kayıtlı yaklaşık 1.5 milyon hayvancılık işletmesine verilen desteğe yakın bir tutarın ithalat için harcanmış olduğu ortaya çıkmaktadır.

2023 yılında bütçeden hayvancılık destekleri için ayrılan tutarın döviz karşılığı 490 milyon dolar olup bu rakam aynı yıl canlı hayvan ve kırmızı et ithalatına harcanan tutarın (1,38 milyar dolar) çok altında kalmıştır.

Global ticarete konu canlı sığırın yaklaşık %10'unu her yıl ülkemiz ithal etmektedir. Tedarikçi ülkeler son derece uzaktır, sayıları sınırlıdır, fiyat oynaklığı yüksektir. Bunun yanında hayvan hastalıklarına bağlı dönemsel ticaret kısıtlamaları da söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla ithalatta çok yönlü sürdürülebilirlik riskleri mevcuttur.

Yoğun canlı hayvan ve kırmızı et ithalatı yapılırken, Et ve Süt Kurumu üretimleri dahil şarküteride kullanılan etlerin ağırlıklı olarak büyükbaş eti olması tüketicinin küçükbaş lehine artırılabilecek yönündeki politikalar ile uyum göstermemektedir.

Meralarımız hem verimsizlik hem de mülkiyet sorunları sebebi ile etkin kullanılamamaktadır. Köylünün içinde olmadığı mera kiralama ve kavgaları artırmakta, meraların ıslah ve bakımını engellemektedir.

Ülkemizin kaba yemde yeterlilik seviyesi %75'tir. Kaba yem üretimimiz hayvan varlığımızın ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmaktadır. Karma yem ağırlıklı besleme özellikle dişi sığırlarda çeşitli sağlık sorunlarına ve döl verimi (buzağı) kayıplarına yol açmaktadır.

Su kısıtı ve stratejik ürünlerdeki arz açığı stresi yanında hayvancılık işletmelerinin belirli bölgelerde kümelenmesi ve kırsaldaki boşalmalar, kaba yem alanlarının yeterince artmasını engellemektedir.

Hayvanlar ile meralar arasındaki irtibat kopmaktadır. Çünkü;

- En yoğun meraların bulunduğu illerde hayvancılık küçülme (veya yerinde saymakta), metropollerin etrafında kümelenen büyük işletmelerin sayısı ise artmaktadır.
- Kırsaldaki aile işletmelerinin küçülmesi, üretimden çekilmesi, zaten parçalı ve dağınık olan arazilerimizi kaba yem üretimi için kullanma imkanını daha da azaltmaktadır.
- Son yıllarda teşvik edilen organize hayvancılık bölgeleri hayvanlar ile çayır-mera ve kaba yem üretim alanları arasındaki mesafeleri uzatmaktadır.



%75

Ülkemizin kaba yemde yeterlilik seviyesi %75'tir.

Ülkemizdeki çayır ve mera alanlarının %42,13'ünü barındıran Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki hayvan sayıları artmıyor, aksine işletmeler kapanıyor, aile işletmeleri daralıyor. Erzurum ilinde son 4 yıl içinde işletme sayıları %23 oranında azalarak 48.896 adetten 37.765 adete gerilemiştir. En geniş mera varlığı bulunan bu bölgemizdeki olumsuzluk ithalatı tırmandırmakta, yüksek maliyetli üretimi tetiklemektedir.

Hayvancılıkta bölgesel dengeler değişmekte, tüketici nüfusun yoğun olduğu Batı bölgelerimizde kümelenme artmaktadır. Büyük işletmelere havza bazlı hayvan sınırlaması ve/veya bölgesel et/süt üretim kotaları konulmadığından yerli kaynaklarla ihtiyaçlarını temin edemeyen bu işletmeler damızlık/besilik hayvan ihtiyaçları için ithalata yönelmekte, kaba yem ihtiyaçları için ise uzak mesafelerden yüksek maliyetli tedarik yapmaktadırlar.

Tarımsal kredi tahsislerinde bölgesel şartlar ve kaynak potansiyelleri gözetilerek coğrafi önceliklendirilme yapılmadığı için bir tarafta meralar ve araziler boş kalırken, diğer tarafta sınırlı bölgelerde kümelenen hayvancılık; arazi fiyatları, yem maliyetleri, işgücü talebi gibi faktörlerin etkisi ile iktisadi olmaktan çıkmaktadır. Mera hayvancılığının en yoğun yapıldığı Kuzeydoğu Anadolu kuşağının Ziraat Bankası'nca kullandırılan tarımsal kredilerden aldığı pay son 2000 yılından beri sürekli %4'ün altında kalmıştır. Erzurum, Kars, Ardahan ve Iğdır illerinin aldığı pay ise her geçen gün düşmektedir.

Zirai kredi tahsislerinde girişimcilerin sektörel tecrübeleri ve tarımsal arazi varlıkları ile yeni yatırımlarda, yatırım yapılacak yörenin hayvan besleme kapasitesi gibi faktörler gerektiği ölçüde dikkate alınmamakta; hatalı varsayımlara dayanan büyük beklentilerle kurulan işletmelerin önemli bir kısmı kısa bir süre sonra ya tümüyle atıl kalmakta ya da çok düşük kapasitelerle çalışmaktadır. Bu işletmelere aktarılan sınırlı finansman kaynaklarımız israf olmaktadır.

Son 10 yılda; sığır varlığımızdaki artış %14, küçükbaş hayvan varlığımızdaki artış %36 iken, büyükbaş ve küçükbaş karma yemlerinde üretim artışı %78'dir. Her ne kadar kültür ırkı büyükbaş hayvan varlığımız oran olarak artıyorsa da bu yüksek verimli hayvanlar, kaba yem açığımız nedeniyle, daha çok karma yem ağırlıklı rasyonlarla beslenmektedir. Bu durum yem hammaddeleri ithalatında %50 civarı ithalata bağımlı olan ülkemiz için hayvancılık sektörünü; hayvanın ithal, yediği yemin ithal, çalışan elemanın ithal edildiği dövize bağımlı kırılgan bir sektöre dönüştürmektedir. Bu yüksek maliyetli ve sürdürülebilirliği son derece riskli bir üretim anlamına gelmektedir.

Ülkemizdeki süt işletmelerinin %88'i, besi işletmelerinin %95'i, 20 ve altı hayvana sahip işletmelerden oluşmaktadır. 2016 yılında süt ve besi işletmelerinin toplamda %83,7'si 20 baş altı işletmelerden oluşmakta olup son 7 yılda mevcut işletmelerin ölçekleri büyütülememiş, büyük kapasiteli yeni işletmeler kurulmuştur.

Besi işletmelerinin %2'si 50 baş ve üzerinde hayvan barındırmakta olup bu işletmelerin sahip olduğu hayvan sayısı besi işletmelerindeki toplam hayvanların %30'udur. Bu durum, spekülasyonlara açık, fiyat istikrarı için oynaklıkları artıran önemli bir faktördür. Herhangi bir kriz veya fiyat olumsuzluğunda sınırlı aktörün yapacağı hareketin piyasa fiyat dengesine etkisi büyük olacaktır. Oysa aile işletmeleri fiyat istikrarının en önemli garantörleridir. İhtiyacı kadar hayvanı satıp yaşam şekli olan hayvancılığa devam edecektir.

Her yıl doğum, besleme vb. sebeplerle kaybedilen buzağı sayısı yıllık besi materyali ithalatına yakındır. Buzağların korunarak ithalatın bitirilmesi mümkündür.

Hayvancılığın destek bütçesinden aldığı pay yıllar itibarı ile azalmaktadır. 2017 yılında toplam tarımsal desteklerden %30 pay alan hayvancılık sektörü, 2024 yılında %22 pay almaktadır.

Bakanlığın stratejik planlarındaki hedefler son derece olumlu olmakla birlikte temel yapısal sorunların dönüştürülmesini sağlayamamaktadır. Örneğin Doğu Anadolu gibi mera kaynakları ve kaba yem potansiyeli ile çok önemli bir bölgede hayvan ahırlarının kapasitesi ve hayvan refahı şartları maalesef çok kötü durumda olup yıllardır bir dönüşüm gerçekleştirilememiştir.

Sözleşmeli üretim etkin olarak uygulanamamaktadır.

Hayvancılıkta gelişmiş ülkelere baktığımızda, sözleşmeli üretimin son derece yaygın uygulandığını görürüz. ABD'de kanatlı ve yumurta sektöründe sözleşmeli üretim %80, sığırdada %20, meyvelerde %63 seviyelerindedir.

Sözleşmeli üretim fiyat istikrarının olduğu ülkelerde daha kolay uygulanabilen bir planlı üretim şeklidir. Ancak unutulmamalıdır ki aynı zamanda piyasada fiyat istikrarının sağlanmasına da katkı sağlar ve bu bakımdan fiyat istikrarı ile iki yönlü ilişkisi vardır. Ülkemizde özellikle kanatlı sektöründe entegre bir sözleşmeli üretim işleyişi yaygın iken büyükbaş ve küçükbaş hayvancılıkta son derece düşük kalmıştır. Temel sıkıntı olarak, sadece fiyat ve alım garantisi üzerine kurgulanan bir sözleşmeli üretim anlayışının yaygın olması gösterilebilir. Üretim sürecinde bulunmadan, yetiştirici veya besiciye bilgi ve sermaye transferi yapmadan kurgulanan sözleşmeli üretim, hayvanın kesim zamanındaki fiyatların seyrine göre alıcı ve satıcı açısından kolay vazgeçilen bir akit olmaktadır.

Sözleşmeli üretimin esası, sanayici ve/veya tüccarın istediği standartlardaki hayvanı uygun maliyetle satın alabilmek için yetiştirici veya besici ile birlikte üretim sürecini yönetmesidir.

Sözleşmeli üretim üretici için pazar garantisidir, fiyat istikrarıdır, neyi ne kadar üretebileceğine dair öngördür. Sanayici için ise istediği standart ve kalitede ürünün tedarikinde sürdürülebilirliktir.





5

ÇÖZÜME
DAİR YENİ
YAKLAŞIMLAR



Çözümüne dair önerilerimizi kısa ve orta vadeli olarak sıralarken özellikle belirtmemiz gereken husus şudur ki, hayvancılıkta gelinen nokta itibarı ile bir gün boşa geçirilecek zaman yoktur. Acilen çıkarılacak mevzuat değişiklikleri ve eylemlerle hızlı çözümlere geçilmelidir. Çözümlerin orta vadeye yayılmasının temel sebebi hayvancılığın döngüsündeki zaman kısıtıdır.

Zira; yıllık 750 milyon dolar civarında ithalat yapan, son 13 yılda hayvan ve et ithalatına 10,6 milyar dolar ödeyen, yem üretimine yönelik hammadde ithalatını da hesaba kattığımızda rakamların çok daha çarpıcı hale geldiği ve her geçen gün kırsal hayvancılığın da kan kaybettiği ülkemizde sorunlar derinleşmekte, ithalat geçici rahatlama dışında bir çözüm üretmemekte, hatta orta vadede hayvancılığımıza zarar vermektedir.

5.1 Kısa Vadeli Çözümler

5.1.1 Süt fiyatlarından zarar eden üreticinin dışı hayvanları kesime göndermesini ve sektörden çekilmesini önlemek için süt fiyatları acilen revize edilerek, süt/yem paritesi ideal oranlara getirilmelidir. Sütte fiyat istikrarı sağlanırsa ette de sağlanacaktır.

Gıda enflasyonu riski de göz önüne alınarak süt/yem paritesi altında oluşan fiyat ile piyasa fiyatı arasındaki fark 2 yıl süre ile üreticiye yem desteği olarak ödenmeli veya sanayiciye aldığı süt miktarı ile orantılı depolama yardımı ve sıfır faizli kredi imkânı sağlanmalıdır. Aynı uygulama besiciler için de yapılarak sektörden çıkışların önü kesilmelidir.

Hayvancılığın sürdürülebilirliği için en kritik hususlardan biri süt fiyatıdır. Sütteki istikrar aynı zamanda etteki istikrarın ön şartıdır. Bunun için süt üreticisinin zararına süt satmasına müsaade edilmemelidir. Referans süt fiyatları değişen maliyet kalemleri göz önüne alınarak piyasa gerçeklerine uygun şekilde güncellenmelidir.

5.1.2 Tarım sayımı ve istatistiklerde yetkili birimler, Tarım ve Orman Bakanlığı'na devredilmeli, tarım sayımı en kısa sürede bitirilmelidir.

Hayvansal üretimin planlanarak gerçekçi projeksiyonlar ortaya konabilmesi, üretici ve tüketiciyi tatmin edecek fiyatlandırmalar yapılabilmesi, ihracat potansiyelimizin değerlendirilebilmesi için envanter, üretim ve üretici bilgilerimizin doğru rakamlara dayanması gerekmektedir. Bunun için de düzenli aralıklarla yapılan tarımsal envanter sayımlarına ve iyi işleyen bir tarımsal istatistik sistemine ihtiyaç vardır. FAO, ülkelere en fazla on yıllık aralıklarla yeni tarım sayımı yapmalarını tavsiye etmektedir. ABD'de her 5 yılda bir, AB ülkelerinde ise 10 yılda bir tarım sayımı yapılmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere demografik hareketlilik (kırsaldan kente göç) yüksek olduğundan tarımsal üretim dinamikleri gelişmiş ülkelere göre daha hızlı değişmekte, bu nedenle tarımda ölçüm ve analizlerin sık sık güncellenmesi gerekmektedir.

Tarımsal istatistikler konusundaki eksikler Kalkınma Planlarının hazırlık evresinde kurulan hayvancılık özel ihtisas komisyonu raporlarında sık sık dile getirilmiştir⁶⁸. Avrupa Komisyonu tarafından Türkiye için hazırlanan İlerleme Raporlarında da tarımsal istatistik ve izleme sisteminin yetersizliğine dikkat çekilmektedir⁶⁹. (Türkiye'de 2001 yılından sonra genel tarım sayımı yapılmamıştır. 2023 yılı Eylül ayında Tarım ve Orman Bakanlığı ile TÜİK arasında bir protokol imzalanarak yeni bir tarım sayımı yapılması için adım atılmıştır.)

ABD'de tarımsal veri ve istatistiklerin iyileştirilmesi için NASS 1997 yılında Genel İstatistik Kurumu (US Bureau of Census) bünyesinden çıkarılarak taşradaki tüm uzantılarıyla birlikte Tarım Bakanlığına (USDA) bağlanmıştır.

Stratejik bir alan olan tarımda sektörel istatistiklerimizin iyileştirilmesi için, TÜİK bünyesinde yer alan Tarımsal İstatistikler Daire Başkanlığının taşradaki birimleriyle birlikte Tarım ve Orman Bakanlığına transfer edilmesi değerlendirilmelidir.

68- 8, 9 ve 10. Kalkınma Planları Tarım ve Hayvancılık ÖİK raporları.
69- <https://ab.gov.tr/siteimages/resimler/2023%20Türkiye%20Raporu.pdf>

Tarım işletmelerinin gelir-gider ve faaliyetlerine ilişkin muhasebe verilerinin toplanması, depolanması ve istatistiki değerlendirmelerinin yapılabilmesi amacıyla Avrupa Birliği'nde uygulanmakta olan Çiftlik Muhasebe Veri Ağı sisteminin Türkiye'ye uyarlanması 2007 yılından itibaren Tarım ve Orman Bakanlığının gündemine girmiştir. Sistem farklı illerde uzun süredir pilot proje şeklinde uygulanmakta ve ağı katılan gönüllü tarım işletmelerine katılım payı ödenmektedir. Uygulama 69 ildeki 6.000 işletme ile sürmektedir. Ancak uzun yıllardan beri gönüllü işletmelerden veri toplanmasına rağmen elde edilen sonuçlar kamuoyu ile paylaşılmamakta, sonuçların ne söylediğine ilişkin resmi bir değerlendirme de yapılmamaktadır. Uygulamanın etkin olarak kullanımının sağlanması ve ölçüm sonuçlarının başta akademisyenler olmak üzere sektör paydaşlarının değerlendirmelerine açılması sağlanmalıdır.

5.1.3 Kırmızı et tüketimi içinde küçükbaş hayvanların ve hindi etinin payı artırılmalıdır. Bu kapsamda şarküteri ürünlerinde de küçükbaş eti kullanımı yaygınlaştırılmalıdır. Bu amaçla kampanyalar yapılmalıdır.

Ülkemizin ekilebilir arazi varlığı, kaba yem üretim imkanları ve mera potansiyeli dikkate alındığında kırmızı et ihtiyacının büyükbaş hayvan eti üretimini artırarak karşılanması her geçen gün daha da güçleşmektedir. İthalatı önlemek, küçükbaş eti tüketimini artırmak için başta kamu kurum ve kuruluşları, cezaevleri, öğrenci yurtları, misafirhaneler, kamp ve sosyal tesisler olmak üzere ülke genelinde bir an önce kampanyalar başlatılmalı, ESK tarafından askeri kurum ve kuruluşlara et tedariki küçükbaş etinden sağlanmalı, şarküteride ar-ge çalışmaları ile tüketim küçükbaşaya yönlendirilmelidir.

Küçükbaş hayvan eti tüketiminin artırılması beraberinde arz ve talep dengesine bağlı olarak fiyatları da artıracaktır. Zaten kuzu eti fiyatları daha ucuz değildir. Bunun için de küçükbaş hayvan sayısı artırılmalı, kırsalda mera ve ota irtibatlı hayvancılık için yeni bir hikâye, bir üretim modeli hayata geçirilmelidir.

Küçükbaş hayvancılığının nasıl artırılacağına dair üretim modelimizi orta vadeli çözüm önerilerimizde sunmaktayız.

Kırmızı et görünümlü hindi etinin üretimindeki artış olumludur, bu trendin devam etmesi için benzer çalışmalar hindi eti için de yapılmalıdır.

5.1.4 Düşük verimli sütçü anaçların et amaçlı kesilmesi engellenmeli, bu hayvanların et yönlü buzağı elde etmek üzere kullanılması sağlanmalıdır.

Hayvancılığı gelişmiş tüm ülkelerde kırmızı et üretimini desteklemek için sütçü sürülerden yararlanılmaktadır. Bunun için damızlık değeri düşük olan sütçü düve ve inekler etçi ırk boğa spermaları ile tohumlanmakta, böylece sonraki nesilde hayvan başına elde edilen et miktarı arttırılmaktadır. Örneğin süt hayvancılığı yapılan bir işletmedeki düşük süt verimli Holstein ırkı inekler Belçika Mavisi sığırların spermaları ile tohumlandığında doğan buzağların aynı süreli besi dönemi sonundaki et verimleri saf Holstein buzağılardan çok daha yüksek olmaktadır. Tohumlamada kullanılan spermalar erkek sperma olduğunda doğan erkek buzağların et verimi dişi buzağılara göre daha yüksek olmaktadır. Bu sayede kasaplık gücü yüksek melez hayvanlar elde edilebilmektedir. Kullanma melezlemesi denilen bu yetiştirme metodun ülkemizde de kullanılması et açığımızın kapanmasına önemli katkı sağlayacaktır.

Düşük verimli sütçü anaçların kesime sevk edilmesine engel olunmalı, bu hayvanlar etçi erkek sığırlarla melezlenmek üzere kırsal bölgelere sevk edilmeli ve bu bölgelerde bulunan çiftçiler sütçü anaçları et amaçlı buzağı elde etmek için kullanmaya teşvik edilmelidir.

Anaç hayvan kaybımız sadece tedavisi mümkün olmayan hastalıklara yakalanmış olan hayvanlardan ötürü söz konusu olmalı, süt verimi düşen anaçların kesime sevk edilmesine mutlaka engel olunmalıdır.

Not: 4,5 milyon başlık anaç sığır varlığımızın 1 milyonluk kısmında önerilen uygulama yapıldığı takdirde bir sonraki neslinde hayvan başına en az 150 kg daha fazla

karkas elde ederek, % 10 buzağı ölümü hesabıyla, yıllık et arzımız 135 bin ton (150 kg x 900 Bin erkek/dişi buzağı) artacaktır. Bu ise Güney Amerika menşeli 420 bin ithal besi sığırandan üretilecek karkas ete denk gelmektedir. (ESK'nın 2024 yılı besi sığırı ithalat hedefi 600 bin baştır). Uygulama ile süt arzının kontrol edilmesi ve çiğ sütün fiyatlandırılması da kolaylaşacaktır.

5.1.5 Hayvancılık desteklerinde küçükbaş hayvancılığa ayrılan kaynaklar artırılmalıdır.

Dünyada nüfusu artışına ve artan kentleşmeye paralel olarak et hayvancılığında giderek entansif besleme yaygınlaşmaktadır. Yemi ete çevirme verimi düşük bir hayvan olan koyun, entansif üretime uygun olmadığından et üretimi içinde koyunun payı geçmişe göre önemli oranda azalmıştır. Müslüman toplumlarda koyun daha çok kurbanlık olarak talep görmektedir. Gayrimüslimler ise genellikle yılbaşı ve paskalya gibi özel günlerde kuzu eti talep etmektedir. 2022 yılında dünyada üretilen et içinde koyunun payı % 3, keçinin payı %2'dir. Domuz eti tüketmeyen ülkelerde bile oranlar ancak % 8 ve %5'i bulabilmektedir. Türkiye'de 2.4 milyon tonu bulan kırmızı et üretiminin dörtte biri küçükbaş hayvanlardan temin edilmektedir (TÜİK, 2023). Günümüzde koyun eti Avustralya ve Yeni Zelanda gibi geniş meralara ve buna bağlı mukayeseli maliyet avantajına sahip ülkeler dışında büyük ölçekli tüketilen bir et türü değildir. Ancak Türkiye'nin geleneksel mutfağında kuzu eti önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle koyunculüğün desteklenmesi gerekmektedir.

Keçi yetiştiriciliği yapılan bölgelerdeki üreticilerin önemli şikayetlerden biri de oğlak talebinin zayıf olmasıdır. Bu konuda üretimde sürdürülebilirlik için pazar imkanlarının genişletilmesi ihtiyacı vardır.

5.1.6 Çobanların sigorta/Bağkur primleri 5 yıl süre ile destekleme bütçesinden karşılanmalıdır.

Özellikle et amaçlı yapılan küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin karlı olabilmesi için bu grup hayvanların yılın uygun mevsimlerinde meralarda otlatılarak beslenmesi gereklidir. Yıl boyu kapalı

şartlarda bakılan küçükbaş hayvanların besleme maliyetleri yüksek olacağından bu tür bir besleme ile karlı, rekabetçi ve sürdürülebilir bir hayvancılık yapmak çok zordur. Otlatmalı hayvancılık ise ancak nitelikli çobanlarla yapılabilen bir yetiştiricilik türüdür.

Türkiye'de küçükbaş hayvancılığın en önemli sorunu çoban ve bakıcı bulunamamasıdır. Çobanlık ülkemizde mültecilerin çalıştırıldığı bir iş alanı haline gelmiş durumdadır. Ülkemizde yaklaşık 400 bin küçükbaş işletmesi mevcuttur. Sektörde çalışan 40 bin civarındaki yabancı işçinin her ay ailelerine 400 dolar gönderdiğini var sayarsak sadece bu kalemde yıllık yaklaşık 200 milyon dolarlık bir döviz çıkışı söz konusudur.

Toplumsal statüsü son derece düşük olan çobanlığın teşvik edilmesi için sigorta/Bağkur primleri 5 yıl süre ile tarımsal destekleme bütçesinden ödenmelidir.

İlk bakışta genel bir slogan gibi görünen ve geniş kesimler tarafından sıklıkla gündeme taşınan bu husus kamu mali dengesi açısından bir yük olarak görülebilir.

Bakanlık tarafından 2014-23 yılları arasında toplam 49.192 kişiye sürü yönetimi elemanı kursu ve beraberinde sertifikası verilmiştir. Yaklaşık 50 bin sürü yöneticisinin bu kapsamda sigorta primlerinin karşılandığını düşündüğümüzde yıllık yaklaşık olarak 3 milyar liralık sigorta primi çıkmaktadır. Bu rakam yabancı işçilerin ülke dışına transfer ettiği döviz miktarının çok altındadır. Kaldı ki, yılda 750 milyon dolarlık hayvan ve et ithalatı yapıldığını göz önüne aldığımızda bu iş için ayrılacak bütçenin alternatif gelir avantajı çok daha yüksek olacaktır.

Üretimde sürdürülebilirlik ve ithalatın önlenmesi için bu konu çok önemlidir.



Türkiye’de küçükbaş hayvancılığın en önemli sorunu çoban ve bakıcı bulunamamasıdır.

5.1.7 Tarımsal kredi mevzuatı 2025 yılı itibarı ile revize edilerek; bölgesel hayvancılık kapasitesi, çiftçi profili, arazi ölçeği ve aile işletme odaklı dağıtım esaslarına göre yeniden yapılandırılmalıdır.

Hayvan sayısı ile orantılı kaba yem üretecek arazisi olmayan, hayvancılık tecrübesi bulunmayan kişilere kredi tahsisinde hassas davranılmalıdır. Kredilerin belirli bölgelere yoğunlaşması da piyasa dengelerini bozduğu için bölgesel hayvancılık potansiyeli öncelikli tahsisler yapılmalıdır.

Kriterler yeterince dikkate alınmadan belirli bölgelerde kümelenmiş hayvancılık teşvikleri; arazi fiyatları, yem talebi, süt tedarik zinciri, çalışan işgücü gibi çok sayıda faktörün etkisi ile fizibiliteelerde öngörülemezlik yaratmaktadır. Bu da sektörde çok ciddi iniş çıkışlara, atıl yatırımlara ve sermaye kayıplarına sebep olmaktadır.

5.1.8 Hayvan ithalatı gözden geçirilerek damızlık ithalatının süt arzını olumsuz etkilemesinin önüne geçilmelidir.

5.1.9 Tarım piyasalarının et, süt, hububat, yağlı tohumlar, şeker pancarı dahil bütüncül bir yaklaşımla yönetilmesi için ‘Tarım Ürünleri Piyasa Düzenleme Kurumu’ kurulmalıdır.

Tarım topraklarımızın öncelikle stratejik ürünlere tahsis edilmesini sağlamak, ürünler arası fiyat dengeleri ile üretimin sürdürülebilirliğini koruyacak şekilde ayarlayabilmek için tarım piyasaları yönetiminde bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir. Bu sayede bitkisel üretimin kaba yem ve karma yem hammaddeleri ihtiyacını da göz önünde bulundurarak planlanması ve düzenlenmesi mümkün olacaktır.

Zira, sorumlu her kurum ve kuruluş kendi sorumluluğuna göre politika belirlerken, piyasa düzenleme fonksiyonlarında öncelik farklılıkları doğmaktadır. Bir taraftan hayvancılıkta sürdürülebilirlik için yem hammadde fiyatlarının düşük olması, dünya ile rekabet edebilmesi arzulanırken, diğer tarafta üretici memnuniyeti ve artan girdi maliyetleri ile orantılı piyasa fiyatları hedeflenmektedir.

Bir tarafta hububat gibi stratejik ürünlerde yeterlilik için ekim alanlarının artırılması arzu edilirken, diğer tarafta yem bitkisi ekim alanlarının artırılması istenmektedir. Bir tarafta meyve suyu sektörü, meyve dikili alanların artmasını ve ürün bolluğuna bağlı fiyat düşüşü ile uluslararası rekabet imkanlarının yaratılmasını arzularken, diğer taraftan bu gelişmenin verimli ovaları çok yıllık bitkilere, ekili alanları dikili alanlara dönüştürerek stratejik ürünler ve yem bitkisi ekimini daraltacağı unutulmamalıdır.

Farklı ürün gruplarında piyasa fiyat istikrarı ve hayvansal protein kaynaklarının arz güvenliği için tarım ürünlerinin tamamını kapsayan bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Et, süt, hububat, bakliyat, yağlı tohumlar, meyvecilik dahil farklı görünen her sektör ülke tarım topraklarından pay alarak üretimde sürdürülebilirlik aramaktadır.

Bu amaçla; tahıl ürünleri, et ve süt ürünleri, şekerpancarı, yem bitkileri, bakliyat ve yağlı tohumlar için bütün düzenleyici kurumları içine alan şemsiye bir ‘Tarım Ürünleri Piyasa Düzenleme Kurumu’ kurulmalıdır.

5.1.10 Üretici örgütlerinin işlevselleştirilmesi sağlanmalıdır.

Yem muhafazası, hayvan besleme, buzağı bakımı, üreme ve hastalıklarla mücadele konularında eğitim almış bir üretici işletme düzeyinde başarılı olmak için büyük bir adım atmış sayılabilir. Bu eğitimleri verecek olan öncelikle çiftçinin kendi örgütüdür. Ancak Türkiye’deki örgütlerin büyük kısmı bu fonksiyonları icra edememektedir. Bu nedenle üretici örgütlerinin zayıflığı ve işlevsel olmayışı hayvancılık sektöründeki pek çok ikincil sorunun kök sebebidir diyebiliriz.

Gelişmiş ülkelerde üretici örgütleri çiftçilere yönelik eğitim ve yayım faaliyetleri düzenleyen, yeni neslin sektöre kazandırılması için çaba gösteren, tarımsal girdilerin tedariki ve çıktılarının satışında ortaklarına pazarlık gücü kazandıran, çatı örgütleri vasıtasıyla karar alıcılar nezdinde lobicilik faaliyetleri yürüten son derece işlevsel yapılardır.

Gıda değer zincirinin son derece örgütlü hareket eden güçlü diğer halkaları (sanayi ve perakende sektörleri) karşısında genellikle küçük ölçekli üretim yapan çok sayıda üreticinin haklarının korunabilmesi ancak iyi bir örgütlenme ile mümkündür. Bu nedenle AB mevzuatında üretici örgütlerine bazı yasal ayrıcalıklar ve muafiyetler sağlanmıştır. Üreticilerin gıda değer zinciri içindeki pozisyonlarının güçlendirilmesi AB gündeminin son yıllardaki önemli başlıklarından biridir.

Türkiye hayvancılığında en yaygın örgütlenme süt etrafında şekillenmiştir. Tarımsal Üretici Birlikleri Kanununa göre birlikler en az ilçe düzeyinde kurulabilmektedir. Halen 305 adet süt üretici birliği mevcuttur. Bunların dışında il bazında örgütlenmiş olan damızlık sığır yetiştirici birlikleri de üyelerinden süt toplamaktadır. Bu parçalı örgüt yapısı içinde günlük topladığı süt miktarı düşük olan birliklerin litre başına toplama maliyeti yükseldiği için üreticilerden yüksek oranda kesinti yapmak zorunda kalmaktadır.

Süt üreten işletmelerin küçük ölçekli ve dağınık yapısı içinde süt toplayan örgütlerin de çok parçalı olması kaynakların israf edilmesine yol açmaktadır (Çok sayıda süt toplama aracı, gereğinden fazla süt toplama merkezi yatırımı vb). Üretici örgütlerinin eğitim faaliyetlerine kaynak ayırabilmesi (üretici profilinin iyileştirilmesi), süt ve yem sanayicileri ile pazarlık yaparken güçlü bir pozisyonda olunabilmesi, ortaklarına para kazandırabilmesi için toplanan süt miktarının yüksek, birim toplama maliyetinin düşük olması gerekmektedir.

Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu’nda tadilat yapılarak birliklerin asgari il düzeyinde kurulması sağlanmalıdır. Birden fazla ildeki üreticilerin bir araya gelerek kurdukları örgütlere tarımsal desteklemelerden daha fazla pay verilerek örgütlenmede konsolidasyon teşvik edilmelidir.

Türkiye hayvancılığında yatay örgütlenme işlevsiz de olsa mevcuttur. Ancak dikey örgütlenme yetersizdir. TDSYB, TSÜMB, TÜKETBİR, HAYKOOP, TKKYMB gibi hayvancılık örgütleri Türkiye Hayvancılık Federasyonu gibi bir isim altında bir araya gelerek hayvancılık yapan tüm üreticilerin ortak sesi halinde birleşmelidir.

5.1.11 Küçük işletmelere desteklemelerde asgari hayvan sayısı yerine anaç hayvan sayısına göre destek verilmelidir.

Küçük ve orta ölçekli aile işletmeleri sürdürülebilir tarımsal üretimin sigortası ve tekelleşmenin önündeki en büyük engeldir. Geçimini tarımdan sağlayan bu insanlar para kazanamadıklarında tarımsal üretimden çıkarak metropollere göç etmektedir.

Kırsal nüfusun kentlere yönelmesiyle ortaya çıkan sosyo ekonomik problemleri göğüslemenin en düşük maliyetli yöntemi kırsaldaki aile işletmelerinin tarımdan kopuşuna engel olmaktır.

Tarımın sektör dışından yeni girişimcilere açılması yerine kırsalda zaten var olan üreticilerin üretim faaliyetlerini devam ettirebilmelerini sağlayacak destekleme modellerinin geliştirilmesi; bu kapsamda özellikle mevcut hayvansal işletmelerin ölçeklerinin büyütülerek altyapılarının iyileştirilmesi için tedbirler alınması yerinde olacaktır. Aksi takdirde üretimi bırakan bir işletme damızlık hayvanlarını kesime sevk etmekte, mevcut altyapısını terk etmekte, zaten kısıtlı olan tarımsal işgücümüz daha da azalmakta, ziyan edilen bu beşeri ve iktisadi kaynakları tekrar yerine koymak büyük maliyetlere katlanmayı gerektirmektedir.

26 Temmuz 2024 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan yeni hayvancılık desteklemeleri kararnamesinde (2024-2026 Yıllarında Yapılacak Hayvancılık Desteklemelerine İlişkin Karar) 4 ayını doldurmuş buzağılar için 1.000 TL temel destekleme ödemesi öngörülmektedir.

Hayvan varlığı 20 başa kadar olan işletmeler için temel desteğin 1 katı kadar (1.000 TL) ilave destek söz konusudur. Benzer şekilde sütte de günlük 430 litreye kadar süt üreten (koyun-keçide 100 Litre) işletmelere temel desteğin 0,3 katsayısıyla çarpılması ile elde edilecek tutar kadar ilave destek verilecektir. Bu ödemelerin küçük işletmeleri desteklemeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Küçük işletmelerde yapılan süt hayvancılığı genellikle aile fertleriyle birlikte (birden fazla kişinin emeği ile) yürütülen meşakkatli ve riskli bir iş olduğundan yapılan işten tatmin edici düzeyde

bir gelir sağlanamaması durumunda faaliyetlerin sürdürülebilirliği riske girmiş olacaktır. Bugünkü piyasa şartları çerçevesinde yaptığımız hesaplamaya göre işletmesinde 20 baş kombine ırk anaç sığır bulunan bir işletmenin aylık ortalama geliri yaklaşık 47.000 TL olmaktadır. Bu rakam günümüz şartlarında küçük aile işletmeleri için makul sayılabilecek bir gelirdir.

Küçük işletmelere yönelik ilave buzağı desteği formüle edilirken işletmedeki toplam hayvan sayısı yerine anaç sayısını baz almak ve anaç sayısı 20 başa kadar olan işletmeleri küçük işletme kabul etmek daha uygun olacaktır.

5.1.12 ‘Yeminli Tarım Müşavirliği’ sistemi kurulmalıdır.

Bu uygulama ile işletmelerdeki hayvan sayıları, destek ödemeleri, kayıtlar ve sevkler, mezbahanelerdeki kesimler dahil bütün hayvancılık istatistiklerinin takip ve denetiminin etkin yapılması sağlanmalı, tarım teşkilatının üzerindeki yükler azaltılmalıdır.

Kamu görevlilerinin üstlendiği sorumluluk ve iş yükü saha denetimlerinde istenen performansı veremeyebiliyor. Tarım ve Orman Bakanlığının değerli uzmanları mesaisinin büyük bölümünü çiftçiye yayım ve eğitim için harcamalıdır.

Hazine ve Maliye Bakanlığının vergi denetim ve kontrolünde oluşturduğu Yeminli Mali Müşavirlik sistemi benzeri bir yapı kurularak hayvancılığa dair bütün denetim ve kontrol sorumluluğu yeminli tarım müşavirlerine verilmelidir.

5.1.13 Et ve Balık A.Ş. kurularak kamunun hem hakem, hem oyuncu rol çatışması önlenmeli, yeni yapı ile kırsalda hayvancılığın geliştirilmesi için öncülük edilmelidir.

Et ve Süt Kurumu, hayvancılık piyasasının düzenlenmesi amacıyla, ‘Tarım Ürünleri Piyasa Düzenleme Kurumu’ şeklinde yeniden yapılanırken, kurumun kombinaları, satış mağazaları vb. altyapısı Et ve Balık A.Ş.’ye devredilmelidir.

Et ve Balık Kurumu hayvancılık sektörüne hizmet için 1952 yılında kurulmuş, bu kapsamda önemli görevler icra etmiş tarihi bir teşkilattır. Uzun yıllar içinde kuruma ait tesislerin önemli bir bölümü özelleştirmeler ile devreden çıkarılmıştır. Bugün et ve süt piyasasını düzenlemenin yolu; arz güvenliğini sağlamak amaçlı olarak kırsal hayvancılığın geliştirilmesi, özellikle küçükbaş hayvan varlığının artırılmasından geçmektedir. Zira arz güvenliği olmadan arz ve talep dengesi ancak ithalatla sağlanabilir. Bu kapsamda üretimin artırılması aynı zamanda piyasa düzenlemenin temel taşıdır.

Çözüm önerilerinde sıraladığımız üretim modeli dahil ülke hayvancılığının fiyat istikrarı için üretim sürecinde etkin kurum ve kuruluşlara ihtiyaç vardır. Orta vadeli hedefimiz, sadece ülkenin hayvan ihtiyacını karşılamak değil Arap ülkeleri dahil yakın coğrafyaya sözleşmeli hayvan tedariki sağlamak olmalıdır. Bu açıdan tarım üssü ve bölgesel tarım gıda köprüsü olma özelliği taşıyan ülkemizde uluslararası dev hayvancılık şirketleri şekillenmelidir. Et ve Balık A.Ş. de bunun öncüsü olmalı, özel sektörü yanına alarak uluslararası hayvancılık ve hayvansal ürünler ticaretinde aktif olmalıdır.

Bu kapsamda kamu gücü ile özel sektör dinamizmini birleştirecek yeni yapıda kırsala dönük üretim projeleri, yeni modeller hayata geçirilmelidir.

Diğer yandan, yoğun hayvan ithalatı yanında toptan ve perakende satış kanalları vasıtası ile piyasa düzenleyici olarak müdahale etmek hakem ve oyuncu rollerinin karışması demektir. Et ve Balık A.Ş. kırsaldaki hayvancılık dönüşümüne ve orta vadeli çözüm olarak sunduğumuz 'Organize Aile İşletmeciliği Hayvancılık Modeli'ne öncü yapıda olmalıdır.

5.1.14 Sözleşmeli üretim etkin olarak uygulanmalıdır.

Sözleşmeli üretimin neden yaygın olarak uygulanmadığını tespitler bölümünde izah etmiştik. Eksikler giderilerek işlevsel bir sistem kurulmalıdır. Pazar bilgisi dahil sektörel bilgi ve sermaye sanayicidedir. Üreticide de tecrübe ve üretim kaynakları mevcuttur. Bilgi ve sermayenin toprakla, hayvanla buluşabilme gücü aynı zamanda tarımdaki başarının da

gücüdür. Tarımsal üretimde verim ve kalite yanında fiyat istikrarı açısından sözleşmeli üretim çok önemlidir.

Sözleşmeli üretimde hakem heyeti, güvenilir referans fiyat, her iki tarafı korumaya alan hususlar tarafların imzaladıkları sözleşme şartlarına riayet etmeleri için kritik önemdedir. Tarım ve Orman Bakanlığının bu konuda çalışmaları olduğunu biliyoruz. Uygulamaya hız kazandırmak için Et ve Balık A.Ş. öncülüğünde üreticiye referans olunmalıdır.

5.2 Orta Vadeli Çözümler

5.2.1 Mevzuat altyapısı oluşturularak; 'Organize Aile İşletmeciliği Hayvancılık Modeli' hayata geçirilmelidir.

Hayvancılık sektöründe uzun yıllardır aynı sorunlar ve çözüm yolları etrafında arayışlar devam ederken, maalesef arz ve talep dengesini bir türlü sağlayamıyor, yurtdışına canlı hayvan, et, yem ithalatı karşılığında yoğun döviz ödemeye devam ediyoruz.

Tam da bu noktada hayvan sayılarını ve verimliliğini artırmak, ülkenin et ihtiyacını karşılamak, hastalıkları önlemek, ucuz besleme kaynaklarını en etkili şekilde kullanmak için uygulayacağımız yol haritamızda; meralarımızı, arazi varlığımızı, kırsal insan kaynağımızı, kaba yem potansiyelimizi en verimli şekilde kullanabiliyor olmalıyız.

Hayvancılık bir yaşam tarzıdır, bir kırsal faaliyettir, nakit dönüşü uzun vadelidir.

Bir buzağının doğuşu ile kasaplık olarak beslenip satılması arasında minimum 15-18 aylık süre olup, bu da iktisaden 15 ay boyunca gelir elde etmeden hayvanı beslemeniz, işgücü dahil giderlerinizi bir şekilde karşılamamız anlamına gelir. Damızlık amaçlı süt hayvancılığı yapıyorsanız doğan dişi buzağıdan yavru ve süt alabilmeniz için gereken süre 2 yıl civarındadır. Şayet besicilik yapıyor ve yemi dışardan satın alıyor, işgücüne bedel ödüyor, besi materyalini yurtdışından tedarik ediyorsanız bu iktisadi döngünün nakit akışını yönetmek de zor ve çok pahalı bir operasyondur.

Hayvancılık bir yaşam tarzıdır, bir kırsal faaliyettir, nakit dönüşü uzun vadelidir.



Süt üreticiliğinde nakit döngüsü kısa süreli görünse de yatırım ve işletme maliyetleri yüksek olup işgücü vb. giderler önemli kalemler tutmaktadır. Bu nedenle hayvancılıkta gelişmiş bütün ülkelerde aile işletmelerinin son derece yaygın olduğunu görürüz. ABD’de tarımsal işletmelerin %88’i aile işletmesi iken, AB genelinde bu oran %93’lere çıkmaktadır.

Gelişmiş ülkelere baktığımızda hayvan işletmelerindeki hayvan sayılarının aile işletmeciliği ölçeklerine uygun olduğu görülür. Süt hayvancılığı yapan Avrupa Birliği işletmelerinde ortalama 63 baş sığır bulunurken, bunların 41 adedi süt sığırları diğerleri etçi vb hayvandır (FADN 2022, sayılar Livestock Unit olarak ifade edilmektedir). ABD’de ise sığır işletmelerinde genel olarak 120 baş sığır bulunurken süt sığırcılığı yapan işletmelerdeki ortalama hayvan sayısı 460 baştır (US Agricultural Census, 2022).

Aile işletmesi çoğu ülkede aynı zamanda bir şirkettir. Bu işletmeler altyapıyı aileden devraldığından kurulu bir düzen içinde işe başlanır (başlangıç döneminde sabit yatırım ihtiyacı sınırlıdır), işgücü nitelikli ve maliyeti düşüktür, işin sahibi hayvanın başındadır. (Bu noktada Birleşmiş Milletler’in 2014 yılını aile çiftçiliği yılı ilan ettiğini, AB’nin tarımdaki önemli sloganlarından birinin ‘Temel tarımsal beceriler okullarda öğretilmez, aileden tevarüs edilir’ şeklinde ifade edildiğini hatırlayalım). Aile işletmeleri kırsala dağıldığı ve belirli bölgelerde aşırı nüfus yığılmaları görülmediği için meralar etkin kullanılabilir. Çoğu işletmenin yanı sıra kendine ait çayır-merası ve kaba yem/tahıl üretimi yapabileceği arazileri vardır.

Fransa’da süt sığırlarının %92’si merada otlamakta, %87’si yılda 170 günden fazla merada kalmaktadır. İrlanda’da arazilerin %52’si daimi meradır. Almanya’da sığırların %31’inin meraya erişimi vardır. Ülkemizde olduğu gibi kaba yem kaynaklarının sınırlı olduğu, meraların dağınık yapıda bulunduğu, şehir hayatının konfor ve cazibesi karşısında kırsalın her geçen gün kan kaybettiği bir coğrafyada uygulamamız gereken üretim modeli, ‘Organize Aile İşletmeciliği Hayvancılık Modeli’ olmalıdır. İşin iktisadi dinamikleri (hayvancılığın bitkisel üretimle bağlantısı) bunu gerektirmektedir.

Hayvancılığımızın; sektör dışından yatırımcıların kurduğu şirketler eliyle, büyük şehirlerin etrafında, yem üretecek arazi varlığı olmadığı için tamamen hazır yeme dayalı besleme yapılan, yabancı iş gücüne bağımlı, sık sık arz krizleri üretmeye elverişli, sorunlu bir yapı içinde sürdürülmesi çok zordur.

Tarım ve Orman Bakanlığının üretim planlaması, havza bazlı destekleme üzerine kuruluyken, 23 milyon hektar tarım toprağımızın 32 milyon parça, 40 milyon malik, 3,1 milyon işletme, işletme başına ortalama 6 hektar araziden oluşan son derece parçalı, dağınık ve ölçekten uzak yapısı da arazi toplulaştırmasından daha önemli olan havza bazlı yönetim anlayışına dayalı ‘Yönetimi Toplulaştırma’ modelini zorunlu kılmaktadır.

Süt işletmelerinin %88’inin, besi işletmelerinin %95’inin, 20 ve altında hayvana sahip olduğu, işletmelerin yaklaşık olarak %80’inde 10 baş altı hayvan bulunan bir hayvancılık yapısının sürdürülebilmesi çok zor olup, son derece kırılğan bir yapı söz konusudur.

Uygulanacak çözüm yöntemi işletme ölçeklerini büyütürken kırsala yaymalı ve aile işletmeciliği modelini güçlendirmelidir. Çözüm önerilerinde küçükbaş hayvancılığı geliştirmemiz ve sayılarını artırmamız gerekir derken, bunun yolunun da kırsal hayvancılığı yeniden canlandırmaktan geçtiği unutulmamalıdır.

Parçalı, dağınık arazi yapımız üretimde verimlilik ve maliyetleri yönetmede bir imkânsızlık mı yoksa bir fırsata dönüşebilir mi?

Çok çarpıcı bir örnek olarak Yeni Zelanda’yı verebiliriz. Bu ülkede her yer geniş mera ve otlak alanlarından oluşurken araziler büyük ölçüde elektrikli çitlerle bölünmekte, hayvanlar nöbetleşe otlatma yöntemi (rotational grazing) ile otlatılmaktadır Yani bir tarafta hayvan ölçeği verimli kullanılırken öbür tarafta meranın kendini yenilemesine imkan sağlanmaktadır. Esasında Yeni Zelanda’da kullanılan elektrikli çitler, bizdeki tel çitler olarak kabul edilebilir. Mesele parçaların birlikte, bir arada verimli kullanılabilmesine yönelik uygulamalar, politikalar, desteklemelerdir.

Uygulanacak modelin ayrıntıları şunlardır;

Öncelikli olarak Doğu Anadolu Bölgesi dahil kırsaldan göç, pazara uzaklık, finansman eksikliği, parçalılık ve ölçek sorunu gibi sebeplerle potansiyelini kullanamayan hayvancılık havzaları belirlenecek. Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından, sözleşmeli üretim esasları göz önüne alınarak, ‘Organize Aile İşletmeciliği Hayvancılık Modeli Usul ve Esasları’ yayınlanacak.

Nasıl bir üretim modeli olacak?

Bir belde, ilçe ve/veya köyde kaç üretici veya hayvan olduğu tespit edilerek (bu sayı veya hinterland her bölgenin şartlarına göre belirlenecek), tamamına tek bir hayvancılık işletmesi anlayışı ile bakılarak uygun yerde yapılacak işletme bakım merkezinden bütün çiftlikler yönetilecek. Ortak yönetim merkezinde; yem depoları, makine parkları, buzağı kreşleri, veterinerlik hizmet birimleri, süt toplama alanları bulunacak.

Büyük bir hayvancılık işletmesinin yönetiminde olduğu gibi belirli hinterlanda dağılan aile işletmeleri büyük işletmenin bir parçası şeklinde görülecek, bu merkezden her türlü girdi ve bilgi desteği sağlanacak, makine ihtiyacı giderilecek, evrak vb. prosedürleri halledilecek, sütü ve / veya hayvanının pazar organizasyonu çözülecek, toplu pazarlama avantajları kullanılacak.

Üreticiye bütün hizmetler bu merkez üzerinden verilecek. Doğan buzağılar, buzağı kreşine çekilerek özel olarak beslenecek. Yetiştiricinin emanete alınan buzağısı karşılığında dişi hayvan, yem tedariki sağlanacak. Etraftaki araziler birlikte ekilecek, ne ekilip üretileceğine ihtiyaçlara göre işletmede karar verilecek. Ürünler ortak pazarlanacak. Her bir aile işletmesinin besleme, yem, süt vb. ihtiyaçları bu merkezdeki uzman ekiplerce sağlanacak. Makine parkı ortak kullanılacak, belirlenecek kira ücreti karşılığında bütün hinterlandta ortak hizmet verecek. Mümkün oldukça zaten o bölgede bulunan tarım alet ekipmanları kiralamaya konu olacak, mevcut makinaların verimli kullanılması sağlanacak.

Organizatör kurum/kuruluş veya tüzel kişiler vasıtası ile ‘Her ilçe/belde tek bir tarımsal işletme’ anlayışı ile sınırlara, tapuya ve parsellere dokunmadan üretimde işbirliği, yönetimde toplulaştırma, hasıla paylaşım esaslı üretim modeli uygulanacak.

Üreticinin iş birliği gönüllülük esaslı olacak.

Girdiler ortak tedarik edilecek, üretim süreci birlikte yönetilecek, kırsalın sosyolojisi, köylü kültürü ve coğrafi şartlara göre ahırların rehabilitasyonu ile tek merkezden yönetim veya ortak ahır sistemi ile uygun yerde yönetim sağlanacak.

Halen çiftçilik yapanlarla; ortak girdi tedariki, birlikte üretim, toplu pazarlama ve hasıla paylaşım esaslı sözleşme yapılacaktır.

Topraklarını terk etmiş olanlarla; uzun dönemli kiralama sözleşmesi olacak. Sözleşme ve iş birliğinin esası şirkette ortaklık değil, üretimde ortaklıktır. Neyin ekilip dikileceği, girdi tedariki, hasat organizatör firma tarafından belirlenecek.

Kooperatifçiliğin özel sektör iş birliği ile şirketleşmiş modeli uygulanacak.

Tarım Müteahhitliği/Organizatör şirket anlayışı ile bütün hizmetler tek merkezden en düşük maliyetle sağlanacak. Organizatör kurum veya kuruluş; arazi satın almayacak.

Çiftçi asla işçileştirilmeyecek, üretimde ortak, hasılda paydaş olacak.

Toprak şirketleştirilmeyecek, üretimde iş birliği ve eş güdüm sağlanacak.

Uzun dönemli sözleşmeler yapılacaktır.

Bu modelin organizatörü kim olacak?

Bu modelin organizatörü örnek çiftçi, birlik veya kooperatif, bir şirket, yatırımcı olabilir. Et ve Balık A.Ş. modelin öncü uygulayıcılarından biri olacaktır.

Üretici, uygulanan modelde şirkete veya organizasyona ortak mı olacak?

Hayır. Üretici ile yapılacak sözleşmeli üretim, hasıla paylaşım esasına dayanacaktır. Çiftçinin; arazisi, işgücü, varsa makine parkı üretimdeki maliyet payına göre hesap edilecek, çiftçide olmayan ve satın alınan gübre, ilaç, tohum gibi girdiler organizatör vasıtası ile sağlanacak, üretimdeki maliyet paylarına göre ürün paylaşımı yapılacak. Süt veya buğday da üretiliyor olsa işin esası hasıla paylaşım yöntemidir.

Çiftçinin arazileri satın alınmayacak, kırsaldaki üretici üretimin içinde kalacak, işgücü gibi görülmeyecek.

Organizatör Kuruluş nereden para kazanacak?

Organizatör firma faaliyet gösterdiği yörede profesyonel bilgi ve beceriye dayalı tarım/hayvancılık uygulamaları ile işbirliği yaptığı çiftçilerin verimlilik artışı sağlamasına yardımcı olacak ve artan verimlilikten (artan hasıladan) kendine düşen payı alacak. Verimlilik artışı, hayvanların süt veriminde artış, üretilen sütün kalitesinde iyileşme, yetiştirilen düvelere yüksek damızlık vasfı kazandırılması gibi örnekler verilebilir. Bu payın nasıl hesaplanacağı Organize Aile İşletmeciliği Hayvancılık Modeli'nin desteklenmesine yönelik mevzuat kapsamında Bakanlık tarafından çerçevesi çizilecek ve organizatör kuruluşla çiftçiler arasında imzalanacak olan tip sözleşmelerle belirlenecek. Oluşturulan ölçek ekonomisi içinde kaliteli girdilerin daha uygun fiyatla temini, çıktıların daha yüksek fiyatla satışı da mümkün olduğundan bunun gerçekleşmesini sağlayan organizatörün girdi-çıktı sirkülasyonundan da küçük komisyonlar almasına imkan verilebilecek.

Organizatör aynı zamanda yöredeki boş arazileri kiralarak işletecek, çiftçiye sunduğu veterinerlik hizmetleri gibi kalemlerden de gelir elde edecek.

Bakanlığın bu modele yönelik destekleme mevzuatı organizatöre ve sisteme dahil olan çiftçilere faiz indirimli yatırım ve işletme kredileri kullanma imkanı sağlayacağından yüksek enflasyon şartlarında bu krediler de kayda değer bir gelir imkanı sunmuş olacak.

Uygulanacak bu model ile kırsal yeniden canlanacak, boş kalan araziler üretime kazandırılacak, üretim maliyetleri düşecek ve verimlilik artacak, organize yapıda küçükbaş hayvanlar için çoban sorunu daha kolay çözüleceği için küçükbaş hayvan sayıları artacak, buzağılar özel bir ihtimam ile kreşte ayrı olarak bakılacağından buzağı ölümleri azalacak, hayvanlar organize sistemde doğrudan satıcı ile buluşacağından hayvan hareketleri azalacak, kaba yem üretimi artacağı için karma yeme bağımlılık ve yem ithalatı azalacak, modelin etkin uygulanması ve takibine bağlı olarak birkaç yıl içinde hayvan ithalatı tümüyle bitirilebilecektir.

5.2.2 Hayvan ırklarına göre bölge eşleştirmeleri yapılmalıdır.

Çiğ sütün depolanabilir bir ürün olmaması nedeniyle çiftliklerde üretilen çiğ sütün her gün toplanarak sanayi tesislerine transfer edilmesi zorunludur. Süt üreten hayvancılık işletmelerinin ve sütü işleyen sanayi tesislerinin metropollere yakın noktalarda kurulması süt lojistiğinin düşük maliyetle yönetilebilmesi için iktisadi bir zarurettir. Diğer taraftan, başarılı bir süt hayvancılığı için yüksek yatırım maliyeti ve nitelikli üretici/çalışan şarttır.

Doğu bölgelerimizin iklim şartları batı bölgelerimize göre kaba yem üretiminde de dezavantajlıdır. Aynı alandan daha düşük yonca verimi ve daha düşük protein alınmaktadır. Silajlık mısır için de benzer bir durum söz konusudur. Dolayısıyla Jersey ve kombine sığır ırklarının beslenme ihtiyaçları yerel imkanlarla, kaynaklarla karşılanabilecekken Holstein ırkı için kırsalda bu imkân yoktur.

Kentsel nüfusun yoğun olduğu bölgelerimizde Holstein ırkı ile yapılacak yüksek verimli süt hayvancılığı özendirilmeli, bu işletmelere buzağı desteği yerine ilave süt desteği verilmelidir.

Nüfus yoğunluğu düşük olan kırsal bölgelerimizde

büyükbaş hayvan yetiştiriciliği “az süt yüksek döl verimi” hedeflenerek planlanmalı, üreticilere süt desteği yerine ilave buzağı desteği verilmelidir. Kırsal bölgelerimizdeki üreticiler Jersey (Karadeniz) ve kombine ırklar (Simental, Montofon) ile üretim yapmaya teşvik edilmelidir. Üreticilere Jersey sığırında dişi sperma, kombine ırklarda etçi erkek sperma kullanarak elde edecekleri düşük maliyetli buzağılar için piyasada iyi fiyat bulacakları izah edilmelidir.

5.2.3 Küçükbaşta dönemsel arz ve talep dengesizliğinin önüne geçmek için dondurulmuş ürünler sektörü geliştirilmelidir.

Koyunculuk ekstansif şartlarda yapıldığından kuzu arzında mevsimsellik söz konusudur. İngiltere’de işlenmiş kuzu ürünlerinin %54’ü donmuş ürün olarak satılmaktadır. Türkiye’de de dondurulmuş kuzu ürünlerinin geliştirilmesi ve depolanmasına yönelik çalışmalar teşvik edilmelidir. Tüketimi artıracak bir tedbir olarak lisanslı depoculuk mevzuatının dondurulmuş et ürünlerini de içine alacak şekilde genişletilmesi değerlendirilmelidir.

5.2.4 Mera ve yaylalar dahil kırsalda hayvanların su içmesi ve çobanların barınması dahil sosyal ihtiyaç duyulan altyapı tamamlanmalıdır.

Yayla ve meralarda bulunan ve hayvanlara içme suyu da sağlayan göletler yeterli değildir. Çoğu bölgede hayvanlar su ihtiyacı için önemli mesafeler harcamaktadır. Diğer yandan çobanların temel ihtiyaçları için her türlü altyapının kurulması zaruridir. Aksi takdirde zaten şehirlerin cazibesi karşısında kırsalı tutmak zorlaşmaktadır. Sürü yöneticisi olarak tanımladığımız ve hayvancılığın uygun maliyetle, meraya dayalı sürdürülebilirliği açısından kritik aktörler olan çobanların her türlü ihtiyacı kırsal dönüşüm kapsamında ele alınmalı ve giderilmelidir.

Tarımla ilgili sivil toplum kuruluşları, kamu kurumları yoğun şekilde yurtdışı organizasyon ve seyahatler dahil çok sayıda etkinlik yaparken, sürü yöneticisi gençleri de yılın belirli aylarında kongre, konferans, seyahat ve toplantılara davet etmelidir. Tarım ve Orman Bakanlığı himayesinde her yıl belirli sayıda sürü yöneticisine tatil

imkânı sağlanarak, meslek özendirilmelidir. Alınacak bu tedbirlerle çobanların sosyal statüleri iyileştirilmelidir.

5.2.5 İşgücü/İnsan Kaynağının İyileştirilmesi sağlanmalıdır.

Türkiye’de hayvancılık ileri yaşta (>50) ve/veya teknik becerisi zayıf bir insan işgücü profiline dayanmaktadır. Mesleki tatmin, gelecek endişesi ve tatmin edici ücret sorunu aşılmadan sektörde işgücü probleminin kalıcı olarak çözümüne imkân bulunmamaktadır. Göçmen ve/veya mültecilere bağımlı üretim yapan işletmelerin geleceğini planlaması mümkün olmayacaktır.

Üretici örgütleri, üniversiteler, önder çiftçiler ve küçük ölçekli hayvancılık yapan üreticileri bir araya getiren ve gönüllülük esasına dayanan bir mentorluk sistemine ihtiyaç vardır. ABD’deki 4H gençlik kulüpleri ve FFA tarımsal eğitim inisiyatifi Türkiye için modellenmelidir.

Çiftçi ailelerin çocukları, hayvancılığa ilgi duyanlar bu kapsamda sürekli eğitimin içinde tutulmalıdır, önder çiftçiler/paydaşlar, başarılı liderler ile buluşturularak kendilerini geliştirmeleri sağlanmalıdır.

5.2.6 Tarım-hayvancılık meslek liseleri yeniden canlandırılmalıdır.

Hayvancılıkta yaşanan işgücü sorununun zamana yayılarak çözülebilmesi için üreticilerin çocukları ebeveynlerinin mesleğini devam ettirmeye özendirilerek tarım hayvancılık meslek liselerine yönlendirilmeli; bu okullar çeşitli burslar ve nitelikli barınma imkanları ile gençler için cazip hale getirilmeli; okulların çalışma atölyelerinin ve alanlarının sayısı ve niteliği artırılmalı; buralardan mezun olan her gence 20 adet gebe düve çok uygun geri ödeme şartları ile temin edilmelidir.

Bu yaklaşım kırsaldan kente göçü önleyerek sektördeki işgücü profilinin gençleşmesini sağlayacak, çiftçilerimizin eğitim ve bilgi seviyesini de artıracaktır. Tarım ve hayvancılık lisesi ve meslek yüksek okul mezunlarının istihdamında İŞKUR aracılığıyla özlük hakları korunmalıdır. Uzaktan eğitim veren meslek yüksek okulları kapatılmalıdır.

5.2.7 Kurumsal işletmelerin konumlandırılması

Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB) taşra teşkilatı tarafından en az 100 baş anaç büyükbaş hayvanı olan kurumsal işletmeler tespit edilmeli, bu işletmelerde hayvan sağlığı, verimlilik ve üreme performansı bakımından aranacak şartlar ilan edilmeli ve bunlar akreditasyona tabi tutularak sertifikalandırılmalı, buralarda yetiştirilen yüksek vasıflı düvelerin belirli bir yüzdesi için TOB tarafından işletmelere satın alma garantisi verilmelidir.

TOB tarafından satın alınacak düvelerin fiyatı piyasa gelişmelerine göre güncellenmelidir. Kendileri ile sözleşme imzalanacak sertifikalı kurumsal işletmeler hastalıktan arılık şartları bakımından yürürlükteki hastalıktan arılık sertifikası için aranan koşulların ötesine geçerek Brucella ve Tüberküloza ilaveten, IBR, BVD, Leukoz yönünden de ari olmalıdır.

TOB ile sertifikalı hayvancılık işletmeleri arasında bu amaçla sözleşme imzalanmalıdır. Mesleki eğitim almış gençlere hibe edilecek olan 20'şer baş damızlık düve bu kurumsal/sertifikalı işletmelerden tedarik edilmelidir. Aynı şekilde bu gençlerle de TOB arasında sözleşme imzalanarak tarafların hak ve yükümlülükleri açıkça ortaya konulmalıdır. Bu gençlerin ahır altyapıları da TOB tarafından gözden geçirilmeli, ihtiyaç varsa işletme altyapısının iyileştirilmesi, makina-ekipman temini, soğuk zincir altyapısının kurulması konularında da mezunlara yardımcı olunmalıdır (Mevcut KKYDP mevzuatı ve Ziraat Bankası kredilerinde bu projenin tüm paydaşları için pozitif ayrımcılık öngören düzenlemeler yapılabilir).

Böylece hayvancılık için uygun altyapıya sahip olan bir işletmede, ulusal hayvan kayıt sisteminde tanımlı, aşıları yapılmış, suni tohumlamadan doğmuş, dolayısıyla verim özellikleri ve pedigrisi bilinen yüksek vasıflı damızlık hayvanlarla işe başlayan gençler başarılı olmak için doğru istikamette ilk adımı atmış olacaktır.

Mesleki eğitim almış olan gençlere hibe edilecek düveler ve bu hayvanlardan alınacak ürünler (buzağı, karkas

et, süt vb) İlçe Tarım Müdürlükleri eliyle izlenerek denetlenmelidir. Bu gençler üretim sürecinde de yalnız bırakılmamalı, üretici örgütleri ve üniversitelerin de dahil edileceği bir eğitim ve mentörlük sisteminden kesintisiz destek almaları sağlanmalıdır. Ürettikleri ürünleri pazarlayabilmeleri için de bu gençlere yardımcı olunmalıdır.

Özetle, mevcut nitelikli kurumsal işletmelerin TİGEM'in damızlık tedarik misyonunu üstlendiği, mesleki eğitim almış gençlerin de iyi tasarlanmış bir ekosistem içinde sektörü geleceğe taşımaya talip olduğu bir iklimin oluşturulması hedeflenmelidir. Böylece 10 yıl içinde ölçülebilir, denetlenebilir, yeterli ölçek büyüklüğüne sahip işletmeler ile ülke hayvancılığı istikametini çizer.

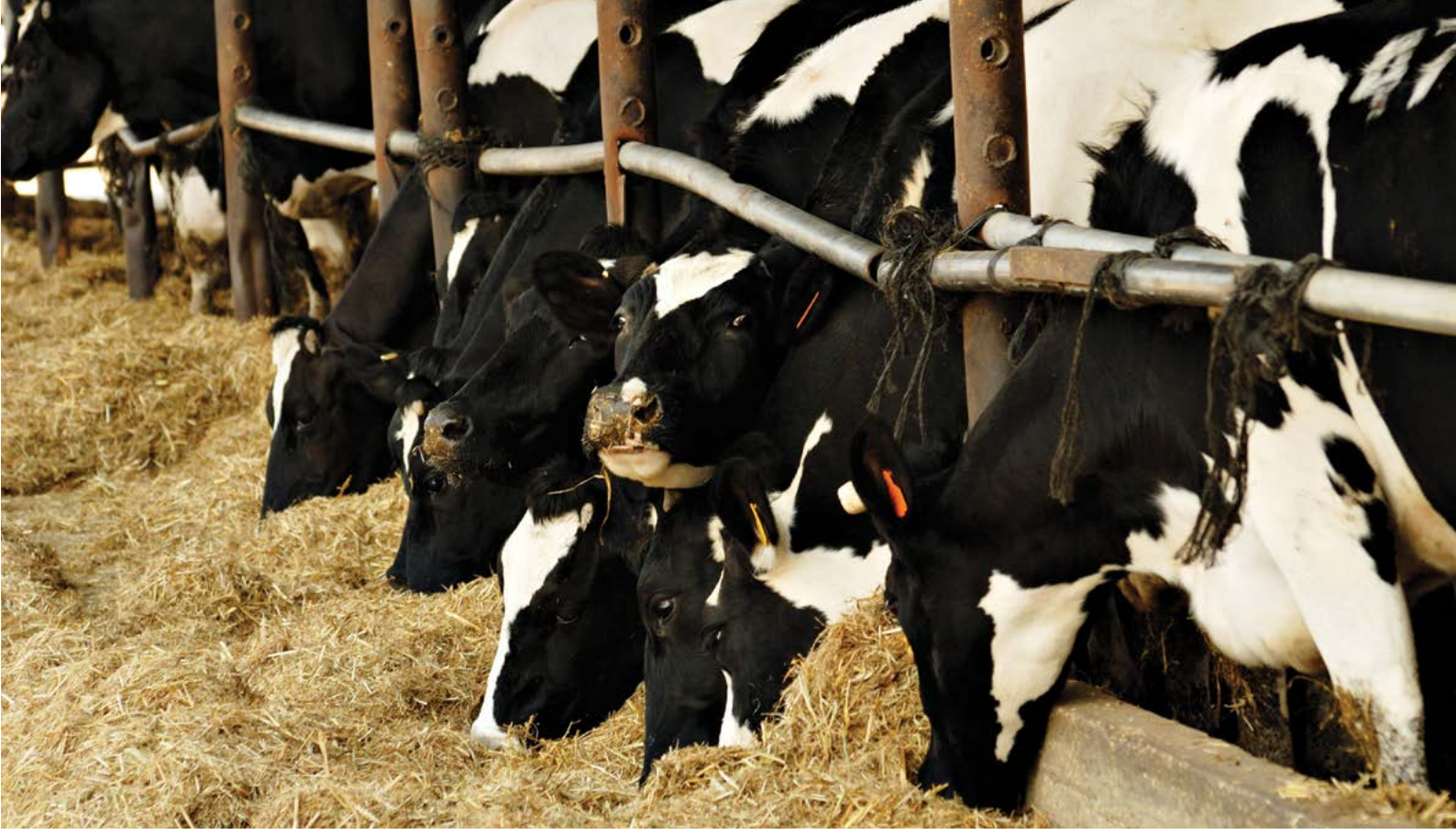
5.2.8 Yem bitkileri üretimi su kısıtı göz önüne alınarak yaygınlaştırılmalı, Kaba Yem Borsası kurulmalıdır.

Son yıllarda kaba yem üretiminde artış gerçekleşmiş olsa da TAGEM tarafından yapılan hesaplamalara göre 2023 itibarıyla Türkiye'nin kaba yemde kendine yeterliliği % 75 seviyelerindedir. Ekişlerde 2009-2023 karşılaştırması yapıldığında, görülen üretim artışının büyük oranda çok su isteyen mısır ve yonca ekilişlerindeki artıştan kaynaklandığı görülmektedir.

Giderek önem kazanan su kısıtları nedeniyle kaba yem ihtiyacının karşılanmasında sorgum ve tritikale gibi az su tüketen bitkilere ağırlık verilmesi gerekmektedir. Başta soya olmak üzere yan ürünleri protein kaynağı olarak kullanılan ayçiçeği, kanola, pamuk, aspir gibi ürünlerin üretimine verilen destek artırılmalı, çiftçinin ekmekte tereddüt ettiği ürünlere kamu tarafından satın alma garantisi verilebilmelidir.

TAGEM tarafından 23-24 Mart 2022 tarihinde düzenlenmiş olan Yem Bitkileri Çalıştay raporunun sonuç kısmındaki diğer öneriler de takvimlendirilerek hayata geçirilmeleri sağlanmalıdır.

Hayvancılıkta üretici profilinin değişmesiyle Türkiye'de kaba yem ticareti son yıllarda önemli



bir hacim kazanmıştır. Satışa konu kaba yemlerde standartlaşmanın sağlanması, kaliteli üretimin teşvik edilebilmesi ve piyasa fiyatlarının oluşumunda şeffaflık sağlanması bakımından kaba yem üretiminin yoğun olduğu bölgelerde Kaba Yem Borsası kurulmalıdır.

5.2.9 İşletmelerin kaba yem üretimi için arazi kiralama ve satınalmaları desteklenmelidir.

100 baş ve üzerinde anaç hayvan besleyen kurumsal süt hayvancılığı işletmelerinin çevresindeki arazileri uzun süreli kiralayabilmesine imkân sağlanmalı, talep edenler için de uygun kredi vb avantajlarla bu arazileri satın alabilme kolaylığı olmalıdır. Böylece bu işletmelerin kaba yem üretimi kolaylaşacak, tedarik maliyetleri düşecek, atık yönetim sorunu da kendiliğinden ortadan kalkmış olacaktır.

5.2.10 Hastalıklarla mücadelede etkinlik artırılmalıdır.

Sağlıklı hayvanın süt verimi, döl verimi ve besi performansı daha yüksek olacaktır.

Hayvan hareketleri ile salgın hastalıkların yayılmasını kontrol edebilmek için kritik bölgesel geçiş noktaları

tespit edilmeli ve Bakanlığın koordinasyonunda hayvanlar salgın durumlarında bu noktalarda karantinada tutulmadan, diğer zamanlarda detaylı gözlem ve muayene yapılmadan yollarına devam ettirilmemelidir.

İşletmelere hastalıktan arilik sertifikası verilirken Tüberküloz ve Brucella'dan arilik sadece temel düzeyde arilik için esas alınmalı, daha ileri statüde arilik için farklı sertifikalar düzenlenmeli, arilik şartı aranacak hastalıkların listesi kademe kademe genişletilmeli ve arilik kapsamını genişleten işletmelerin hayvancılık desteklemelerinden yararlanma imkanları da artırılmalıdır. Bu kapsamda özellikle üreme sorunlarına yol açan hastalıklar listeye dahil edilmelidir.

Üretici örgütleri ile Bakanlık taşra teşkilatı arasında yapılacak işbirlikleri ile buzağı kayıplarına neden olan Brucella gibi önemli hastalıklar ile bir buzağının doğum anından süttan kesim ve sonrasındaki yaşam evrelerindeki kritik süreçlerin yetiştiricilere öğretilmesi hususunda eğitim çalışmaları yapılmalıdır. (Üretici örgütlerinin yetkinlikleri arttıkça bu iş onlara bırakılmalıdır. Bu konularda da raporun ilgili bölümlerinde izah edilen ABD'nin tarımsal yayım amaçlı örgütlenme usullerinden ilham alınabilir).

5.2.11 Hayvan ıslahı için cinsiyeti belirlenmiş spermallerden ve embriyo transferi dahil her türlü teknolojik gelişmeden faydalanılmalıdır.

Bürokrasi ve akademide ıslahla nelerin başarılacağı konusunda bilgi eksikliği bulunmaktadır.

- Mevcut ırkların özelliklerinin kendi içerisinde iyileştirilmesi,
- Özellikle yerli hayvanlarımız ile yapılacak melezleme çalışmalarıyla ülkemiz şartlarına adapte olmuş özellikler ve yüksek verim özelliklerinin kombine edilmesiyle mevcut popülasyonumuzdan daha yüksek verimli hayvanlar elde edebiliriz.

Birinci yöntemde, mevcut kültür ırklarında özellikle dişi tarafında üstün elit hayvanları seçip embriyo transfer teknolojisini kullanarak maksimum sayıda yüksek vasıflı buzağı elde etmeliyiz. Embriyo transfer teknolojisi ıslah amacıyla dünyada en sık kullanılan, en ileri biyoteknolojik yöntemdir. Top 100'de yer alan siyah alaca (Hostein) boğaların en az %95'i bu yöntemle elde edilmiş boğalardır.

Altyapısı TAGEM'e bağlı Lalahan'daki Araştırma Enstitüsünde kurulan genomik analiz sistemi aktif hale getirilmelidir. Bu yöntemle, gelişmiş ülkelerde daha embriyonik aşamada iken yavruların gelecekteki performanslarının ne olacağı değerlendirilmeye başlanmıştır.

Embriyo transferinden elde edilen tüm yavrulardan alınacak örnekler genomik analizden geçirilerek, aynı anne babadan dahi olsalar kardeşler arasından en iyiler seçilerek dişileri ile çekirdek damızlık sürülerin kurulması sağlanmalıdır. Erkekler ise, direkt sperma üretimine alınarak yurt dışına ciddi anlamda bağımlı olduğumuz kaliteli sperma ihtiyacının milli imkanlarla sağlanması ülkemiz adına önemli bir kazanç sağlayacaktır. (TDSYB tarafından yürütülen yerli sperma üretim çalışmaları olumlu ancak yetersizdir).

İyi bir genetikle daha yüksek verimli, daha sağlıklı ve uzun ömürlü hayvanlar elde edilerek birim başına hayvandan elde edilecek kazancın artırılması

sağlanabilir. Bu hususta yurt dışında olduğu gibi bölgesel fuarlarda yarışmalar düzenlenerek kaliteli ve yüksek genetik potansiyele sahip hayvanların yetiştirilmesi özendirilmelidir.

Yurt dışından damızlık olarak gelen hayvanların çoğunun oradaki yetiştiricinin sürüsünden çıkarmak istediği hayvanlardan oluştuğunu da unutmamak gerekir. Doğal olarak hiçbir yetiştirici sürüsünün en iyi hayvanlarını elinden çıkarmak istemeyecektir. Ancak, en iyi hayvanlarının embriyolarını satmak için istekli davranmaktadırlar. Bu davranış en iyi ineği satma durumunda altın yumurtlayan tavuğun kesilmesine, onun embriyolarını satmak ise tavuğun altın yumurtalarını satmaya benzetilebilir.

İkinci yöntemde ise; kendi yerli ırklarımızın hastalıklara ve yaşadıkları bölge şartlarına karşı yüzyıllardır geliştirdikleri adaptasyon yeteneklerinden yararlanmak esas alınmalıdır. Ancak, bu hayvanlarımız maalesef düzgün bir kayıt sistemi ile seleksiyona tabi tutulmadığı için hem et hem de süt açısından verimsiz kalmaktadırlar. Ancak, seçilip denemesi yapılacak ırklarla yapılan melezleme çalışmaları ile ülkemize adapte olmuş ve daha yüksek verim özelliğine sahip yeni sığır ırklarının ortaya konması ülkemizin özellikle et açığının giderilmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Yerli gen kaynaklarımızın korunması ile ilgili önemli projeleri (TÜRKHAYGEN) destekleyerek Avrupalıları kışkırtacak işler başarmış olan ülkemizin bu zenginliğinden de bir an önce yararlanmaya başlaması büyük önem taşımaktadır.

5.2.12 Finansmana erişim kolaylaştırılmalıdır.

Türkiye'de Ziraat Bankası aracılığıyla tarım sektörüne düşük faizli krediler sunulmuş, TKDK aracılığı ile de önemli tutarlara ulaşan hibeler verilerek modern ahırlar inşa edilmiştir. Kimi zaman yatırımcıların sektörel bilgi ve tecrübe yetersizliğinden bazen de piyasa istikrarını bozan fiyat dalgalanmalarından ötürü bu işletmelerin önemli bir kısmı atıl durumdadır.

Hayvancılıkta önümüzdeki dönemde yeni bina inşası yerine, mevcutların teknik donanımının iyileştirilmesi

ve hayvan tedarikinin kolaylaştırılmasına yönelik teşvikler verilmelidir. İşletmelerin başarısızlık nedenleri araştırılarak bunları bertaraf edecek tedbirler geliştirilmelidir. Büyük kapasiteli atıl işletmelerin tekrar üretime kazandırılması için mesleki formasyonu olan genç girişimcilerin tekli veya çoklu girişim şeklinde bu işletmeleri faal hale getirmeleri için hayvan satın almalarına ve işletme giderlerini karşılamalarına yönelik hibe ve kredi destekleri devreye alınmalıdır.

Sadece ipotek yönetimine endeksli bir zirai kredi dağıtım mekanizması sektörde negatif seleksiyona yol açabilmektedir. Kredi ihtiyacı olan ancak ipotek şartlarını yerine getiremeyen verimli, yüksek performanslı işletmelerin finansmana erişimi kolaylaştırılmalıdır. Bu kapsamda özellikle küçük işletmelerin ve genç çiftçilerin desteklenmesine ihtiyaç vardır. Kurumsal yapısı itibarıyla Kredi Garanti Fonu esnaf ve sanayicinin ihtiyaçlarını öne alan bir anlayışla faaliyet göstermektedir.

Sadece tarım sektörüne hizmet sunan bir Tarımsal Krediler Garanti Fonu (TKGF) ve bu garantilerin verilmesinde kredi talep eden yetiştiricilerin durumunu objektif olarak değerlendirerek kredi kuruluşlarına raporlayacak ara mekanizmalar kurulmalıdır.

5.2.13 Genç nesiller hayvancılık sektöründe tutulmalıdır.

Gençleri sektörde tutmaya yönelik teşvik ve tedbirler bütünlük içinde ele alınmalıdır. Avrupa Birliği tarımda kuşak yenilenmesi konusunu önemsemekte ve müstakil bir başlık olarak ele almaktadır. AB 2023-2027 Ortak Tarım Politikasının on temel hedefinden biri de tarımda kuşak yenilenmesini desteklemektir. AB Parlamentosu bu konuda 3.10.2023 tarihli bir rapor yayınlamıştır (Report on generational renewal in the EU farms of the future). Raporda üye devletlere gençleri tarımda çalışmaya teşvik etmeye yönelik politikalar geliştirilmesi çağrısı yapılmaktadır.

Ülkemizde de hayvancılık yapmak isteyen genç girişimcilere işe nereden başlamaları gerektiği, mesleki eğitimi nereden alabilecekleri, gerçekçi bir iş planı

ve fizibilite oluşturabilmek için kimlerden ve hangi kurumlardan destek alabilecekleri, hedefledikleri iş için nasıl bir altyapıya ihtiyaçları olduğu, finansman temini için nerelere başvurabilecekleri, Türkiye'deki sektörel dinamikler içinde karşılırlarına çıkabilecek olumlu ve olumsuz senaryoların neler olduğu izah edilmeli, yatırım sonrası başlayan işletme dönemi de yakından izlenmelidir.

TÜİK istatistiklerine göre hanelerde internet erişim oranı 2013 yılında %50'nin altındayken, 2024 yılında ortalama %96'ya ulaşmıştır. Doğu Anadolu'da da oran %96'dır. Türkiye'de internet altyapısının iyileşmesi gençleri kırsalda tutmak bakımından önemlidir. Son yıllarda çobanların hayvan sahiplerinden yüksek kotalı internet paketleri talep etmeleri tarımda karar alıcı mevkiinde bulunanların üstünde durması gereken bir gelişmedir.

5.2.14 Hayvan izlenebilirliği

Türkiye'de hayvanların izlenebilirliği zayıftır. Bu nedenle özellikle otlatmalı (ekstansif) yayla hayvancılığı yapanlar finansmana erişimde dezavantajlı durumda kalmaktadır. Damızlık sektöründe finansman imkanlarının artırılabilmesi ve çeşitlendirilebilmesi bakımından hayvan kayıt ve izleme sisteminin gelişen bilgi-enformasyon teknolojisinin sunduğu imkanlardan yararlanılarak iyileştirilmesi ve geliştirilmesi önemlidir. Hayvan kayıt ve izleme sisteminin etkin çalışması üreticilerin mesleki yetkinlik ve performanslarına dayalı finansman modelleri geliştirilmesine imkân sağlayacaktır.

5.2.15 TİGEM'in ihtiyaç duyulan alanlara odaklanması

Geçmişte koyunculukta üniversitelerle iş birliği halinde önemli ıslah faaliyetleri yürüterek farklı koyun ırkları geliştirmiş olan TİGEM, 2012 yılından beri yerli sığır sperması üretip satmaktadır. Üretim ve satış miktarı yıldan yıla artış göstermektedir. Kurumun 2023 yılı Faaliyet Raporuna göre 2023 yılında üretilen boğa sperması miktarı 1.018.691 dozdur (2022'de 916.575 doz). Türkiye'nin büyükbaş hayvan varlığı ve yıllık suni

tohumlama sayıları ile karşılaştırıldığında bu rakam önemli bir ihtiyaca cevap vermektedir. Yetiştiriciler genellikle verim özellikleri bakımından daha üstün olan ithal spermayı tercih etse de yerli sperma üretiminin geliştirilerek bu alandaki ithalat bağımlılığının da azaltılması gereklidir. Kurum ayrıca 2023 yılında 9.830 baş damızlık sığır (2022’de 7.037 baş), 35.280 baş damızlık koyun (2022’de 12.830 baş) satışı yapmıştır. Bunun yanında yıllık 100-150.000 ton sertifikalı hububat tohumu (buğday, arpa, yulaf, tritikale) satışı yapmaktadır. 2023 yılında 113.749 ton sertifikalı hububat tohumuna ilaveten 140 ton nohut tohumu, 138 ton yonca tohumu, 29 ton korunga, 8 ton fiğ tohumu satışı gerçekleştirmiştir.

TİGEM 3,63 milyon dekar arazi varlığı ile Türkiye’nin toplu arazilere sahip olan en büyük çiftliklerini

yönetmektedir. Arazi varlığının %91’ini kendisi işletmekte, kalan kısım özel sektör tarafından işlenmektedir. 37 işletmenin 20 adedi kiralanmıştır. Kurum 2.577 kadrolu çalışan ve 4.325 yüklenici işçiden (taşeron işçisi) oluşan çok geniş bir insan kaynağı ile faaliyetlerini yürütmektedir.

Kurumun hayvancılık girdilerinde ithalat ihtiyacını ortadan kaldıracak alanlara yoğunlaşması, bu kapsamda, örneğin, yem bitkileri tohumculuğuna ağırlık vermesi, genomik testten geçmiş yerli sperma üretimini mutlaka devam ettirerek geliştirmesi, bir dönem başlatılan ancak devam ettirilemeyen embriyo üretimi ve transferi uygulamalarına yönelmesi gerekmektedir. Anaç sayısının daha hızlı artırılması bakımından dişi sperma üretimi de önemlidir.

Tablo-40: Türkiye’de Sperma Üretimi ve Suni Tohumlama Sayıları

TOHURLAMA SAYISI		SPERMA ÜRETİMİ		
		Özel Sektör	Kamu	Toplam
2002	624.840	238.125	1.409.253	1.647.378
2003	666.423	200.558	808.370	1.008.928
2004	846.089	352.435	884.695	1.237.130
2005	1.704.096	362.478	1.045.270	1.407.748
2006	2.211.692	1.617.280	952.530	2.569.810
2007	2.653.691	1.717.359	583.300	2.300.659
2008	2.090.679	1.500.850	713.065	2.213.915
2009	2.181.042	1.561.269	415.225	1.976.494
2010	2.800.846	1.353.039	345.975	1.699.014
2011	3.242.624	1.527.398	287.995	1.815.393
2012	3.671.526	902.430	434.280	1.336.710
2013	3.791.016	931.570	408.495	1.340.065
2014	3.950.781	1.077.755	367.550	1.445.375
2015	4.144.225	1.047.575	597.720	1.645.295
2016	3.632.125	1.175.375	1.165.260	2.340.635
2017	3.261.275	840.010	1.262.394	2.102.404
2018	3.138.154	1.254.400	861.210	2.115.610
2019	2.888.646	977.890	800.710	1.778.600
2020	3.413.995	1.264.070	857.500	2.121.570
2021	3.335.086	1.680.039	1.000.655	2.680.694
2022	2.942.736	1.817.083	1.023.285	2.840.368
2023	2.757.840	1.144.688	1.034.096	2.178.784

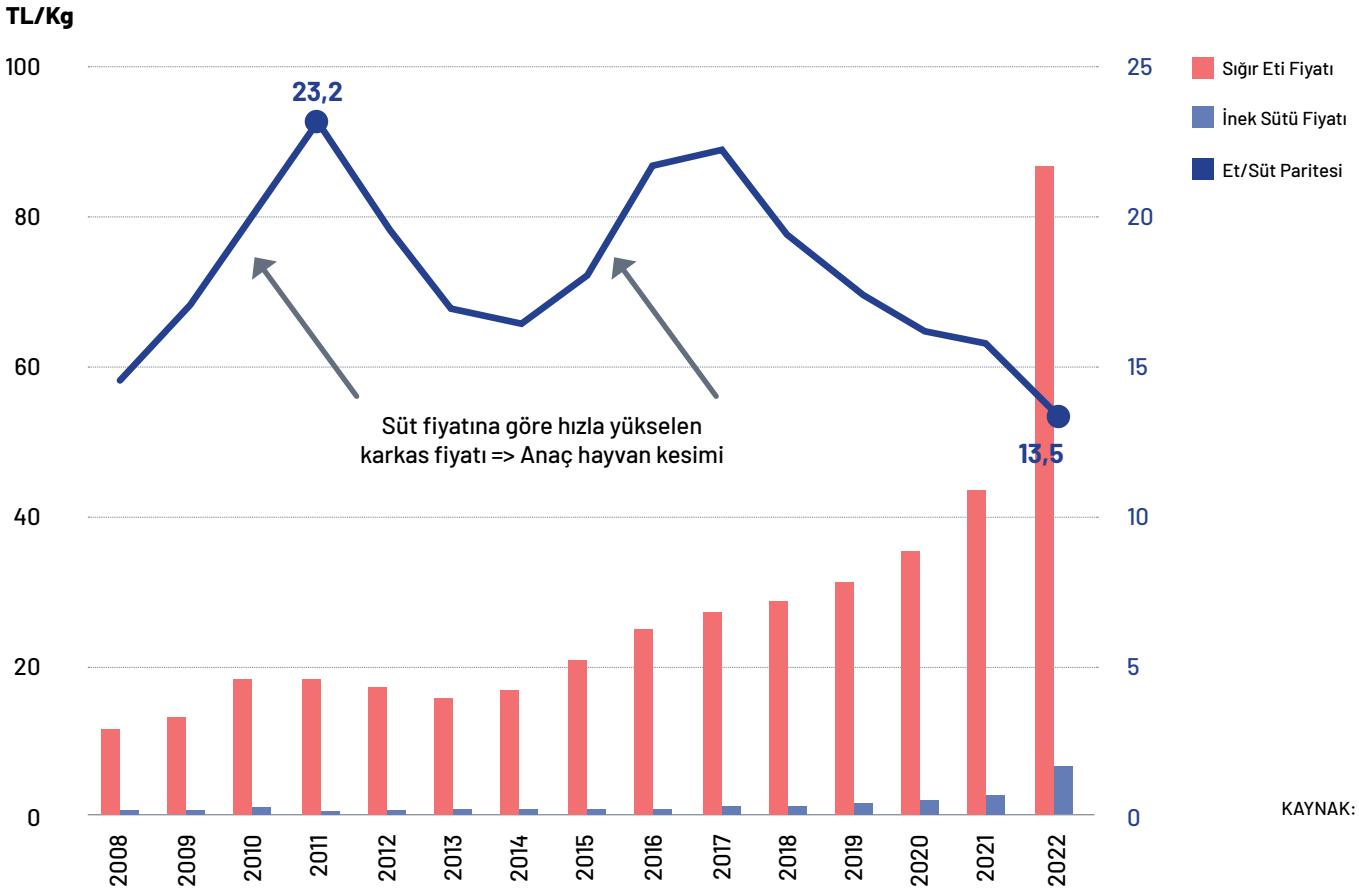
5.2.16 Piyasa düzenleme amaçlı müdahalelerde, müdahale fiyatları ve müdahale zamanlaması daha dikkatli tayin edilmeli, süt sanayicisinin üreticilere yem dayatması yapmasına izin verilmemelidir.

Kamu, et ve süt fiyatlarının hızla yükseldiği dönemlerde düzenleyici tedbirleri süratle almaktadır. Ancak üretim maliyetlerinin yükseldiği ve/veya et-süt fiyat dengesinin bozulduğu dönemlerde aynı refleksi göstermekte geç kalabilmektedir. Bunun sonucunda anaç hayvan kesimi ve besi sığırları fiyatlarının aşırı yükselmesi gibi istenmeyen sonuçlar ortaya çıkabilmektedir.

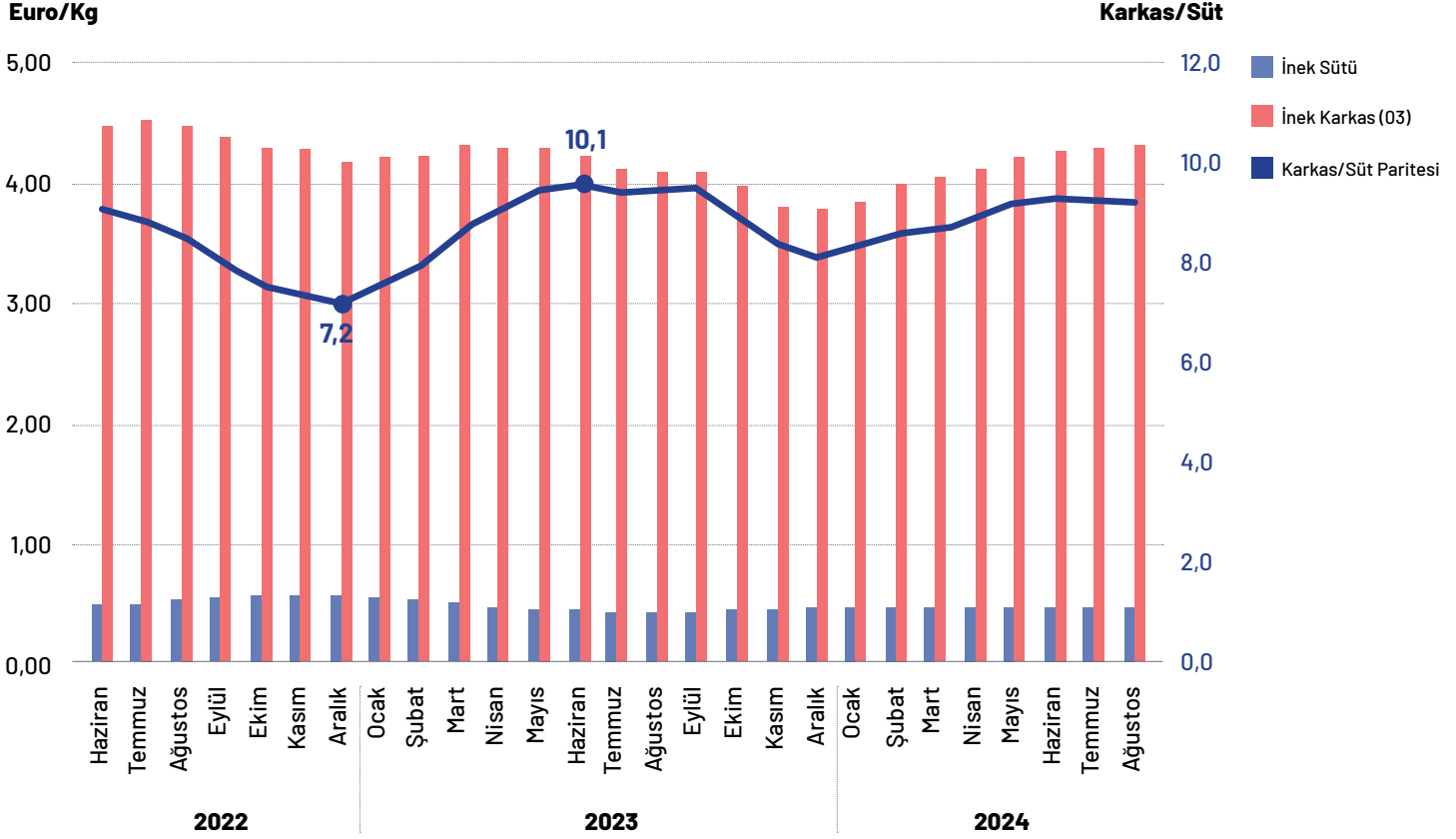
Avrupa Birliği ülkelerinde 1 kg inek karkasın fiyatı 7-10 litre çiğ süt bedeline karşılık gelmektedir. AB ülkelerinde

cari açık ve devalüasyon sorunu olmadığından kurdaki oynaklığa bağlı makroekonomik bozulmalardan kaynaklı sert dalgalanmalar görülmemektedir. Serbest piyasa ekonomisi şartlarında dış piyasa fiyatları iç piyasa için otomatik tampon görevi görmektedir. Türkiye’de ise 1 kg dana karkas et satın alabilmek için satılması gereken süt miktarı 13-23 litre arasında değişebilmektedir. 12-14 litreden fazla çiğ süt satmak gerektiğinde yetiştiriciler anaç hayvan kesimine yönelmektedir. Anaç hayvanların düşük süt fiyatları nedeniyle kesime sevk edilmemesi için çiğ sütte “üretim maliyeti+kar marjı” prensibiyle reel verilere dayalı bir referans fiyat tespiti yapılmalı ve piyasa şartlarına göre bu fiyat (müdahale eşiği) güncellenmelidir.

Grafik-52: Türkiye’de Karkas Et ve Süt Fiyatları



Grafik-53: AB Ülkelerinde Karkas Et ve Süt Fiyatları



KAYNAK: İnek sütü fiyatları: https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2024-01/eu-raw-milk-prices_en.pdf03
inek karkas fiyatları: <https://agridata.ec.europa.eu/extensions/DashboardPrice/DashboardMarketPrices.html#>

ESK piyasayı daha yakından takip ederek zamanında yapılacak doğru planlama ile kesimlik sığır ve karkas et ithalatına ihtiyaç bırakmamalı, piyasaya sadece besilik sığırla müdahale etmelidir.

Müdahaleler sonucu üretilen ve depolanan süt tozunun tekrar iç piyasaya aktarılma yerine ihraç edilmesi veya ihtiyacı olan dost-kardeş ülkelere hibe edilmesi değerlendirilmelidir. Ülkemizde dondurma vb. ürünlerde süt tozu kullanımına izin verilmemesi de üretici lehine alınabilecek tedbirler arasındadır.

Bakanlıkça hazırlanan mevcut tip satış sözleşmesi sütü satın alan tarafın gönüllülük esasına dayalı olarak süt bedelinin bir kısmını yem ile ödemesine müsaade

etmektedir. Ancak uygulamada hala üreticileri yem satın almaya zorlayan firmalar olduğu görülmektedir. Bu konuda Bakanlığın üreticiler lehine daha etkili tedbirler almasına ihtiyaç vardır. Aksi takdirde üreticiler kalitesini ve fiyatını kontrol edemediği yemleri satın alma mecburiyetinde bırakılmaktadır.

Yaşanan tecrübeler göstermektedir ki süt fiyatlarının üreticiyi zarar ettirecek ölçüde düşmemesi için belirli bir miktarın üstünde süt üreten işletmelere kota tahsis edilmesi artık bir zorunludur. İşletmelere tahsis edilen üretim kotasının belirli bir tolerans oranı haricinde ihlal edilmesi idari ceza ve yaptırımlara konu olmalı, ihtiyaç olmadığı halde süt sektöründe yeni yatırım yapmak isteyen girişimcilere ve üretim kapasitesini

artırmak isteyen işletmelere izin verilmemelidir. Kırmızı et sorununu kalıcı olarak çözmek için ilk koşulun süt piyasasına istikrar kazandırmak olduğu akılda tutulmalıdır.

Ülkemizdeki küçükbaş hayvan eti üretim/tüketim kültürünü değerlendirmek ve üretim potansiyelimizi geliştirmek için iç piyasaya yönelik üretim yanında kültürel yakınlığımız olan Suudi Arabistan, Irak ve Ürdün başta olmak üzere yakın coğrafyaya sözleşmeli kurbanlık koyun, keçi tedarik etmek hedeflenmelidir.

5.2.17 Kamunun hayvancılık piyasasındaki rolü yeniden tanımlanmalıdır

Türkiye hayvancılığında düzenleyici kurum olan Et ve Süt Kurumu et piyasasında “çiftliğe değil çatala yakın noktadan” müdahale hamleleri yapmaktadır. Kök sebepler yerine nihai sonuçları kontrol etmeye çalışan bu yaklaşımla bugüne kadar sektördeki istikrarsızlık sorunu için kalıcı bir çözüm üretilmemiştir. Aynı sorunlarla tekrar yüzleşmek durumunda kalmak sektör paydaşlarının motivasyonunu düşürerek öğrenilmiş çaresizlik duygusuna yol açmaktadır. Bu olumsuz psikoloji girişimcilerin cesaretini kırmakta, artan belirsizlik nedeniyle karkas sınıflandırması, organik et gibi sektörün standartlarını yükseltecek potansiyel gelişme alanlarında mesafe alınamamakta, markalaşmaya yönelik yatırımlar yapılamamaktadır.

Yeniden kurulacak Et ve Balık A.Ş. vasıtası ile kırsaldaki damızlık işletmelerinin anaç sayısı ve toplam döl verimini artırarak, kuzu, buzağı üretim potansiyelini yükseltecek destekleme modelleri geliştirilmelidir. Bunun için öncelikle küçük işletmelerin finansman sorunlarını hafifleten (avans aktarımı ve alım garantileri içeren) bir sözleşmeli üretim çerçevesi oluşturmakla işe başlanabilir.

Diğer taraftan Sayıştay raporları kurumun kesimhanelerinde kapasite kullanım oranının çok düşük olduğunu uzun süre önce tespit etmiştir. Bu tespit bugünün Türkiye’sinde kamunun kesimhane işletmesine çok ihtiyaç kalmadığını veya kamu eliyle verilen hayvan kesim hizmetlerinin sadece kesimhane altyapısı zayıf

olan bölgelerle sınırlanması gerektiğini ima etmektedir. İthalat ise kurumun piyasa fiyat istikrarı ve arz-talep dengesi için sürekli başvurmak zorunda kaldığı bir yöntem halini almıştır. Piyasa düzenleme görevi sadece fiyatları düşürme görevi olarak anlaşılır ve uygulanır hale gelmiştir.

Çözüm için kamunun, kırmızı et değer zincirinin besiciye ve tüketiciye yakın tarafında değil, kendisine asıl ihtiyaç duyulan yetiştiricilik boyutunda daha çok sorumluluk alması gerekmektedir. Çünkü bugünkü sorunun temelinde, yukarıda ifade edildiği gibi, buzağı üreten küçük aile işletmelerinin zayıflaması vardır. Yönetilmesi gereken kök sorunlardan biri budur.

Yeni dönemde kamu, sektörde öngörülebilirliği artıran sözleşmeli yetiştiricilik modelleri geliştirmelidir. Kamunun çerçevesini belirleyeceği ve özellikle küçük aile işletmeleri için imzalanacak yetiştiricilik sözleşmeleri kapsamında;

- Yetiştiricilerin mevcut barınak kapasitelerini sadece sağmal hayvanlara bakmak için kullanmaları sağlanmalı, böylece var olan barınak kapasitesinden azami yararlanılmalıdır. Bu çiftçilere kısa yoldan ve ilave külfete yol açmadan ölçek büyütme imkânı sunacaktır.
- Üreticilere finansman ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için avans ödemesi yapılmalı, karşılığında üreticilerin süttten kesilmiş erkek-dişi buzağuları teminat olarak alınmalıdır. Bu buzağılar uygun olan noktalarda TİGEM çiftliklerinde, TİGEM işletmelerinin bulunmadığı noktalarda ise kiralanacak/inşa edilecek buzağı bakım merkezlerinde Et ve Balık A.Ş. gözetiminde yetiştirilmelidir. (Pek çok noktada göze çarpan büyük atıl çiftliklerden altyapısı uygun olanlar bu amaçla kullanılabilir).
- Şartları uygun olan köylerde üreticiler hayvanlarını köyün uygun bir noktasında kurulacak toplu bakım merkezlerine transfer etmeleri için teşvik edilmeli, buralarda hayvan kimliklendirme, aşılama, tohumlama, besleme ve tedavi hizmetlerinin belirli bir standartta ve ölçek ekonomisi avantajlarından yararlanarak sunulması sağlanmalı, ortaya çıkacak gübrenin en uygun şekilde

değerlendirilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bu merkezlerde kurulacak hayvan sağım üniteleri ile sağım işleri kolaylaştırılmalıdır. Bu merkezlerin kurulması için Ziraat Bankası kaynakları kullanılabilir. Hayvanını bu merkezlere transfer eden yetiştiricilere kamu tarafından avans kullanımında kolaylık sağlanmalıdır.

- Yetiştiricilerden teminat olarak alınan dişi buzağılar, Et ve Balık A.Ş'nin işlettiği buzağı bakım çiftliklerinde, hastalıklardan arı, yüksek verimli damızlık düve olarak yetiştirilmelidir. Bu düveler kaliteli spermalarla tohumlandıktan sonra gebe düve olarak satışa sunulmalıdır. Düvelerin satış gelirleri üreticilere aktarılan avans hesabından düşülmelidir. Bu düveleri satın alacak olan çiftçilere Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından kredi kullanımında öncelik ve faiz indirimi avantajları sağlanmalıdır. Erkek buzağılar ise damızlık veya kesimlik olarak yetiştirilerek satışa sunulmalıdır.
- Yetiştiricilere verilecek avanslar (yem, tohum, gübre, mazot vb.) aynı avans şeklinde olmalı ancak acil nakit ihtiyacı olan yetiştiricilere belirli sınırlamalar dahilinde nakdi avans kullanma imkânı da sağlanmalıdır.
- Her yörenin şartlarına uygun kaba yem tohumlarının sözleşmeli çiftçilere uygun fiyatla dağıtılması için TİGEM'le işbirliği yapılmalıdır.
- Toprak analizleri, tahıl ve kaba yemlerin hasadı, analiz ve usulüne uygun muhafazası için yetiştiricilere bilgi ve makine ekipman desteği verilmelidir.

- Sözleşmeli yetiştiricilerin tarımsal desteklemelerden yararlanabilmeleri için bürokratik işlemler konusunda kendilerine yardımcı olunmalıdır.

Et ve Balık A.Ş ile yetiştiriciler arasındaki ilişki sözleşmeye dayalı tek boyutlu teknik ve hukuki bir ilişki olmanın ötesinde sosyal boyutlar da içermelidir. Bu kapsamda, örneğin;

- Köy bakım merkezlerindeki süt verimleri, süt kalitesi ve süt satış fiyatları üreticilere duyurularak üreticiler arasında olumlu bir rekabet havasının doğmasına çalışılmalıdır. Yetiştiricilik kriterleri bakımından yüksek performans gösteren çiftçiler ödüllendirilerek teşvik edilmelidir.
- Şehirlere işi düşen sözleşmeli çiftçiler için uygun ücretle kalabilecekleri misafirhaneler, yetiştiricilerin yüksek öğrenim gören çocuklarına geçici de olsa yurt ve misafirhane imkanları sunulmalıdır. Kamu ile bu yoldan kurulacak bağlantı çiftçilerin toplumsal statüsünü yükseltecek ve mesleki tatminini artıracaktır.
- Özellikle genç yetiştiricilerin ihtisas fuarlarına katılımına yardımcı olunmalı, farklı yörelerden gelen çiftçilerin tanışıp kaynaşmalarına zemin hazırlanmalıdır.



Tarım ve Orman Bakanlığı Stratejik Planları⁷⁰

Stratejik Plan Dönemi	Amaç No/Hedef No	Performans Göstergeleri	Geriye Dönük Yapılan Değerlendirmeler
2010-2014	A1-H5 İşletmeleri kayıt altına almak	Kayıt altına alınan işletme sayısı	"2013-2017 SP'da yapılan değerlendirme: • Tarım sektörü son 8 yılın 7'sinde büyüyerek yarım yüzyılın en istikrarlı dönemini yakalanmış, • Türkiye 186 ülkeye 1.536 çeşit tarımsal ürün ihraç eden bir ülke konumuna ulaşmış, • 62 Milyar Dolara ulaşan Tarımsal GSYH ile Türkiye, Dünya'da 7'inci sıraya, Avrupa'da 1'inci sıraya yükselmiştir."
	A1-H6 Sözleşmeli üretimi yaygınlaştırmak	Sözleşmeli üretim yapan üretici sayısı	
	A2-H6 Mera ıslah çalışmalarını geliştirmek, yaygınlaştırmak ve sürdürülebilir kullanımını sağlamak.	Alan miktarı ve oransal artış. Eğitilen kişi sayısı	
	A4-H1 Hayvan hastalık ve zararlıları ile mücadele hizmetlerini geliştirmek	Eğitilen kişi sayısı Programlı aşı uygulama oranı Kontrol edilen hayvan sayısı Tüberkülin uygulanan ve serolojik test yapılan hayvan oranı Epidemiyolojisi tespit edilen hastalık sayısı Geliştirilen teşhis metodu sayısı Hastalıktan ari işletme sayısı Analiz edilen ilaçların farmakolojik gruplarının sayısı Kontrol edilen üretim veya satış yeri sayısı Hastalıktan ari il/işletme sayısı Düzenlenen GMP/GLP belge sayısı	
	A4-H4 Hayvan refahının sağlanması için gerekli standartlar ile sistemleri oluşturmak ve kamuoyu bilincini artırmak.	Eğitilen kişi sayısı	
	A6-H4 Ulusal ve uluslararası tarımsal verileri ve piyasa hareketlerini daha etkin izlemek, analiz etmek ve karar vericilere zamanında bilgi sunmak üzere mevcut sistemi güçlendirmek.	Eğitilen kişi sayısı Yürütülen proje sayısı Yararlanıcı sayısı Hazırlanan rapor sayısı	
	A6-H5 Tarımsal destekleme politikalarını analiz etmek ve etkinliğini artırmak	Değerlendirilen proje sayısı Tamamlanan etki analizi sayısı Paydaş memnuniyet oranı Entegre İdare ve Kontrol Sistemine dahil edilen il/üretici sayısı	

70- <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Plan-Program-Ve-Faaliyet-Raporlari/stratejik-plan>

**Stratejik Plan
Dönemi**

Amaç No/Hedef No

Performans Göstergeleri

**Geriye Dönük
Yapılan
Değerlendirmeler**

A1-H1 Tarımsal kaynakları korumak, iyileştirmek ve devamlılığını sağlamak.

Koruma altına alınan hayvan ırk ya da hat sayısı (Adet)
Tarım işletmelerinin kayıt altına alınma oranı (%)
Mera tahsis alanı (Hektar)
Mera ıslah ve amenajman alanı (Dekar)
Islah amacıyla kiraya verilen mera alanı (Dekar)

A1-H2 Üretimde verim ve kaliteyi artırmaya yönelik yöntem ve teknolojiler geliştirmek ve yaygınlaştırmak.

Suni tohumlama sayısı (Adet)
E-ıslah sistemine kayıtlı dişi hayvan sayısı (Baş)

A4-H1 Hayvan hastalık ve zararlıları ile mücadele hizmetlerini geliştirmek.

Hastalıktan ari işletme sayısı (Adet)
Programlı hayvan sağlık taraması gerçekleştirme oranı (%)
Küpelenen küçükbaş hayvan sayısının toplam küçükbaş hayvan sayısına oranı (%)
Küpelenen büyükbaş hayvan sayısının toplam büyükbaş hayvan sayısına oranı (%)
Programlı büyükbaş şap aşılması gerçekleştirme oranı (%)
Epidemiyolojisi tespit edilen hastalık sayısı (Adet)
Geliştirilen teşhis metodu sayısı (Adet)
Geliştirilen hayvan aşısı ve biyolojik madde sayısı (Adet)
Programlı büyükbaş brusella aşılması gerçekleştirme oranı (%)
Programlı küçükbaş brusella aşılması gerçekleştirme oranı (%)
Programlı büyükbaş kene ilaçlaması oranı (%)
Veteriner Sınır Kontrol Noktası sayısı (Adet)

A4-H2 Hayvan refahının sağlanması için gerekli standart ve sistemleri oluşturmak.

Hayvan refahı konusunda planlanan eğitim programının gerçekleştirme oranı (%)
Onay belgesi alan hayvan nakil aracı sayısı (Adet)

A4-H2 Tarım ürünlerinin yerinde değerlendirilmesini ve katma değerinin artırılmasını sağlamak.

Faaliyete geçirilen organize tarım ve hayvancılık bölge sayısı (Adet)

**2018-2022 SP'da
yapılan değerlendirme:**
"2013-2017 Stratejik Plan'ında yer alan toplam 17 hedef için belirlenen performans göstergeleri üzerinden yapılan değerlendirme sonrasında; oransal olarak 5 hedefin % 90'ın üzerinde, 5 hedefin % 80'in üzerinde, 2 hedefin % 70'in üzerinde ve 5 hedefinde %60'ın üzerinde gerçekleştiği belirlenmiştir."

2013-2017



Stratejik Plan Dönemi

Amaç No/Hedef No

Performans Göstergeleri

Geriye Dönük Yapılan Değerlendirmeler

A1-H1.1 Tarımsal ürünlerde arz güvencesini sağlamak

Mera ıslah ve amenajman alanı
Sanayiye giden süt miktarı
Kırmızı et üretim miktarı
Sığır varlığı içinde etçi ve kombine ırkların oranı

A1-H1.4 Üreticilere ve tüketicilere yönelik eğitim stratejileri ve danışmanlık sistemi geliştirmek

Eğitime katılan Tarım Danışmanı sayısı
Tarımsal danışmanlık hizmeti alan işletme sayısı
Web Tarım TV izlenme sayısı
Düzenlenen konferans, panel, sempozyum vb. etkinlik sayısı
Tarımsal içerikli TV program sayısı

A3-H3.3 Hayvan hastalık ve zararlıları ile mücadele hizmetlerini geliştirmek ve hayvan refahını korumak.

Programlı büyükbaş şap aşılması gerçekleşme oranı
Hastalıktan ari işletme sayısı
Faaliyete giren dinlendirme istasyonları sayısı

A3-H3.4 Hayvan hastalıkları ile mücadelede kullanılan veteriner sağlık ürünlerinin kalite ve etkinliklerini artırmak

Denetlenen veteriner ilaçları sayısının piyasada bulunan veteriner ilaçları sayısına oranı
Risk esaslı denetlenen veteriner tıbbi ürün üretim yerlerinin toplam üretim yerlerine oranı
Denetlenen tıbbi olmayan veteriner sağlık ürünleri sayısının piyasada bulunan ürün sayısına oranı

2024-2028 SP'da yapılan değerlendirme:
2019-2022 yıllarını kapsayan dört yıllık uygulama dönemi için toplam 29 hedeften 7 hedef % 100, 18 hedef % 81-99, 4 hedef ise %61-80 oranlarında gerçekleşmiştir.

2018-2022

**Stratejik Plan
Dönemi**

Amaç No/Hedef No

Performans Göstergeleri

**Geriye Dönük
Yapılan
Değerlendirmeler**

A1-H1.1: Bitkisel ürünlerde arz güvencesini sağlamak, yeni çeşit, metot ve teknoloji geliştirmek

Mera ıslah ve amenajman alanı (Dekar)
(Kümülatif)

A1-H1.2: Hayvansal ürünlerde arz güvencesini sağlamak, yeni ırk, metot ve teknoloji geliştirmek

Sanayiye giden yıllık süt miktarı (Ton)
Yıllık kırmızı et üretim miktarı (Ton)
Sığır varlığı içinde kültür ırkı oranı (%)
Geliştirilen biyolojik ürün, teşhis metodu ve epidemiyolojisi tespit edilen hastalıkların sayısı (Kümülatif)
Enstitülerde hayvan ıslahına yönelik yürütülen yıllık proje sayısı

A1-H1.3: Rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörü için uygun politika araçlarını geliştirmek

Faaliyete geçen Tarıma Dayalı İhtisas OSB sayısı

A1-H1.4: Üreticilere ve tüketicilere yönelik eğitim stratejileri ve danışmanlık sistemi geliştirmek

Eğitimlere katılan tarım danışmanı sayısı (Kümülatif)
Tarımsal danışmanlık hizmeti alan işletme sayısı
Tarımsal içerikli TV program sayısı (Kümülatif)
Tarımsal Nüfus Gençleşiyor ve Sürü Yönetimi Elemanı Benim Projeleri kapsamında yapılan eğitimler sonucu verilen yıllık sertifika/belge sayısı

A1-H1.5: Kırsalda gelir ve istihdam olanaklarını artırmak, kırsal ekonomiyi çeşitlendirmek

Ekonomik ve sosyal alt yapı faaliyetlerinden faydalanan işletme sayısı
Eş finansman verilen işletme sayısı
Ekonomik yatırımlar kapsamında desteklenen tarıma dayalı sanayi işletme sayısı

A2-H2.4: Hayvan hastalık ve zararlıları ile ilgili mücadele hizmetlerini geliştirmek, hayvan refahını korumak

Programlı büyükbaş şap aşılması gerçekleşme oranı (%)
Hastalıktan ari işletme sayısı (Kümülatif)
Faaliyete giren dinlendirme istasyonları sayısı (Kümülatif)

A2-H2.5: Hayvan hastalıkları ile mücadelede kullanılan veteriner sağlık ürünlerinin kalite ve etkinliklerini artırmak

Denetlenen veteriner ilaçları sayısının piyasada bulunan veteriner ilaçları sayısına oranı (%)
Yıllık denetlenen veteriner tıbbi ürün üretim yerlerinin sayısı
Denetlenen tıbbi olmayan veteriner sağlık ürünleri sayısının piyasada bulunan ürün sayısına oranı (%)
Akılcı ilaç kullanımı ve Elektronik Reçete Sistemi ile ilgili eğitime katılan veteriner hekimlerin toplam veteriner hekimlere oranı (%)
Biyolojik ürünlerin soğuk zincir ortamının izlenmesi sistemi ile ilgili eğitim alan veteriner hekim sayısının toplam veteriner hekim sayısına oranı (%)

A6-H6.1: Genetik kaynakları korumak, sürdürülebilir kullanımını sağlamak

Halk elinde ve Araştırma Enstitülerinde canlı olarak korunan hayvan ırkı sayısı

2022 yılı sonu itibariyle toplamda 25 hedefte (%86) kısmen veya tamamen hedefe ulaşılmıştır. 2023 yılı ilk altı aylık izleme çalışmaları da dikkate alındığında, stratejik planın son uygulama yılı olan 2023 yılı sonunda hedefe ulaşma oranının artacağı değerlendirilmektedir.

**2019-2023
Güncellenmiş
Versiyon**

Stratejik Plan Dönemi	Amaç No/Hedef No	Performans Göstergeleri	Geriye Dönük Yapılan Değerlendirmeler
2024-2028	A1-H3 Hayvansal ürünlerde arz güvencesini sağlamak	Küçükbaş hayvan sayısındaki artış oranı (yüzde)	
	A1-H4 Hayvansal üretimde verim ve kaliteyi artırmak	Sığır varlığı içinde kültür ırkı oranı (yüzde)	
	A2-H4 Hayvan sağlığı hizmetlerini geliştirmek ve hayvan refahını korumak	Tarımsal danışmanlık hizmeti alan işletme sayısı	
	A3-H1 Kırssalda gelir ve istihdam olanaklarını artırmak, kırsal ekonomiyi çeşitlendirmek	Planlı üretim yapılan bitkisel ürün/ürün grubu sayısı	
	A3-H2 Kırssalda aile işletmelerine, kadınlara ve gençlere yönelik üretim, yatırım ve istihdam olanaklarını artırmak	Tarım sigortası poliçe sayısı (bin adet)	
	A3-H3 Tarımsal örgütlerin kurumsal kapasitelerini ve etkinliklerini artırmak, tarımsal pazarlamada stratejiler geliştirmek	Uygulamaya konulan bütünleşik havza yönetimi eylem planları sayısı	
	A4-H1 Üretim planlaması yapmak, sözleşmeli üretimi yaygınlaştırmak		
	A4-H4 Tarımsal girdilerde dışa bağımlılığı azaltmak		

1- FAO raporları ve istatistik veri tabanları:**Üretim ve stok/envanter istatistikleri:**

<https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>
<https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/58971ed8-c831-4ee6-ab0a-e47ea66a7e6a/content>

İthalat ve ihracat istatistikleri:

<https://www.fao.org/faostat/en/#data/TCL>
 Dünya gıda fiyat endeksleri: <https://www.fao.org/worldfood-situation/foodpricesindex/en/>
 Dünya gıda durumu: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/csd/en>

2- ABD Tarım Bakanlığı web sitesi:

<https://apps.fas.usda.gov/psdonline/app/index.html#/app/downloads> (PSD Reports Livestock and Poultry)

<https://www.ers.usda.gov/data-products/meat-price-spreads/>
 (Retail prices for beef, pork, poultry cuts, eggs, and dairy products)

<https://www.fsa.usda.gov/programs-and-services/economic-and-policy-analysis/index> (Economic and Policy Analysis)

<https://www.ers.usda.gov/webdocs/publications/109314/eib-274.pdf?v=438> (The Food and Nutrition Assistance Landscape: Fiscal Year 2023 Annual Report)

<https://www.rma.usda.gov/about-crop-insurance/managing-your-farm-risk>
 (USDA Risk Management Agency)

Changing Structure, Financial Risks, and Government Policy for the U.S. Dairy Industry, USDA ERS Report Summary, 2016.

3- OECD-FAO Agricultural Outlook 2024-2033.

OECD-FAO Agricultural Outlook 2023-2032.

OECD-FAO Agricultural Outlook 2021-2030.

4- Colombia's pathway to a more sustainable cattle sector: A spatial multi-criteria analysis; Andrés Zuluaga, Andrés Etter, Daniel Nepstad, Julián Chará, Claudia Stickler, Matthew Warren.

5- New Zealand farming production systems – Beef and Sheep:

<https://ahdb.org.uk/trade-and-policy-New-Zealand-production-systems-beef-and-sheep>

6- İngiltere resmi tarım istatistikleri:

<https://www.gov.uk/government/statistics/agriculture-in-the-united-kingdom-2023/chapter-2-structure-of-industry>

7- İrlanda'da arazi kullanımı:

<https://www.askaboutireland.ie/enfo/sustainable-living/farming-in-ireland-overview/land-use-in-ireland/>

8- Türkiye İstatistik Kurumu (Türkiye tarım ve hayvancılığına ilişkin ekiliş, üretim, tarımsal girdi, tarımsal yapı ve dış ticaret istatistikleri; nüfus ve ekonomi verileri):

<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=tarim-111&dil=1>
<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>
<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>
<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1>

9- <https://www.alltech.com/>**10- Türkiye Yem Sanayicileri Birliği (TÜRKİYEM-BİR)****11- 2023 Semen Sales Report Reflects Global Trends**

<https://www.naab-css.org/news/2023-semen-sales-report-reflects-global-trends>

12- Animal Genetics Market Size, Share & Industry Analysis, By Product & Services (Animal Type, Genetic Material, and Service Type), By End-user (Veterinary Hospitals & Clinics, Research Centers & Institutes, and Others), and Regional Forecast, 2024-2032

<https://www.fortunebusinessinsights.com/animal-genetics-market-105584>

13- Meat Atlas 2021, Facts and figures about the animals we eat

<https://eu.boell.org/en/MeatAtlas>

14- KOP İdaresi Başkanlığı web sitesi:

<http://www.kop.gov.tr/upload/dokumanlar/44.pdf>
 (Erişim tarihi: 18 Kasım 2024. İlerleyen tarihlerde aynı belgeye erişilemedi)

15- Alfalfa & Forage Dynamics in the Current Agricultural Landscape, February 24, 2023 Robin Newell.**16- Key Figures on The European Food Chain, 2023 Edition.****17- TR21 Bölgesindeki Tarım İşletmelerinin Avrupa Birliği Çiftlik Muhasebe Veri Ağı (FADN) Sistemine Göre İşletme Tipolojilerinin Belirlenmesi; Aktürk D., Tekin B., 2023.****18- Understanding Farming, Facts and figures about German Farming, BMEL**

19- Livestock farming and meat production in Germany
 Claus Deblitz, Katrin Agethen, Josef Efken, Hauke Tergast, Raphaela Ellbel, Heiko Hansen, Zazie von Davier, Petra Thobe, Craig Chibanda, Sebastian Koch | 23.11.2023

20- Et ve Süt Kurumu Sektör Raporu, 2023.

21- Tarım ve Orman Bakanlığı

Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü (yem ve yeşil alan bitkileri tohumluk ithalatı)

Hayvancılık Genel Müdürlüğü (hayvan sayıları, sperma üretimi ve suni tohumlama)

Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü (iller arası hayvan hareketleri)

Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü (yem bitkileri çalıştay raporu)

2024-2028 Stratejik Planı

22- Kırmızı Et Stratejisi, Hayvancılık Genel Müdürlüğü, 2015.

23- Tüm Süt, Et ve Damızlık Sığır Yetiştiricileri

Derneği-TÜSEAD (çiğ süt üretim maliyetleri)

(<https://www.tusedad.org/wp-content/uploads/2024/04/100-Bas-Anac-Suru-icin-Cig-Sut-Maliyeti-ayrintilari.pdf>)

24- Erzurum İli Aşkale İlçesi Sığırcılık İşletmelerinde Buzağı Yetiştirme Uygulamaları, Akademik Ziraat Dergisi, 2023.

(<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3371409>)

25- Erzurum, Ardahan ve Kars Tarım ve Orman İl/İlçe Müdürlükleri (il dışına hayvan sevkleri)

26- Türkiye Bankalar Birliği web sitesi (bölge ve il bazında tarımsal krediler)

https://verisistemi.tbb.org.tr/index.php?/tbb/report_bolgeler

27- 2025 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı.

28- Resmi Gazete (2024-2027 Döneminde Uygulanacak Hayvancılık Destekleri)

29- Ulusal Süt Konseyi (USK) web sitesi (çiğ süt tavsiye fiyatları, süt-yem paritesi)

30- Ulusal Kırmızı Et Konseyi (et-yem paritesi, dana karkas et fiyat istatistikleri)

31- Avrupa Birliği istatistik veritabanı (AB ülkelerinde süt ve inek karkas et fiyatları)

32- Tarım ve Orman Bakanlığı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (TAGEM) 2020-2024 Kırmızı Et Sektör Politika Belgesi

33- 9. Kalkınma Planı (2007-2013) Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu

AB: Avrupa Birliği
AMS: Tarımsal Pazarlama Ajansı
BMEL: Almanya Federal Gıda ve Tarım Bakanlığı
BRS: Alman Canlı Hayvan Birliği
BÜGEM: Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü
CCC: Ürün Kredileri Kurumu
DMC: Süt Kar Marjını Koruma Programı
DSYB: Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği
EBK: Et ve Balık Kurumu
ESK: Et ve Süt Kurumu
ETBİR: Kırmızı Et Üreticileri ve Sanayicileri Birliği
EUROSTAT: Avrupa İstatistik Ofisi
FADN: Çiftlik Muhasebe Veri Ağı
FAS: Amerika Birleşik Devletleri Tarım Bakanlığı Dış Tarım Dairesi
FAO: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
FAOSTAT: FAO İstatistik Birimi
FSA: Tarımsal Hizmetler Ajansı
GKGM: Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü
HAYGEM: Hayvancılık Genel Müdürlüğü
IPARD: Kırsal Kalkınma İçin Katılım Öncesi Yardım Aracı
KKYDP: Kırsal Kalkınma Yatırımlarını Destekleme Programı
MÜSİAD: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NASS: Ulusal Tarım İstatistikleri Servisi
OECD: Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü
SGK: Sosyal Güvenlik Kurumu
SÜB: Süt Üreticileri Birliği
TAGEM: Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü
TBB: Türkiye Bankalar Birliği
TCMB: T.C. Merkez Bankası
TİGEM: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TKDK: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TKK: Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri
TMO: Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü
TOB: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı
TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRKİYEM-BİR: Türkiye Yem Sanayicileri Birliği
TÜRKHAYGEN: Türkiye Evcil Hayvan Genetik Kaynakları
TÜSEDAD: Tüm Süt, Et ve Damızlık Sığır Yetiştiricileri Derneği
USDA: Amerika Birleşik Devletleri Tarım Bakanlığı
ZB: T.C. Ziraat Bankası



İSTANBUL
SANAYİ ODASI



**İSTANBUL
SANAYİ ODASI**